

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

О. О. Гайдулін, В. Ю. Худолей, І. М. Шаркова

**ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ
НАСЕЛЕННЯ**

Навчальний посібник

Підготовлено в рамках реалізації
і за підтримки Програми Європейського Союзу
ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP
«European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» –
HRLAW

**Київ
2018**

УДК 341.64:343.131.5

Г12

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Цей проект фінансується за підтримки Європейської Комісії. Ця публікація відображає лише погляди авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

*Рекомендовано до друку Вченою радою ПВНЗ «МНТУ
імені академіка Юрія Бугая»
(протокол № 02/1819 від 30.10.2018 р.)*

Рецензенти:

С. П. Рабінович, д-р юрид. наук, проф., Львівська лабораторія прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України;

А. А. Козловський, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України, Національний транспортний університет;

В. А. Мандрагеля, д-р філос. наук, проф., Національний університет державної фіскальної служби України.

Автори:

О. О. Гайдулін, канд. філол. наук, канд. юрид. наук, доцент кафедри права ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»;

В. Ю. Худолей, д-р екон. наук, доцент, ректор ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»;

І. М. Шаркова, канд. юрид. наук, доцент кафедри права ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая».

ISBN 978-966-1681-37-7

© О. О. Гайдулін, В. Ю. Худолей,
І. М. Шаркова, 2018

© Видавництво «ФОП Голембовська О.О.»,
оформлення, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА	
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ УРАЗЛИВИХ ОСІБ ТА ГРУП НАСЕЛЕННЯ.....	12
Вступ	13
1.1. Типологія уразливих груп населення: історико-правова реконструкція.....	14
1.2. Інтерпретація поняття «уразливий стан особи»: законодавчі визначення та сучасний правовий дискурс.....	22
1.3. Класифікація уразливих осіб та груп населення: найбільш поширені підходи	29
Висновки	33
Інформаційно-методичне забезпечення	34
ТЕМА 2. НОРМАТИВНІ ТА ЮРИСДИКЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ОСІБ. ПРИНЦИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ	43
Вступ	44
2.1. Міжнародно-правова система захисту прав уразливих осіб та груп населення.....	45
2.2. Принципи та правила тлумачення ЄСПЛ конвенції про захист прав і основоположних свобод.....	51
Висновки	64
Інформаційно-методичне забезпечення	65
СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА	
ТЕМА 3. ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ УРАЗЛИВИХ ЗАТРИМАНИХ ТА УВ'ЯЗНЕНИХ ОСІБ	77
Вступ	78

3.1. Проблеми кваліфікації затриманих, арештованих та ув'язнених як особливої категорії уразливих осіб.....	80
3.2. Захист права на життя, свободу та особисту недоторканність уразливих затриманих та ув'язнених осіб та заборони їх катувань.....	87
Висновки	101
Інформаційно-методичне забезпечення	102
ТЕМА 4. ЗАХИСТ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ОСІБ ЗА СТАТЕВОЮ ТА ВІКОВОЮ ОЗНАКАМИ.....	112
Вступ	113
4.1. Визначення у прецедентному праві ЄСПЛ осіб, які належать до уразливих за гендерною та віковою ознаками.....	115
4.2. Тлумачення ЄСПЛ права на повагу до приватного і сімейного життя уразливих осіб та їх захист від дискримінації.....	126
4.3. Особливості кваліфікації та правового захисту уразливих осіб, що належать до ЛГБТ-спільнот (LGBT-community).....	133
Висновки	141
Інформаційно-методичне забезпечення	143
ТЕМА 5. ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД УРАЗЛИВИХ ОСІБ ЗА СТАНОМ ЗДОРОВ'Я	157
Вступ	158
5.1. Терміносистема уразливих осіб за станом здоров'я та основні форми зловживання та зневаження їх становищем	159
5.2. Практика ЄСПЛ із захисту ВІЛ-інфікованих уразливих осіб	168
Висновки	175
Інформаційно-методичне забезпечення	176

ТЕМА 6. ЗАХИСТ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ОСІБ ЗА ЕТНІЧНОЮ ТА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКАМИ, А ТАКОЖ У СВОБОДІ ПЕРЕСУВАННЯ, ПРАВАХ НА ПРАЦЮ І ПРИТУЛОК	186
Вступ	187
6.1. Інтерпретаційна практика ЄСПЛ із захисту прав і свобод уразливих осіб за етнічною та релігійною ознаками.....	188
6.2. Прецедентна практика ЄСПЛ із захисту уразливих осіб у свободі пересування, правах на працю і притулок	198
Висновки	205
Інформаційно-методичне забезпечення	206
ТЕМА 7. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ ПРЕЦЕДЕНТІВ ЄСПЛ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМАТИВНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД УРАЗЛИВИХ ОСІБ	220
Вступ	221
7.1. Загальні концептуальні та нормативні засади застосування судами України прецедентного права ЄСПЛ	222
7.2. Специфіка застосування прецедентів еспл при здійсненні судочинства у кримінальних та адміністративних справах	235
7.3. Особливості застосування прецедентів ЄСПЛ під час розгляду справ у порядках цивільного та господарського судочинства.....	252
Висновки	262
Інформаційно-методичне забезпечення	263
ДОДАТКИ. Нотатка для заповнення формуляру заяви до Європейського суду з прав людини за новими правилами	280

ПЕРЕДМОВА

Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення є юридичною дисципліною, вивчення якої передбачене навчальним планом підготовки магістрів права.

Мета опанування дисципліни в контексті підготовки магістрів юридичної спеціальності: сформувати у магістрантів систему теоретичних знань та практичних навичок з найактуальніших питань захисту прав і свобод уразливих верств населення, що виникають у галузі європейського права прав людини, необхідних для входження у професію юриста та достатніх забезпечити подальше самовдосконалення ними свого професійного та наукового рівня у цій галузі.

Завдання науки:

- ознайомити магістрантів з особливостями історії становлення та статусом Європейського суду з прав людини: основними джерелами, юрисдикцією, правовою природою рішень;
- сформувати у магістрантів уявлення про правову сутність поняття «уразливі особи» та основні підходи щодо класифікації цих осіб за різними суб'єктивними ознаками;
- засвоїти основні алгоритми дій, необхідні для кваліфікації актів зловживання або зневажання уразливим становищем певних осіб та представництва їхніх інтересів у національних судах та в Європейському суді з прав людини;
- закласти основи знань та вмінь, необхідних для можливого в майбутньому складання кваліфікаційних екзаменів на посади адвоката або судді, які приймаються відповідними кваліфікаційними комісіями в Україні.

Предмет дисципліни: комплекс принципів та правил тлумачення правових норм щодо захисту прав уразливих верств населення в Європейському суді з прав людини та пов'язані з ними матеріальні та процесуальні норми національного права України.

Місце науки в навчальному процесі

Наука «Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення» вивчається після засвоєння курсів міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та процесу, європейського права.

Знання та вміння (професійні компетенції), що формуються при вивченні науки.

ЗНАТИ:

- статус та юрисдикцію Європейського суду з прав людини;
- правову природу прецедентного права Європейського суду з прав людини;
- основні положення концепції «уразливих груп» (*vulnerable groups*) у міжнародному праві прав людини та прецедентному праві Європейського суду з прав людини;
- правові джерела захисту прав і свобод уразливих осіб у Європейському праві прав людини;
- керівні принципи ставлення до уразливих осіб і груп та організаційно-правові заходи їх захисту в державах – членах Ради Європи;
- фактичні обставини, які дозволяють кваліфікувати справу як таку, що стосується захисту прав уразливих осіб;
- форми зловживання або зневажання уразливим становищем різних категорій осіб;
- основні акти інтерпретації та судова практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав і свобод різних категорій уразливих осіб;
- практику виконання рішень Європейського суду з прав людини.

УМІТИ:

- аналізувати та порівнювати міжнародні та національні джерела захисту прав і свобод уразливих осіб;
- визначати компетенцію Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих осіб у конкретних ситуаціях;
- складати текст індивідуальної заяви та інші процесуальні документи, передбачені під час провадження справи у Європей-

ському суді з прав людини;

- тлумачити зміст основних принципів, понять і норм з урахуванням інтерпретаційної практики Європейського суду з прав людини у справах щодо захисту прав і свобод уразливих осіб;

- оцінювати правомірність судового рішення національними судами України у справах, де стороною є уразлива особа, та оцінювати перспективність цієї справи у Європейському суді з прав людини;

- здійснювати юридичний супровід виконання рішення у Європейському суді з прав людини щодо захисту уразливих осіб.

Загальні компетентності:

- здатність до аналізу і синтезу;
- навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел);
- взаємодія (робота в команді);
- позитивне ставлення до несхожості та інших культур;
- здатність до навчання;
- здатність знаходити ефективні рішення у нових ситуаціях;
- розуміння культури та звичаїв інших країн;
- здатність працювати самостійно;
- знання особливостей та тенденцій сучасного цивілізаційного розвитку;
- вміння проводити дослідження міжнародного характеру та масштабу;
- критично мислити і генерувати креативні ідеї та вирішувати важливі проблеми на інноваційній основі;
- ставитись з повагою до культурного різноманіття народів.

Фахові компетентності:

- аналізувати та порівнювати міжнародні та національні джерела захисту прав і свобод уразливих осіб;
- визначати компетенцію Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих осіб у конкретних ситуаціях;
- складати текст індивідуальної заяви та укладати інші процесуальні документи під час провадження справи у Європейському суді з прав людини;

- тлумачити зміст основних принципів, понять і норм з урахуванням інтерпретаційної практики Європейського суду з прав людини у справах щодо захисту прав і свобод уразливих осіб;
- оцінювати правомірність судового рішення національними судами України у справах, де стороною є уразлива особа, та оцінювати перспективність цієї справи у Європейському суді з прав людини;
- здійснювати юридичний супровід виконання рішення у Європейському суді з прав людини щодо уразливих осіб.

Для якісного вивчення дисципліни планується поєднання проблемних лекцій та кейс-семінарів з індивідуальною та самостійною роботою магістранта.

З огляду на це посібник розрахований на те, що головною формою підготовки має бути самостійна робота магістранта.

Зокрема стислий зміст лекційного матеріалу дозволяє лише зорієнтуватися у проблемі. Для більш докладного з'ясування змісту кожної теми необхідно виконати всі завдання, розміщені в основному тексті лекції під рубрикою «ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ».

Для підготовки до семінарського заняття необхідно враховувати ті питання, які виносяться на обговорення за планом семінару. Особливу увагу слід звернути на «ключові слова», знання змісту яких перевірятиметься на початку семінарських занять.

Під час практичного з'ясування змісту кожної теми у центрі уваги має бути обговорення «кейсів» з прецедентної практики Європейського суду з прав людини, які пропонуються для аналізу за конкретними питаннями. Переважна більшість цих рішень Страсбурзького суду опублікована українською мовою. Ті кейси, які мають спеціальну позначку *working in English – additional bonuses*, викладені англійською мовою, і тому за їх інтерпретацію магістрант отримає додаткові «бонусні» бали.

Особливо важливим є перелік правових та літературних джерел, які наведені під рубрикою «ДЖЕРЕЛА СИСТЕМНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ». Відпрацювання цього переліку джерел гарантує якісну підготовку до семінару. Окрім цього, він розрахований на перспективу наукового дослідження відповідної

теми курсу на рівні як дипломної магістерської роботи, так і для планування дисертаційного дослідження.

Досить зручним для моніторингу засвоєння навчального матеріалу самими магістрантами є тестові завдання для самоконтролю, якими завершується інформаційно-методичне забезпечення вивчення теми. Тестові питання розроблені з розрахунку реалізації пропорційної репрезентативності за кожним основним питанням лекції. З п'яти варіантів відповіді необхідно обрати лише один, який має бути правильним.

Якщо правильні відповіді дані на менш, ніж половину тестових завдань, то необхідно повернутися до змісту лекції і після повторного вивчення навчального матеріалу знову пройти самоперевірку.

Слід звернути особливу увагу на порядок цитування рішень ЄСПЛ та ухвал Комісії, який використовується у даному посібнику. Цей порядок повністю відповідає духу ст. 18 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»¹.

Цей Закон передбачає, що «для цілей посилання на текст Конвенції суди використовують офіційний переклад Конвенції українською мовою», а «для цілей посилання на Рішення та ухвали Суду та на ухвали Комісії суди використовують переклади текстів рішень Суду та ухвал Комісії, надруковані у виданні, передбаченому в статті 6 цього Закону». Про особливу важливість англійських або французьких версій цих актів свідчать положення, які встановлюють, що у разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії, а також у разі виявлення мовної розбіжності між перекладом та оригінальним текстом суд користується оригінальним текстом.

Отже, якщо певне рішення або постанова ЄСПЛ, перекладена українською та наведена на сайті Верховної Ради України, то посилання буде оформлюватися наступним чином: Рішення ЄСПЛ у справі «Таммер проти Естонії» (Tammer v. Estonia) від 06.02.2001

---

¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30, 28 лип. – Ст. 260.

(Заява N 41205/98) // Вісник Верховного суду України від 2002 р. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_055.

Якщо такий україномовний текст відсутній на цьому сайті, то посилатися слід на англomовний чи франкомовний текст рішення, наведений на офіційному порталі ЄСПЛ². Ми будемо дотримуватися форм цитування відповідних актів, які наведені у документі ЄСПЛ «Примітка, що пояснює порядок цитування і посилань на постанови та рішення Суду», оновленому у серпні 2018³. Приміром: *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC], no. 28957/95, § 100, ECHR 2002-VI [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>

---

² European Court of Human Rights Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.echr.coe.int>

³ Note explaining the mode of citation and how to refer to the judgments and decisions of the Court (old and new) [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.echr.coe.int/Documents/Note_citation_ENG.pdf

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ УРАЗЛИВИХ ОСІБ ТА ГРУП НАСЕЛЕННЯ

Спеціальні (фахові) компетентності: за підсумками вивчення теми студенти повинні уміти: користуватися відповідним понятійним апаратом; оцінювати з логічної та лінгвістичної точок зору різні дефініції уразливих осіб та груп населення; самостійно визначати та класифікувати уразливих осіб за різними ознаками.

План лекції

Вступ

1.1. Типологія уразливих груп населення: історико-правова реконструкція:

- Уразливість як становище людини або групи людей;
- Соціальна ізоляція або відчуження як примушення до стану уразливості;
- Вербалізація морально-правових наслідків набуття статусу уразливої особи.

1.2. Інтерпретація поняття «уразливий стан особи»: законодавчі визначення та сучасний правовий дискурс:

- Інтерпретація легальної дефініції уразливого стану особи в українському законодавстві;
- Загальний логіко-лінгвістичний підхід до тлумачення дефініції «уразливий стан особи».

1.3. Класифікація уразливих осіб та груп населення: найбільш поширені підходи:

- Креативні підходи до класифікації уразливих осіб та станів;
- Загальноприйнятий суб'єктний підхід до класифікації уразливих осіб.

Висновки

Інформаційно-методичне забезпечення:

- запланований перелік питань на семінарському практичному занятті (ключові терміни);
- розв’язання кейсів;
- джерела системного дослідження теми;
- тести для самоконтролю засвоєння теми.

Вступ

Концепція «уразливих груп» (*vulnerable groups*) останніми роками займає провідне місце в міжнародному праві прав людини та прецедентному праві Європейського суду з прав людини.

У цьому контексті поняття «уразливість» та похідний від нього термін «уразливий стан особи» є поширеними, але досить часто набувають різного змісту. Наприклад, румунські юристи та вчені вказують на те, що, «хоча слово «уразливі» нині широко використовується в різних сферах життя, ... точне визначення цього поняття залишається недосяжним»⁴.

Ця аргументація визнається Наталією Ортинською, Костянтином Ісковим, Майклом О’Бойлом (Michael O’Boyle), Томасом Хаммарбергом (Thomas Hammarberg), Йорданом Майлзом (Jordan Miles), Юсефом Аль Тамімі (Yussef Al Tamimi)⁵.

Серед вітчизняних авторів робіт, присвячених проблемам правового захисту уразливих осіб та опублікованих останнім часом, можна назвати: Юрія Белоусова, Злату Швець, Віктора Семенюка, Віктора Чупрунова, Сергія Швеця⁶. Заслужують на увагу наукові статті зарубіжних авторів – Олександри Тіммер (Alexandra Timmer)

---

⁴ Project «Improving access to justice for Roma and other vulnerable groups. An integrated approach» / Jordan Miles // Norwegian Financial Mechanism 2009–2014 Program RO 24 «Judicial capacity building and cooperation». – P. 13.

⁵ Al Tamimi, Yussef. The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights. May 20, 2015. – 76 p.

⁶ Дотримання прав вразливих груп населення (наркозалежні та працівники комерційного сексу) у діяльності правоохоронних органів : [аналіт. звіт за результатами дослідження] / авт. кол. Ю. Белоусов, З. Швець, В. Семенюк, В. Чупров, С. Швець. – Київ : Паливода А.В., 2016. – 96 с.

та Лурд Періоні (Lourdes Peroni)⁷, а також системне дослідження Юссефа Аль Тамімі (Yussef Al Tamimi)⁸. Однак наразі явно бракує робіт зі з'ясування правової сутності поняття уразливих осіб і, головне, загальної їх типології, яка покликана забезпечити переконливу кваліфікацію цих осіб.

У той же час «уразливість» – це термін, який широко застосовується з моменту прийняття найперших рішень у практиці реалізації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (Європейської конвенції з прав людини)⁹.

Тому метою даної лекції є ретроспективний аналіз основних термінів та понять щодо уразливих осіб для історичної реконструкції їх типології, а також – гармонізації значенневого змісту легальних визначень уразливого стану та відповідних наукових концепцій сучасного права.

1.1. Типологія уразливих груп населення: історико-правова реконструкція

Ураховуючи те, що під уразливістю розуміється становище певної категорії осіб, то для історичної реконструкції відповідної науково-правової терміносистеми доцільно з'ясувати етимологію тих понять, у змісті яких міститься негативна оцінка певних людських якостей. Саме ці характеристики традиційно притаманні так званим знедоленим або відринутим особам.

---

⁷ Lourdes Peroni & Alexandra Timmer, Vulnerable Groups: the Promise of an Emergent Concept in European Human Rights Convention Law, 11 International Journal of Constitutional Law (2013) – P. 1056–1085.

⁸ Al Tamimi, Yussef. The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights. May 20, 2015. – 76 p.

⁹ Michael O'Boyle. The notion of «vulnerable groups» in the case law of the European Court of Human Rights // Conference on the Constitutional Protection of Vulnerable Groups : a Judicial Dialogue. Santiago, Chile. 4–5 December 2015 // European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) in co-operation with the Constitutional Tribunal of Chile. – Strasbourg, 12 February 2016. CDL-LA(2016)003. – P. 2.

Той факт, що сучасна правова доктрина захисту прав уразливих верств населення виростає на ґрунті переосмислення відповідних норм міжнародного права прав людини та прецедентного права Європейського суду з прав людини, спонукає віддати перевагу саме відповідним англомовним поняттям. Це пояснюється тим, що саме англійська мова нині є основним засобом не тільки транскордонного спілкування, а й міжнародної нормотворчості, судочинства та арбітражу. У якості основного інформаційного джерела обрано сайт *Online Etymology Dictionary*, який доповнюється іншими довідковими джерелами.

Уразливість як становище людини або групи людей.

Одним з найбільш стародавніх англомовних понять, що позначають уразливих осіб, є іменник *fool*, який у сучасному вжитку має декілька значень, еквівалентних українським поняттям «дурна особа, невіглас, дурень, йолоп, телепень, посміховисько, дудлик та варіят». З огляду на особливу значущість розумових характеристик особи в системі англійських цінностей, є всі підстави віднести це поняття до первісних серед усіх інших, якими вербалізуються уразливі особи. У зв'язку з цим варто звернути увагу на семантику та етимологію останнього наведеного україномовного відповідника англійському *fool*. З кінця XIII ст. англійське *fool* набуває морально-релігійного забарвлення і використовується у середньоанглійській мові для позначення «грішника, розпусника, нечестивої людини»¹⁰.

До понять, що мають найбільш стародавнє походження, також може бути віднесений іменник *wretch*, що має низку значень: «нешасна людина, гультай, негідник, нікчема, нужденник». Воно походить від давньоанглійського *wrecca* у значенні «нешасний, чужий, вигнанець», що пов'язано з протогерманським* *wrakjon* («гонитель, переслідувач, позивач») та споріднене з давньосаксонським *wrekkio* («вигнана особа, вигнання»). У стародавні часи зміст поняття *wrecca* поступово набув значення «мерзена людина»¹¹.

Наступним, XIII ст., засвідчено вживання англійського іменника *truant* («ледащо, прогульник»), запозиченого з давньофран-

¹⁰ Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/>

¹¹ Online Etymology Dictionary.

цузької мови, де з XII ст. *truant* вживалося у значенні «жебрак, шахрай», а як прикметник означало «жалюгідний, мізерний, невинуватий, з низької касты». З середини XIV ст. це слово набуває значення «того, хто блукає», зокрема «дитина, яка залишається в школі без канікул»¹².

Цим же XIII ст. датується вживання давньофранцузького іменника *guaif* («безхазяйне майно, щось загублене»), від якого походить сучасне англійське слово *waif*, що має такі значення як «бездомна людина, бродяга, безпритульна дитина, прибудна тварина, випадкова знахідка, нічия річ». Цікава еволюція змісту цього слова. У 20-х роках XVII ст. поширюється юридичний термін *waifandstray* («в'язень»), від якого походить інше, більш широке значення *waif* як «особи (особливо дитини) без дому та друзів», яке датується 1784 р. Нарешті, з 1991 року цим словом починають позначати «модну, маленьку, струнку жінку» і застосовують для вербалізації образу хворобливо, неприродно блідої дівчини-підлітка на кшталт супермоделі Кейт Мосс (KateMoss).

З початку XVI ст. фіксується використання англійського слова *ribald* у значенні «лихослов, розпусник», яке етимологічно пов'язане з давньофранцузьким іменником *ribaut, ribalt* («шахрай, негідник, хтивий коханець»), який як прикметник має значення «безглуздий, зневажений, розпусний, розбещений»¹³.

Протягом XV–XVI ст. відбувається еволюція змісту деяких понять, якими позначалися певні представники нижчих за соціальним становищем верств населення, від нейтральної до явно негативної їх оцінки. Приміром, у цей час семантика давньоанглійського *gedeling*, пов'язаного з *gad* («загострене зброя, зброя, зубило»), трансформується від «родича, побратима за зброєю, товариша» до «людини низького походження, шахрая, бродяги». Досить ймовірно, що це відбиття об'єктивного процесу посилення класової диференціації, за яким відбувається піднесення самоідентифікації рицарського стану через приниження другорядного стану мечоносців та щитоносців.

¹² Online Etymology Dictionary.

¹³ Там само.

Аналогічно сформувався зміст англомовного поняття *knave* у значенні «безпринципна людина, шахрай, шельма, валет», що походить від давньоанглійського *snafa* («хлопець, дитина чоловічої статі, чоловік-слуга») ¹⁴. Так само еволюціонував зміст поняття *varlet*, яке у XV ст. нейтрально означало «слугу, який супроводжує рицаря», у XVI ст. – «розбійника», а згодом набуває значення «слуги-негідника». Таке посилення негативного змісту також є наслідком приниження соціального статусу прислуги.

Одним з останніх доповнень терміносистеми уразливих осіб, що нами досліджується, є запровадження англомовного поняття *misfit*. Якщо ще на початку XIX ст. воно означало «одяг, невідповідний для людини, для якої він був призначений» або «погано пристосовану сукню», то з 1880 року засвідчене нове значення – «людина, яка не відповідає своєму середовищу», близьке до сучасного *loser* «невдаха».

Живій мові притаманні як народження нових, так і відмирання старих її складових. Так само багато слів, семантика яких пов'язана з поняттям уразливих осіб, поступово залишають терміносистему, що нами досліджується. Наприклад, англійський прикметник *abject*, який в середньоанглійській мові означав «відкинутий, вигнаний», згодом набув значень «жалюгідний, мерзенний, нещасний, паскудний, принижений», що нині поступово стають застарілими, і тому при вживанні цього слова віддається перевага одному, найбільш поширеному його значенню – «абсурдний» ¹⁵.

Узагальнюючи цей попередній етимологічний аналіз, маємо знайти відповідь на питання: «Яка змістовна характеристика об'єднує всі ці категорії знедолених осіб»? Відповідь очевидна: кожна з цих осіб може бути охарактеризована як *чужа людина* – тобто така, що не належить до жодної ланки в структурі певного соціуму.

За ступенем відчуженості такі особи можуть бути віднесені до однієї з трьох категорій:

1) *абсолютно чужа людина* як адепт іншої культури, мови та релігії;

---

¹⁴ Online Etymology Dictionary.

¹⁵ Там само.

2) відносно чужа людина негідного (нешляхетного) походження, меншовартісна, представник другосортного класу або стану;

3) ексклюзивно (партикулярно) чужа людина, яка є представником своєї соціальної страти, але неприйнятна внаслідок якихось особистих властивостей. Як демонструють результати історико-лінгвістичного дослідження, серед них виокремлюються:

– невдаха або патологічно нещасна людина, яка сама зазвичай сприймається як потенційне джерело невдач;

– дурень або інакомисляча людина, менталітет якої істотно відрізняється від пануючого в певному соціумі;

– аморальна, злочинна людина, вчинки якої суперечать пануючій у суспільстві моралі та законності.

Якщо спробувати встановити механізм потрапляння до тієї чи іншої категорії, то логічно визнати, що з точки зору пануючого класу, який зазвичай самочинно привласнює уособлення громадської думки всього населення, перші дві категорії осіб є самоізолюваними групами населення. Отже, такі особи з об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть у повному обсязі соціалізуватися (адаптуватися) до відповідного суспільства або «титульного» населення. Вбачається, що для таких осіб характерною є їхня *маргіналізація (marginalization)* або зайняття непевного, проміжного становища в суспільстві. Саме тому такі особи орієнтовані на інші цінності та дотримуються чужого способу життя.

Особи, які належать до третьої категорії – партикулярно чужих осіб, незважаючи на те, що об'єктивно наділені певними вадами або патологічними відхиленнями від загальноприйнятої норми, суб'єктивно намагаються утриматися у межах певного соціуму.

Щодо цих осіб у інших людей виникають різноманітні фобії. Спільним для усіх побоювань є страх перед руйнуванням існуючої цілісності суспільства і втратою власної ідентичності, до яких може привести подальше поширення цих соціальних аномалій та їх носіїв. На цьому тлі формуються механізми примусового *соціального відчуження (social exclusion, alienation)*, які також можна відслідкувати за допомогою історико-лінгвістичного дослідження.

Соціальна ізоляція або відчуження як примушення до стану уразливості. Серединою XIV ст. датується перше зафіксоване вживання поняття *outcast* у значенні вигнанця, тобто того, хто вигнаний або того, хто сам ухиляється від усіх. Пов'язане словосполучення *castout* – (відкинути, відхилити, знедолити) зафіксоване в джерелах з початку XII ст. та має давньоримське походження від латинського *castus* («відрізаний, розділений», а також «чистий» як «відрізаний» від недоліків). Саме ж поняття *caste* у значенні однієї з замкнених спадкових соціальних груп Індії, яке вживається з 1840 року, походить від португальського *casta* «порода, раса». Проте в англійській мові є таке ж слово *caste* у його застарілому значенні «раси людей», що було поширене в другій половині XVI ст. Наприкінці XVI ст. зафіксовано поширення спорідненого іменника *castaway* у значенні «той, хто відхилений», який з 1799 року набуває своєрідного змісту «один біля моря», а згодом знедолений, вигнанець. Можливо, це сталося через поширену у тогочасній Британії практику заслання злочинців на безлюдні острови або заморські колонії замість ув'язнення. Морська тематика відчувається й в англійському іменнику *derelict*, який має значення «відпущений, занедбаний, неприлика» і походить від латинського *derelictus* «одинокий, пустельний», датований 1660 роком у значенні «судна, яке кинуте в море або викинуте на узбережжя».

Прямі індуїстські запозичення в англомовній терміносистемі уразливих осіб репрезентовані у понятті *pariah*, яке у значенні «соціальний вигнанець» (*socialoutcast*) підтверджено 1819 року. Це поняття безпосередньо походить з тамільського (дравідійського) *paraiyar* – «барабанщики». Саме так називалися члени найнижчих каст південної Індії, на яких на місцевих ритуальних святкуваннях покладался спадковий обов'язок нести «великий фестивальний барабан». Подібним за змістом та походженням є іменник *ronin* у значенні «людина без господаря, ізгой, людина поза законом», запозичення якого з японської датується 1871 роком, де він був утворений через поєднання *ro* (хвиля) + *nin* (людина), що може тлумачитися як «людина, накрита хвилею цунамі» або «змита за борт судна людина».

Прозивним стало ім'я *Ishmael* в англійській мові. Ізмаїл – це ім'я сина біблійного Авраама, який був вигнаний у пустелю зі своєю

матір'ю. У зв'язку з цим у Біблії наведено образ вигнання – «А він буде як дикий осел між людьми, рука його на всіх, а рука всіх на нього» (Буття 16:12 Біблія, переклад І. Огієнка).

На перший погляд, усі ці запозичення мають однакову семантику з поняттям *izgoi*, яке є прямим «мовним проникненням» іменника «ізгої» з давньоруської мови XI–XII ст. Нині воно тлумачиться як «вигнанці, баніти, люди викинуті з громади або оголошені поза законом»¹⁶, але первісне значення цього слова до XIV ст. було дещо іншим. Іменник «ізгой» утворений з давньоруського прийменника «изъ» та дієслова «гоити» («живити», «влаштувати», «давати притулок»), близького до дієслова «жити». Отже, у Середньовіччі цим словом позначалися особи, які з різних причин не могли бути причислені до того стану, з якого вони походили. Так, у Церковному уставі князя Всеволода Мстиславича (XII ст.) визначено чотири категорії ізгоїв: (1) неписьменний син попа («поповъ сынъ грамотѣ не умѣть»), (2) холоп, який викупив себе («холопъ изъ холопства выкупится»), (3) купець, що заборгував («купецъ одолжаеть»), (4) князь, який не успадкував наділ («князь осиротѣть»)¹⁷. Однак за давньоруським правом такі особи перебували під опікою церкви. Отже, первісне значення слова «ізгой» – це уразлива особа, яка знаходиться під захистом церковного права. Найчастіше така особа була відпущеним холопом, статус якого нагадує становище відпущеного на волю раба у Стародавньому Римі або вільновідпущеника (лат. *libertini*).

В англійській мові репрезентовано низку понять, пов'язаних з вигнанням як формою примусового відчуження особи. Так, іменник *exile*, застосування якого зафіксовано з початку XIV століття, і нині означає «заслання, заслнка, заслання, вигнання, висилка, засланець, емігрант». Етимологія цього слова через давньофранцузьке *essillier* «вигнання, від'їзд» (XII ст.) веде до латинського *exilium* / *exsilium* «вигнання, заслання, місце заслання»¹⁸. Близькими до нього є іменник *ejection* («викидання, вигнання, виселення, звільнення»).

¹⁶ Online Etymology Dictionary.

¹⁷ Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х т. / Измаил Иванович Срезневский. – М. : Знак, 2003. – Том I: А–К.

¹⁸ Online Etymology Dictionary.

Схожою є семантика дієслів *relegate*, яке з 1590 р. вживається у значенні «вигнати, відправити на заслання» та *deport*, яке застосовується у значенні «вигнати» з 1640 р. Нарешті, 1876 роком датується вживання в англійській мові іменника *diaspora* («діаспора, розсіювання»), що походить від грецького *diaspeirein* «розігнати, розсіяти»).

Однак сама по собі соціальна ізоляція не призводить до стану уразливості. Юридичний зміст відчуження та його наслідки можуть бути відслідковані за допомогою іншої групи понять.

Вербалізація морально-правових наслідків набуття статусу уразливої особи. З правової точки зору, метою приведення певних осіб до становища уразливих осіб є ураження їх у суб'єктивних правах і свободах і виведення їх з-під дії норм права. Саме тому ключовим англійським поняттям, яким вербалізується статус (правильніше – позбавлення правового статусу) уразливих осіб, є іменник *outlaw* («особа поза законом»). Це слово походить від староанглійського *utlaga* «той, хто вийшов за рамки закону» (і тим самим позбавив себе переваг і захисту, що забезпечуються правом). У якості синоніма у давні часи вживався іменник *freondleas* (інше значення – «сирота»), від якого походить сучасний прикметник *friendless* («самотній, той, хто не має друзів»). Етимологічні корені цього іменника ведуть до скандинавських джерел, таких як старонорвезьке *utlagi* «людина поза законом», пов'язане з прикметником *utlagr* («поза законом, висланий»). Значення іменника *outlaw* «той, хто живе беззаконним життям», уперше зареєстровано 1880 роком.

Показовим є етимологічний зв'язок, що простежується від вульгарного латинського дієслова *bannire* («заборонити») через італійський іменник *bandito* («особа поза законом») до англійського *bandit*, який у значенні «бандит, той, хто вчиняє беззаконня, грабіжник, розбійник» вживається з 1590 року.

Дотичними за своїм змістом до англійського *outlaw* є низка менше поширених понять. Такими є прикметники *furtive* («непристойний, злодійкуватий, скрадливий»), який походить від латинського *fur* як загального поняття для злодія, здиричника, розбійника, шахрая, а також *fugitive* «збіглий», пов'язаний з латинським *fugitivus* («втікач, біглий раб, дезертир»).

З огляду на сучасні проблеми зовнішньої політики, актуальним є англійське поняття *roguestate*, яке зазвичай перекладається як «держава-ізгой», хоча *rogue* має стале значення «шахрай, злодій». З 1560 року зафіксовано вживання *rogue* у значенні «непрацюючий бродяга». У 1859 році зафіксоване нове значення – «великий дикий звір, що живе окремо від стада (переважно слон)» та з 1964 року означає «щось неконтрольоване або недисципліноване». Близьким за змістом можна вважати іменник *picaroon*, який з 1620 року вживається у значенні «шахрай, злодій, авантюрист, пірат, розбійник моря, маленький піратський корабель»¹⁹.

1.2. Інтерпретація поняття «уразливий стан особи»: законодавчі визначення та сучасний правовий дискурс

Інтерпретація легальної дефініції уразливого стану особи в українському законодавстві. У Кримінальному Кодексі України від 5 квітня 2001 року (ККУ) визначено *уразливий стан особи* (*vulnerable state*) як кваліфікуючу ознаку відповідних злочинів, відповідальність за які встановлена у трьох статтях: ст. 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини; ст. 258-1. Втягнення у вчинення терористичного акту; ст. 303. Сутєнерство або втягнення особи в заняття проституцією²⁰.

Для інтерпретації змісту цього поняття досить слушною є примітка 2 до ст. 149 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (далі ККУ), де наведено: «У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір

¹⁹ Online Etymology Dictionary.

²⁰ Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III у редакції від 10.06.2018 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25, 29 черв. – Ст. 131.

насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин».

Прокоментуємо особливості цієї дефініції:

По-перше, це легальне поняття має певні особливості свого логічного обсягу. Як однозначно вказано в примітці, зміст поняття уразливого стану осіб поширюється не на весь Кодекс, а лише на його дві статті (ст. 149 та 303). Це означає, що окрім звичайних у таких випадках обмежень щодо використання цієї дефініції, у інших нормативно-правових актах цю ознаку проблематично застосовувати для кваліфікації інших злочинів. Тобто, ця дефініція не може бути використана і для тлумачення складу такого злочину, як втягнення у вчинення терористичного акту, незважаючи на те, що у ст. 258-1 прямо вказано на використання уразливого стану особи як одну з ознак складу даного злочину. Який інший зміст вкладає законодавець в це поняття в контексті ст. 258 нам невідомо. Єдине, до чого спонукає формальна логіка – цей зміст дещо інший, ніж у статтях 149 та 303. Якщо б це було інакше, то законодавець у примітці 2 до ст. 149 ККУ згадав би й ст. 258-1 поряд зі ст. 149 та 303. Щоправда, можлива й інша версія – це відбулося з суто технічних причин, з обопільного недогляду укладача та законодавця.

По-друге, ще більше специфіка цього поняття виявляється у його логічному змісті. Так, здоровий глузд нам підказує, що законодавець під «уразливим станом» розуміє передусім певний *стан особи*. Детальніше ознайомлення з характеристиками особи, що знаходиться у такому стані, наводить на думку про їх схожість з ознаками недієздатності, яка має декілька особливостей.

Зокрема така недієздатність:

- має не спеціальний, а загальний правовий характер;
- не встановлена судом, а є суто фактичною;
- може мати зворотний характер і тому може бути тимчасовою;
- може мати як абсолютний, так і частковий характер;
- може бути обумовлена як суб'єктивними, внутрішніми («фізичними чи психічними») властивостями особи, так і об'єктивними, «зовнішніми обставинами», що склалися навколо неї;
- такі позбавлення або обмеження стосуються як розумових здібностей (при чому головним чином своїх власних діянь), так і

вольових властивостей (усвідомлювати значення своїх дій, керувати ними, приймати самостійні рішення, чинити опір іншим незаконним діям).

Проте ця легальна дефініція має другу частину, у якій законодавець заявляє, що «уразливий стан особи» – це не лише стан, а й «збіг тяжких обставин», приміром таких, як особисті або сімейні. Здається, що законодавець з якихось причин не може віднести цей «збіг обставин» до «зовнішніх причин» уразливого стану, про які він вже згадав у першій частині дефініції, і намагається у змісті цього легального визначення поєднати як «стан» так і «обставини». Іншими словами, людина може не втратити здібності розуміти, керувати, діяти, захищатися, але, адекватно оцінюючи реальні обставини, може свідомо прийняти рішення щодо продажу себе або дозволити втягнути себе в заняття проституцією з метою подолати такий «збіг тяжких обставин». Якщо така «об’єктивна» мотивація ставиться в один ряд з проявом обмеженої здатності особи усвідомлювати наслідки своїх дій, то вона, по суті, визнається «вибачною помилкою» і дозволяє кваліфікувати таку особу не співучасником, а жертвою злочину.

Важко погодитися з такою логікою стосовно змісту поняття «уразливий стан особи» в контексті ст. 258-1 ККУ, бо розрахунок на те, що втягненням себе у вчинення терористичного акту можна виправити своє важке становище, є банальним умислом з боку так званої «уразливої особи». Саме цим можна раціонально пояснити ту обставину, що зміст легальної дефініції, що аналізується, не поширюється на ст. 258-1 ККУ. Отже, якщо для застосування ст. 149 та 303 ККУ встановлення фактичного «уразливого стану особи» не може виступати підставою для притягання до кримінальної відповідальності уразливих осіб, то цей факт у контексті реалізації ст. 258-1 ККУ жодним чином не тягне за собою звільнення від відповідальності і має значення лише для вибору міри покарання.

У зв’язку з цим постає питання: «Чи можна якимось більш загальним поняттям охопити «стан», і «обставини»? Так, таке поняття існує – це «ситуація». До речі, це поняття (*situation*) досить поширене в англomовному правовому дискурсі, де воно тлумачиться

як певна умова існування, позиція когось чи чогось щодо обставин²¹. Однак при цьому принципово розмежовуються правова ситуація *legal situation* (ситуація, дозволена об'єктивними нормами права) та *judicial situation* (правозастосовна, правосудна ситуація або ситуація, що оцінюється в процесі правосуддя). Тому здається, що судді, арбітри та інші суб'єкти правореалізації (особливо ті, що знаходяться під юрисдикцією права іноземних країн) зрозуміли б законодавця краще, якщо там, де поняття уразливого стану особи вживається у гранично широкому змісті (як приміром у ст. 149 та 303 ККУ), замість нього було вжито поняття «уразлива ситуація» як різновид «юридичної ситуації».

По-третє, у цьому контексті актуалізується ще одна особливість україномовного легального поняття «уразливий стан особи». Це поняття важко піддається перекладу англійською (*undefined translatability*) або, як стверджують мовознавці, є словом з «лінгво-специфічним семантичним компонентом»²². Поняття «уразливий» (рос. уязвимый; англ. *vulnerable*) має дотичний зміст щодо понять «вразливий» (рос. впечатлительный, восприимчивый; англ. *susceptible*), та «уражений» (рос. «пораженный», англ. *affected, amazed, disbarred*), які через звичайне чергування відповідно «у» і «в» на початку та «ж» і «з» у середині слова помилково сприймається як синонімічне слову «уразливий». Саме цю обставину обов'язково необхідно враховувати під час тлумачення тексту юридичного змісту, навіть коли поняття «уразливий» некоректно вживається для позначення особи, чутливої до всіляких психологічних вражень, як, приміром, це має місце у тексті Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 1 листопада 2017 р.²³.

Загальний логіко-лінгвістичний підхід до тлумачення дефініції «уразливий стан особи». Абсолютно непридатною для

²¹ Bryan A Garner. *Situation* / Black's Law Dictionary. 8th ed. – WEST GROUP, 2004). – P. 4330.

²² Хіжняк К. П. Лінгвоспецифічні концепти в українській мовній картині світу / К. П. Хіжняк // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Філологічні науки. – 2009. – № 13 (176). – С. 78–82.

²³ Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 01 листопада 2017 р.; Справа № 755/6558/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71281137>. – Назва з екрана.

тексту юридичного змісту є позиція деяких вітчизняних лінгвістів, які визнають чергування «у» та «в» як для прикметника УРА́ЗЛИВИЙ [ВРА́ЗЛИВИЙ], що має значення «дуже відчутний; який легко відчуває подразнення, біль і т. ін.», так і для УРА́ЗЛИВИЙ в значенні «мало, погано захищений». Надзвичайно важливо у контексті нашої проблематики, що укладачі авторитетного Всесвітнього словника української мови такого чергування для другого прикметника не визнають²⁴.

Тільки цим можна пояснити прикру неточність перекладу англійською відповідної частини ККУ в неофіційному англomовному виданні цього кодифікованого акта в Legislationline.org – онлайнній законодавчій базі даних (2002 р.) у галузі прав людини²⁵. Так, у самому тексті ст. 149, 258-1 та 303 «уразливий стан особи» перекладено як «vulnerable state of a person». Проте у примітці 2 до ст. 149 ККУ тлумачиться дещо інше поняття – «a susceptible state of a person», яке в зворотному перекладі має трактуватися як «чутливий стан людини». Про цю неточність у процесі міжнародного правового співробітництва необхідно кожного разу попереджати наших іноземних колег.

Однак важко пояснити чому, незважаючи на те, що відповідно до Конституції України функції законодавчої влади зосереджено у єдиному органі – Верховній раді України, він не завжди узгоджує написання та зміст однакових понять у нормативно-правових актах, віднесених до різних галузей права. Приміром, укладачі Закону України від 9 квітня 2015 року № 329-VIII «Про ринок природного газу» в ст. 16 використовують інший термін, без огляду на відповідні статті ККУ – «вразливі споживачі»²⁶. Однак англomовний варіант цього терміна репрезентований у неофіційному перекладі цього Закону не як *sensitive* чи *susceptible*, а саме як *vulnerable*

---

²⁴ Уразливий / Всесвітній словник української мови // WorldwideDictionary.org <<https://uk.worldwidedictionary.org/уразливий>>

²⁵ Criminal code of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III // Legislationline.org / OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16257/preview> (in Engl.)>

²⁶ Про ринок природного газу: Закон України від 9 квітня 2015 року № 329-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 27. – Ст. 234.

*consumers*²⁷. Щоправда, законодавець у цьому Законі не наводить автентичного тлумачення цього поняття, а у ч. 1 ст. 16 відсилає до того, що критерії для віднесення споживачів до категорії «вразливих» встановлює Кабінет Міністрів України.

Не захоплюючись суто технічними проблеми правової вербалізації уразливого стану, вбачаємо за необхідне переглянути термінологію, що сформувалася з цього питання в правовій доктрині. Проте тут не обійтися без певних методологічних застережень. Так, у лінгвістиці ланкою, що зв'язує практичний та теоретичний рівень раціонального засвоєння світу, є *дискурс* (від франц. *discours* – промова) – соціально обумовлена організація системи мовлення у певному суспільстві, яка завжди прив'язана до мовця і тому видатним французьким лінгвістом Емілем Бенвеністом (*Émile Benveniste*; 1902–1976) протиставляється *рécit* (мовленню, яке знеособлене). Найчастіше дискурс як усна форма комунікації, що має протиставлятися *тексту* (від лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання, зв'язок, сполучення), розуміється як «твір завершеного мовотворчого процесу, об'єктивованій у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа...»²⁸. Останнім часом в європейській лінгвістиці намітилася тенденція до більш чіткої диференціації понять «дискурс» та «текст» через урахування чи неврахування *контексту* як середовища, у якому об'єктивно існує текст, а також *суб'єкт-об'єктних когнітивних (пізнавальних) процесів* (англ. *cognition*) та *інтерсуб'єктних комунікативних відносин* (англ. *communication*) з приводу цього тексту. При тому ці обставини та відносини об'єднуються єдиним поняттям *ситуація*. У «матриці» цих понять

---

²⁷ Law of Ukraine of April 9, 2015 No. 329-VIII About the natural gas market (In edition of the Law of Ukraine of 22.09.2016 No. 1541-VIII) // Public Joint Stock Company «National Joint-Stock Company «Naftogaz of Ukraine» [Electronic resource]. – Mode of access: <[http://www.naftogaz.com/files/Information/Ukraine`s Natural Gas Market Law\\_engl.pdf](http://www.naftogaz.com/files/Information/Ukraine`s%20Natural%20Gas%20Market%20Law_engl.pdf) (in Engl.)

²⁸ Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – 4-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2006. – С. 18.

пропонується трактувати дискурс як «текст плюс ситуація», а текст – як «дискурс мінус ситуація»²⁹.

Тому будь-які законодавчі (легальні) дефініції (*legal definitions*) є елементами тексту нормативно-правового змісту, який певним чином знеособлений, монологічний і не прив'язаний до конкретної ситуації. У площині правореалізації, у якій нормативний текст «накладається» на певну ситуацію, зміст якої складають індивідуалізовані відносини плюс реальні обставини, доречним є оперування категорією *правового дискурсу* (*law discourse*).

Отже, уразливість як законодавче поняття, хоча воно й віднесене до певної категорії осіб, визначає лише потенційний стан уразливості, реальність якої судді ще належить доводити. Тому для судді (арбітра), особливо в процесі відповідної правової кваліфікації певних відносин, важливою є наявність фактів трьох видів: (1) ті, що підтверджують масове і систематичне, узвичаєне негативне ставлення до такої категорії осіб у певній місцевості, громаді, замкненій корпорації (уточнена кваліфікація певної групи населення як уразливої); (2) родові ознаки відповідної групи населення (кваліфікація певної особи як такої, що належить до уразливої групи населення); (3) прояви дискримінації та експлуатації цих осіб з боку інших – приватних та/або посадових осіб (кваліфікації певних дій як зловживання уразливим становищем).

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за доцільне замінити слова «уразливого стану особи» в статтях 149 та 303 ККУ на «уразливої ситуації», але залишити незмінним виклад ст. 258-1 ККУ. Примітку 2 до ст. 149 ККУ викласти у такій редакції: «У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливою ситуацією слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, а також збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин».

---

²⁹ Östman J., Virtanen T. Discourse analysis / Jan-Ola Östman, Tuija Virtanen // Handbook of Pragmatics: Manual. – Amsterdam: Philadelphia, 1995. – P. 239–253.

Підсумовуючи різні погляди на проблему визначення уразливих осіб та груп (*vulnerable people and groups*), пропонуємо таку робочу дефініцію, яка на наш погляд, найбільшою мірою відповідає духу Європейської конвенції з прав людини.

Уразливі особи та групи – це категорії осіб, що з різних причин обмежені в самостійній реалізації фундаментальних прав і свобод людини та громадянина і тому потребують допомоги для задоволення своїх основних фізіологічних та соціальних потреб, а також реалізації прав та інтересів як майнового, так і особистого немайнового характеру³⁰.

При цьому, з певними застереженнями контекстного характеру варто враховувати і спроби офіційного визначення таких осіб у міжнародно-правових актах.

Зокрема йдеться про п. f) Статті 3 Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 жовтня 2007 року, де наведена така легальна дефініція: «*уразлива особа* означає особу, яка через порушення або недостатність її особистих здібностей є нездатною утримувати себе»³¹.

1.3. Класифікація уразливих осіб та груп населення: найбільш поширені підходи

Як свідчить попередній огляд доктринальних джерел предмета нашого дослідження, у сучасному, передусім міжнародно-правовому дискурсі поки ще не склалося єдиного підходу щодо класифікації уразливих осіб. Тому є сенс запропонувати деякі підходи, які, на думку авторів посібника, є більш продуктивними у справі захисту прав таких осіб.

---

³⁰ The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre <<https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>>

³¹ Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23.11.2007 // Офіційний вісник України від 15.11.2013. – 2013. – № 86, /№ 12, 2013, ст. 453/. – С. 104, ст. 3194, код акта 69704/2013.

Креативні підходи щодо класифікації уразливих осіб та станів. Як нами вже встановлено, значеннєвий зміст поняття «уражені особи» має етимологію та сучасну семантику, що наближає його до понять маргіналізованих та відчужених осіб. З огляду на це, досить актуальним для попередження приведення певних категорій осіб до стану уразливості є класифікація таких протиправних дій за *способами та засобами* їх реалізації. У цьому плані їх варто поділяти на жертв ксенофобії, гомофобії, сексизму, геронтофобії (гераскофобії), презирства до бідних та інакомислячих, нетерпимості до іншої віри (релігійна нетолерантність) або войовничого атеїзму, політичного екстремізму тощо, які іноді розцінюються як прояви життєвої позиції тотального страху (панафобії), яка посилюється фобіофобією. Однак, по суті, це різновиди такої непривабливої людської якості, як *мізантропія* – ненависть, недовіра до людей чи схильність до неї, коли негативне ставлення до певних соціальних явищ безпідставно переноситься на їх жертви.

Враховуючи те, що для захисту прав людини найпринциповіше значення має не факт уразливого становища певної особи, а факт *зловживання конкретним уразливим станом* цієї особи, то досить значущою є класифікація подібних станів за *формами зловживань правом*, через які уразливі особи обмежуються у реалізації своїх суб'єктивних прав та законних інтересів. До таких форм слід віднести:

– зловживання буквою права (формальне тлумачення тексту норми, що суперечить її призначенню);

– обхід закону (реалізація правової норми, неналежної для регулювання певних відносин);

– зловживання суб'єктивними правами (реалізація неправомірних дій через прогалини в законодавстві). Приміром, учинення непередбачених законом релігійних або національних обрядів, унаслідок яких завдається шкода життю та здоров'ю інших осіб, слід віднести до зловживання особистими немайновими правами»³²;

---

³² Осадчук С. *Форми зловживання цивільним правом* / Стефанія Осадчук, Микола Осадчук // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Вип. 4 (8). – С. 75.

– зловживання суб'єктивними обов'язками (невиконання непередбачених у законі чи правочині обов'язків, які фактично унеможливають реалізацію законних прав та інтересів інших осіб).

Найчастіше факти зловживання або зневажання становищем уразливих осіб кваліфікуються як їх дискримінація за певною ознакою.

Слід ураховувати, що уразливі особи потерпають від стигми і дискримінації. *Стигма (stigma)* – це прояви негативного ставлення на рівні думок та висловлювань, а *дискримінація (discrimination)* – прояви негативного ставлення на рівні дій, у тому числі порушення прав людини³³.

Загальноприйнятий суб'єктний підхід до класифікації уразливих осіб. Попередній огляд доктринальних, легальних та прецедентних джерел міжнародного права прав людини та практики захисту прав та інтересів уражених осіб в Україні свідчить про те, що найбільш поширеним підходом до побудови терміносистеми, яка відображає суть предмета нашого дослідження, є класифікація уразливих осіб, за їхніми суб'єктивними ознаками.

Отже, виокремлюється така типологія уразливих осіб:

– *за станом тимчасового обмеження прав і свобод*: підозрювані та затримані особи, що перебувають під вартою;

– *за статевою та віковою ознакою*: жінки, діти та особи похилого віку;

– *за статевою орієнтацією*: лесбійки, геї та транссексуали;

– *за станом здоров'я та способом життя*: інваліди, ВІЛ-інфіковані особи, залежні від алкоголю, наркозалежні, хворі на ігromанію, психічно хворі, та працівники комерційного сексу;

– *за етнічною та релігійною ознаками*: корінні народи, національні меншини та окремі етнічні та релігійні групи;

– *за обмеженнями у свободі переміщення, праві на працю та притулок*: окремі громадяни, іноземці та апатриди, трудящі-мігранти, біженці, внутрішньо переміщені особи, безробітні та безпритульні.

---

³³ Захист прав ВІЛ-інфікованих осіб у суді: наук.-практ. посіб. для суддів / за ред. д. ю. н., проф. Буроменського М. В. – Київ, 2009. – С. 8.

За логікою такої класифікації ми й будемо більш докладно розглядати окремі категорії уразливих осіб у подальших лекціях. Тому на цьому етапі обмежимося лише їх перерахуванням.

Досить часто кваліфікація за такими ознаками певних осіб реалізується як приховані намагання правлячого режиму визнати уразливими особами політичну опозицію, ідеологічних опонентів, інакомислячих та сформувати у суспільстві ставлення до них як до маргіналів та ізгоїв. Однак офіційне обвинувачення владою таких осіб із суто політичних та ідеологічних міркувань як крайній прояв нетерпимості відбувається нечасто. Саме тому уражені за політичною ознакою особи у демократичних країнах зазвичай не виокремлюється. На практиці «політично» уразливі особи підпадають під першу категорію запропонованої класифікації – *за станом тимчасового обмеження прав і свобод*.

Заслугує на увагу позиція з цього питання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, продемонстрована у щорічній доповіді про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік. У цьому документі до *найуразливіших верств населення в Україні*, віднесені:

- діти, в т. ч. діти-інваліди;
- учасники бойових дій, учасники війни, інваліди війни; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- пенсіонери, інваліди I і II груп;
- ветерани військової служби та силових структур;
- діти з багатодітних сімей;
- жертви нацистських переслідувань; особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною;
- депортовані особи, які досягли пенсійного віку або є інвалідами;
- реабілітовані особи, які стали інвалідами внаслідок репресій або є пенсіонерами³⁴.

---

³⁴ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 72.

Слушною вбачається позиція деяких вчених, а також суддів, які додатково виокремлюють такі категорії уразливих осіб та груп:

- особи, що опинилися у скрутному матеріальному становищі (мають низькі доходи через безробіття, відсутність годувальника, фізичні вади, низький рівень професійної підготовки тощо);
- подружжя, що мають серйозні конфлікти у сім'ї;
- неповні та неблагополучні сім'ї, у яких дитину виховує лише один із батьків, або в яких мають місце серйозні конфлікти;
- діти, які мають проблеми, пов'язані з їхньою соціалізацією та навчанням у школі, а також їхні родини;
- особи, які перебувають у стресовому стані, пов'язаному з подіями, що травмують їхню психіку (вихід на пенсію, смерть близької людини тощо).

Ці категорії осіб і груп частіше згадуються в українському правовому дискурсі та судовій практиці, ніж у прецедентах Європейського суду з прав людини, тому питання захисту право таких осіб розглянемо в останній темі посібника.

Висновки

1. За результатами історичної реконструкції заявленої терміносистеми стає зрозумілим, що ядром термінології, яка стосується проблем уразливих осіб та груп населення, є слова, які означають аутсайдерів та осіб, що є поза законом, а також маргіналізацію та відчуження. Зазвичай документи з прав людини передбачають додаткові гарантії для осіб, які належать до уразливих груп населення, але слід зазначити, що їхня повновартісна соціалізація усуває головну причину – маргіналізацію та відчуження цих осіб.

2. Доцільно розмежувати поняття: (1) «уразливі люди та групи населення» (*Vulnerable People and Groups*), (2) «уразливі особи» (*Vulnerable Persons*), (3) «уразливе становище певної особи» (*The Person in Vulnerable Situation*). Необхідно принципово розрізняти «стан» (рос. *состояние*; англ. *state*) і становище (рос. *положение*; англ. *situation*). Ці поняття співвідносяться відповідно як видове і родове. Таким чином можливе визначення *уразливості* (*Vulnerability*)

як становища певної особи у відповідному стані за певних обставин (у певній ситуації).

3. З'ясування загальних характеристик усіх трьох понять через запровадження та поглиблену змістовну розробку базового поняття «уразливість» (*Vulnerability*) дозволяє розглянути запропоновану феноменологічну понятійну тріаду крізь призму загального ноумена уразливості: (1) загальна уразливість або уразливість певної групи (*Common Vulnerability of the Group*); (2) потенційна уразливість певної особи (*Potential Vulnerability of the Person*); (3) особистісна уразливість або уразливість певної особи (*Particular Vulnerability of the Person*).

4. Як свідчить аналіз різних джерел з'ясування предмета дослідження, найбільш поширеним є суб'єктний підхід до класифікації уразливих осіб. За цими підставами виокремлюють: стан тимчасового обмеження прав і свобод; етнічну та релігійну ознаки; статеву та вікову ознаки; статеву орієнтацію, стан здоров'я, обмеженість у свободі пересування, у праві на працевлаштування та притулок.

Інформаційно-методичне забезпечення

Перелік питань для семінарських занять

1. Розмежування понять правоздатності, дієздатності та уразливості.
2. Встановлення та оцінка фактів та ознак уразливості.
3. Факт встановлення уразливості як підстава вибору судом пріоритетів між різними претензіями.

Ключові слова:	Ключевые слова:	Key words:
уразливість	уязвимость	vulnerability
уразливі люди та групи населення	уязвимые люди и группы населения	vulnerable people and groups
уразливі особи	уязвимые лица	vulnerable persons
особливо уразливі особи	особо уязвимые лица	especially vulnerable persons
уразливий стан	уязвимое состояние	vulnerable state

уразлива ситуація	уязвимая ситуация	vulnerable situation
уразливе становище певної особи	уязвимое положение определенного лица	the person in vulnerable situation
загальна уразливість певної групи	общая уязвимость определенной группы	vulnerability of the group
стигма	стигма	stigma
дискримінація	дискриминация	discrimination
потенційна уразливість певної особи	потенциальная уязвимость определенного лица	Potential Vulnerability of the Person
особистісна уразливість	личная уязвимость	particular vulnerability of the person

Розв'язання кейсів

Проаналізуйте справу «Луценко проти України». Європейський суд з прав людини. П'ята секція. Рішення у Справі «Луценко проти України (№ 2)» (Заява № 29334/11). – Страсбург. 11 червня 2015 року // Офіційний вісник України від 15.12.2015 – 2015 р., № 97, стор. 115, стаття 3342

➤ На підставі яких фактів Європейський суд з прав людини констатував, що під час перебування у СІЗО Ю. Луценка мало місце зловживання владою з метою доведення до уразливого стану?

Прецеденти європейського суду з прав людини

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Саранчов проти України» (Заява № 2308/06) від 9 червня 2016 року // Офіційний вісник України від 03.02.2017. – 2017. – № 10. – С. 69. – Ст. 318.

2. Рішення ЄСПЛ у Справі «Луценко проти України» (Заява № 29334/11) від 11 червня 2015 року // Офіційний вісник України від 15.12.2015. – 2015. – № 97. – С. 115. – Ст. 3342.

3. Рішення ЄСПЛ у справі «Таммер проти Естонії» (Tammer v. Estonia) від 06.02.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_055. – Назва з екрана.

Інші правові акти

4. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23.11.2007 // Офіційний вісник України від 15.11.2013. – 2013 р., № 86, / № 12, 2013, ст. 453 /, стор. 104, стаття 3194, код акта 69704/2013.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13, / № 32 від 23.08.2006 / . – С. 270.

6. Про ринок природного газу: Закон України від 9 квітня 2015 року № 329-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 27. – Ст. 234.

7. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III у редакції від 10.06.2018 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

Рекомендована література

8. Гайдулін О. О. Інтерпретація поняття «уразливий стан особи»: законодавчі визначення та сучасний правовий дискурс / Олександр Олександрович Гайдулін // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2018. – № 2. – С. 40–43.

9. Дотримання прав вразливих груп населення (наркозалежні та працівники комерційного сексу) у діяльності правоохоронних органів : [аналіт. звіт за результатами дослідження] / авт. кол. Ю. Белоусов, З. Швець, В. Семенюк, В. Чупров, С. Швець. – Київ: Паливода А. В., 2016. – 96 с.

10. Осадчук С. Форми зловживання цивільним правом / Стефанія Осадчук, Микола Осадчук // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Вип. 4 (8). – С. 68–77.

11. Права людини: критерії «цивілістичності» : [За матеріалами практики Страсбурзького суду] / П. Рабінович, Р. Сивий // Вісник Академії правов. наук Укр. – 2007. – N 4. – С. 19–29

12. Практика Страсбурзького суду як навчальний предмет у системі юридичної освіти : (Львівський досвід) / П. Рабінович,

Т. Дудаш // Юридич. Україна : Правовий часопис. – 2009/1. – N 4. – С. 4-8.

13. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / упоряд.: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. – Страсбург: Вид-во Ради Європи, 2015. – 72 с.

14. Преодолевая различия. Концепция борьбы с дискриминацией в Европе // Amnesty International Publications. – London, 2009. – 73 с.

15. Рабінович, П. М. Конституційні гарантії прав людини і громадянина : можливості модернізації в Україні / П. М. Рабінович // Право України : Юридичний журнал. – 2012/2. – № 8. – С. 50-59.

16. Султанов А. Р. Европейские правовые стандарты, уроки истории и правоприменительная практика / А. Р. Султанов. – М. : Статут, 2012. – 335 с.

17. Тест на недискримінацію в практиці Європейського суду з прав людини : оцінювальні аспекти / С. П. Рабінович, О. З. Панкевич // Право України : Юридичний журнал. – 2017/1. – № 4. – С. 97-107.

18. Хіжняк К. П. Лінгвоспецифічні концепти в українській мовній картині світу / К. П. Хіжняк // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Філологічні науки. – 2009. – № 13 (176). – С. 78–82.

19. Шаркова І. М. Типологія уразливих груп населення: історико-правова реконструкція / Ірина Миколаївна Шаркова // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2018. – № 2. – С. 71–75.

20. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс] / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – 661 с. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf. – Назва з екрана.

21. Al Tamimi, Yusef. The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights. May 20, 2015. – 76 pp.

22. Lourdes Peroni & Alexandra Timmer, Vulnerable Groups: the Promise of an Emergent Concept in European Human Rights Convention Law, 11 International Journal of Constitutional Law (2013), –P. 1056–1085.

23. Michael O'Boyle. The notion of «vulnerable groups» in the case law of the European Court of Human Rights // Conference on the Constitutional Protection of Vulnerable Groups : a Judicial Dialogue. Santiago, Chile. 4–5 December 2015 / European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) in co-operation with the Constitutional Tribunal of Chile . – Strasbourg, 12 February 2016. CDL-LA(2016)003. – 10 pp.

24. Project «Improving access to justice for Roma and other vulnerable groups. An integrated approach» / Jordan Miles // Norwegian Financial Mechanism 2009–2014 Program RO 24 «Judicial capacity building and cooperation». – 140 pp.

25. Protecting Human Rights in the EU: Controversies and Challenges of the Charter of Fundamental Rights / Editor Tanel Kerikmäe, Tallinn Law School, Tallinn University of Technology. – New York, Dordrecy, London : Springer Science & Business Media, 2013. – 198 p.

Інформаційні ресурси

26. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Київ : Наукова думка, 1982. – Т. 1: А–Г. – С. 331–332.

27. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х т. / Измаил Иванович Срезневский. – М. : Знак, 2003. – Т. I: А–К.

28. Уразливий // Всесвітній словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [WorldwideDictionary.orghttps://uk.worldwidedictionary.org/уразливий](https://uk.worldwidedictionary.org/уразливий). – Назва з екрана.

29. Bryan A Garner. Situation / Black's Law Dictionary. 8th ed. – WEST GROUP, 2004. – P. 4330.

30. Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

31. Criminal code of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III // Legislationline.org / OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access :

<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16257/preview>
(in Engl.)

32. European Court of Human Rights Portal [Electronic resource].
– Mode of access : <http://www.echr.coe.int>>

33. European Court of Human Rights Portal [Electronic resource].
– Mode of access : <http://www.echr.coe.int>>

34. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. –
Mode of access : <http://www.etymonline.com/>

35. The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>

Тести для самоконтролю

1.1. Який варіант перекладу англomовного правового терміна *vulnerable groups* не є коректним?

- A. уразливі групи;
- B. вразливі групи;
- C. уязвимые группы;
- D. усі варіанти правильні;
- E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.2. яке англomовне поняття відповідно до курсу лекцій історично використовується для позначення знедолених та уразливих осіб?

- A. wretch;
- B. truant;
- C. waif;
- D. усі варіанти правильні;
- E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.3. Яке з нижченаведених понять не має правового змісту у законодавстві сучасних демократичних країн?

- A. friendless;
- B. roquestate;

- C. outlaw;
- D. усі варіанти правильні;
- E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.4. У яких статтях Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року наведено дефініцію уразливого стану особи?

- A. ст. 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини;
- B. ст. 258-1. Втягнення у вчинення терористичного акту;
- C. ст. 303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією;
- D. усі варіанти правильні;
- E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.5. Яке поняття є більш загальним щодо понять «стан» і «обставини»?

- A. «правовідносини»;
- B. «ситуація»;
- C. «юридичні факти»;
- D. найбільш загальним поняттям з усіх перелічених є «обставини».

1.6. Легальні дефініції – це поняття, які ...

- A. завжди не суперечать моралі і праву;
- B. є загально визнаними у певному суспільстві;
- C. визначені в актах законодавства;
- D. визначені в доктрині права;
- E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.7. Яке визначення уразливих осіб найбільше відповідає концепції лекції і духу Європейської конвенції з прав людини?

- A. це особи та їх об'єднання, що обмежені в реалізації фундаментальних прав і свобод людини і тому потребують допомоги для задоволення своїх основних потреб та інтересів, а також реалізації прав як майнового так і особистого немайнового характеру;

В. це категорії осіб, що обмежені в самостійній реалізації фундаментальних прав і свобод людини і тому потребують допомоги для задоволення своїх основних потреб, а також реалізації прав та інтересів як майнового, так і особистого немайнового характеру;

С. це особи, що з різних причин позбавлені можливості реалізації фундаментальних прав і свобод людини і тому потребують допомоги для задоволення своїх основних потреб та інтересів, а також реалізації прав особистого немайнового характеру;

Д. усі варіанти правильні;

Е. немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.8. Що означає поняття «панафобія»?

А. презирство до багатих;

В. релігійну нетолерантність;

С. тотальний страх як життєва позиція;

Д. страху перед поляками;

Е. немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.9. За якою ознакою здійснено поділ уразливих осіб на жертв: ксенофобії, гомофобії, сексизму, геронтофобії (гераскофобії), презирства до бідних та інакомислячих, нетерпимості до іншої віри (релігійна нетолерантність) або войовничого атеїзму, політичного екстремізму тощо?

А. за об'єктивним складом дискримінації;

В. за способами та засобами реалізації дискримінації;

С. за формами зловживань правом;

Д. за статевою та віковою ознакою;

Е. за етнічною та релігійною ознаками.

1.10. За якою ознакою здійснено поділ уразливих осіб на: жертв зловживання буквою права, обходу закону, зловживання суб'єктивними правами; зловживання суб'єктивними обов'язками?

А. за суб'єктивним складом дискримінації;

В. за об'єктивним складом дискримінації;

С. за формами зловживань правом;

- Д.** за статевою та віковою ознакою;
- Е.** за етнічною та релігійною ознаками.

1.11. За якою ознакою здійснено поділ уразливих осіб на уразливих за станом тимчасового обмеження прав і свобод; за статевою та віковою ознаками; за статевою орієнтацією; за станом здоров'я та образом життя; за етнічною та релігійною ознаками; за обмеженням у свободі переміщення?

- А.** за способами та засобами реалізації дискримінації;
- В.** за суб'єктивним складом дискримінації;
- С.** за об'єктивним складом дискримінації;
- Д.** за формами зловживань правом;
- Е.** немає жодного правильного варіанта відповіді.

1.12. За якою логікою побудований цей курс лекцій?

- А.** за способами та засобами реалізації дискримінації;
- В.** за етнічною та релігійною ознаками уразливих осіб;
- С.** за суб'єктивним складом дискримінації;
- Д.** за об'єктивним складом дискримінації;
- Е.** за формами зловживань правом.

1.13. Яка основна ідея закладена у зміст першої лекції?

А. головний спосіб долання зловживань уразливим становищем певних осіб – це реалізація принципу невідворотності покарання;

В. головний напрям попередження зловживань правами уразливих осіб – це вдосконалення чинного законодавства;

С. питання існування уразливих осіб та груп населення є вічною соціально-психологічною проблемою – реальне зменшення кількості аутсайдерів та осіб, що є поза законом неможливим;

Д. краща соціалізація усіх верст населення усуває головну причину існування уразливих осіб – їх маргіналізацію та відчуження;

Е. головним напрямом профілактики дискримінації уразливих осіб є вдосконалення інтерпретаційної практики Європейського суду з прав людини.

ТЕМА 2. НОРМАТИВНІ ТА ЮРИСДИКЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ОСІБ. ПРИНЦИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Спеціальні (фахові) компетентності: за підсумками вивчення теми студенти повинні вміти: користуватися відповідним понятійним апаратом; оцінювати нормативно-правові та інституціональні засади захисту прав уразливих осіб та груп населення; самостійно керуватися принципами тлумачення, сформованими у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини під час інтерпретації певних справ.

План лекції

Вступ

2.1. Міжнародно-правова система захисту прав уразливих осіб та груп населення:

- Універсальні міжнародні нормативні та інституційні гарантії прав людини;
- Європейські міжнародно-правові гарантії прав людини.

2.2. Принципи та правила тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав і основоположних свобод:

- Загальні принципи тлумачення Конвенції;
- Спеціальні (галузеві) принципи тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- Юридично-технічні правила інтерпретації прецедентів ЄСПЛ.

Висновки

Інформаційно-методичне забезпечення:

- запланований перелік питань на семінарському занятті (ключові терміни);
- розв'язання кейсів;

- джерела системного дослідження теми;
- тести для самоконтролю засвоєння теми.

Вступ

Питання захисту прав уразливих осіб традиційно розглядаються у предметній сфері правового регулювання такої галузі міжнародного публічного права, як права прав людини (*International human rights law – IHRL*), а за умов збройного конфлікту – у сфері міжнародного гуманітарного права (*International humanitarian law – IHL*) і в сфері національних юрисдикцій. У переважній більшості сучасних країн діє принцип верховенства міжнародного права над національним, тому міжнародно-правова складова системи захисту прав людини є визначальною для національно-правових систем.

Права людини (*human rights*) у сучасній науці міжнародного права розуміються як моральні принципи і норми, що встановлюють певні стандарти людського існування і захищаються як природні та законні права (*natural and legal rights*) на національному та міжнародному рівнях правового регулювання. Однак слід ураховувати, що захищаються не об'єкти прав людини, а самі люди від ураження їх у природних та законних правах на ці об'єкти. Підкреслюється, що такі принципи та норми передусім мають сприяти захисту від будь-яких суттєвих **зловживань** щодо всіх людей у політичній правовій та соціальній сферах (*help to protect all people everywhere from severe political, legal, and social abuses*)³⁵.

Для нас найбільшої гостроти ця проблематика набула через масове та систематичне порушення прав людини під час збройного протистояння на Сході України та акваторії Азовського моря³⁶.

---

³⁵ Human Rights // Stanford Encyclopedia of Philosophy / James Nickel, Thomas Pogge, M.B.E. Smith, and Leif Wenar, December 13, 2013, Retrieved August 14, 2014. <<https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>>

³⁶ Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України / В. Ф. Нестерович // Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки. – 2017. – Т. 200. – С. 85–92; Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання

2.1. Міжнародно-правова система захисту прав уразливих осіб та груп населення

Універсальні міжнародні нормативні та інституційні гарантії прав людини. Особливої системи міжнародно-правового захисту прав уражених осіб поки ще не існує. Тому щодо них застосовується загальний порядок міжнародного та національного правового захисту.

У сучасному світі на універсальному рівні склалася цілісна система міжнародно-правових гарантій прав людини. Умовно вони поділяються на (1) нормативно-правові та (2) інституціональні.

До **нормативно-правових гарантій прав людини** у міжнародному праві належить сукупність правових норм та принципів, заснованих на договорі держав і міжнародних організацій, які забезпечують встановлення необхідного міжнародного правопорядку, закріплюють статус суб'єктів міжнародного права з огляду на виконання ними міжнародних зобов'язань щодо дотримання прав людини, передбачених у відповідному міжнародному договорі.

Міжнародно-правовими актами, які утворюють таку сукупність об'єктивних норм, або *універсальними інструментами з прав людини (universal human rights instruments)* є передусім наступні:

1. Міжнародний білль про права людини (*International Bill of Human Rights*), до якого входять:

➤ *Загальна декларація прав людини (The Universal Declaration of Human Rights – UDHR)*), прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року, а також два пакти, прийняті резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 16 грудня 1966 року, а саме:

➤ *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (International Covenant on Civil and Political Rights – ICCPR)* і два факультативних протоколи до нього;

➤ *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – ICESCR)* та факультативний протокол до нього.

2. Разом з Біллем про права людини виокремлюються ще декілька конвенцій, які разом з ним створюють *Ядро міжнародних інструментів з прав людини (Core International Human Rights Instruments)*, до них зокрема належать:

➤ *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination – ICERD)*, прийнята в 1965 році і набрала чинності в 1969 році;

➤ *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW)*, яка набрала чинності в 1981 році;

➤ *Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння та покарання (United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment – CAT)*, прийнята в 1984 році і набрала чинності в 1987 році;

➤ *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини (The United Nations Convention on the Rights of the Child – CRC)*, прийнята в 1989 році і набрала чинності в 1990 році;

➤ *Міжнародна конвенція Організації Об'єднаних Націй про захист прав всіх трудящих – мігрантів і членів їх сімей (United Nations International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families – ICRMW)*, прийнята в 1990 році і набрала чинності в 2003 році;

➤ *Міжнародна конвенція Організації Об'єднаних Націй про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (United Nations International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance – CED)*, прийнята в 2006 році і набрала чинності в 2010 році).

➤ *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities – CRPD)*, прийнята в 2006 році і набрала чинності 3 травня 2008 року);

Разом з цим Ядром решта міжнародних конвенцій гуманітарного спрямування створює весь масив міжнародних інструментів з прав людини (*International Human Rights Instruments*).

До основних універсальних **інституційно-правових гарантій прав людини** у міжнародному праві можуть бути віднесені такі органи:

1. Комісія з прав людини ООН (*the United Nations Commission On Human Rights, UNCHR*), яка була створена у 1946 році як комісія при Економічній та соціальній раді ООН (*UN Economic and Social Council – ECOSOC*), а у 2006 році її замінила Рада з прав людини ООН (*the United Nations Human Rights Council*).

2. Управління Верховного комісара ООН з прав людини (*The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights – OHCHR*) – орган ООН, уповноважений заохочувати та захищати права людини в усьому світі.

3. Численні спеціальні органи ООН, які створювалися для забезпечення виконання відповідних міжнародних конвенцій ООН. Приміром Комітет із прав людини, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Комітет з прав дитини, Комітет із ліквідації расової дискримінації, Комітет проти застосування катувань тощо. Ці органи отримали узагальнюючу назву *договірні органи (The Treaty Bodies)*.

Європейські міжнародно-правові гарантії прав людини. У європейському праві прав людини, яке є ядром права Ради Європи, застосовується подібний до ООН механізм нормативно-інституційного захисту прав людини.

Основний масив об'єктивних норм цієї правової системи утворюють регіональні міжнародні конвенції Ради Європи. За статусом на кінець 2018 року, за даними Treaty Office of the Council of Europe, нараховувалося 225 міжнародних договорів Ради Європи³⁷. Як на універсальному рівні міжнародно-правового захисту прав і свобод, так і на європейському регіональному не укладено міжнародних договорів, які б спеціально виокремлювала захист такої категорії осіб, як уразливі люди та групи.

Однак базовою, як в цілому у сфері захисту уразливих осіб, є *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental*

---

³⁷ Complete list of the Council of Europe's treaties // Council of Europe Portal <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>>

Freedoms, скорочений неофіційний варіант назви *The European Convention on Human Rights – ECHR*).

Ця конвенція укладена на основі Загальної декларації прав людини з метою дотримання договірними сторонами (державами – учасницями Ради Європи) своїх обов'язків щодо забезпечення на своїй території реалізації прав та основоположних свобод людини. Вона була відкрита для підписання 4 листопада 1950 року та набула чинності 3 вересня 1953 року.

Для інституційного та процесуального забезпечення виконання цієї Європейської конвенції було утворено безпрецедентну, трикомпонентну систему європейських органів. Так, поряд з Європейською комісією з прав людини та Комітетом міністрів Ради Європи було запроваджено Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ; англ. *European Court of Human Rights*, фр. *Cour européenne des droits de l'homme – ECtHR*).

Цей орган є наддержавним (*supranational*) судом, юрисдикція якого поширюється на всі держави – члени Ради Європи, тобто на ті держави, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, і до предметної підсудності якого належать всі спори, які стосуються тлумачення і застосування конвенції, включаючи міждержавні справи і скарги окремих осіб.

У тому статусі, у якому він опинився за результатами реформування, ЄСПЛ є єдиною інституцією з захисту прав людини під егідою Ради Європи. Загальновідомо, що в 1998 році Європейську комісію з прав людини та Комітет міністрів Ради Європи було об'єднано в один орган – Європейський суд з прав людини, постійним місцем знаходження якого є Палац прав людини в Страсбурзі (Франція), де розташована Рада Європи.

У складі ЄСПЛ 47 суддів, по одному від кожної держави – члена Європейської Конвенція з прав людини. З квітня 2010 року посаду судді Європейського суду з прав людини від України обіймає Ганна Юріївна Юдківська (1973 р. н.), яка певний час працювала юристом секретаріату цього Суду. Після реформування ЄСПЛ з 1998 до 2008 року цю посаду обіймав її попередник, відомий український юрист-міжнародник Володимир Григорович Буткевич (1946 р. н.).

ЄСПЛ компетентний виносити понад десять видів рішень (*Court's judicial formations*), серед яких три види є основними:

(1) *Рішення про неприйнятність (inadmissibility decision)*, оформлене у вигляді листа, адресованого заявнику. За статистикою, у судовій практиці ЄСПЛ такий вид рішень значно переважає над іншими (від 80 до 95 % усіх рішень). Таке рішення виноситься одноосібно одним суддею або комітетом у складі трьох суддів ЄСПЛ. Таким чином розв'язується питання, чи є подана заява обґрунтованою чи необґрунтованою. На цій основі приймається рішення про прийнятність або неприйнятність заяви, яке зазвичай не оскаржується, про що навіть не повідомляється урядові країни-відповідача.

(2) *Рішення про неприйнятність або прийнятність (decision on inadmissibility or admissibility)* у вигляді окремого мотивованого документа. Таке рішення ЄСПЛ ухвалює на підставі трьох документів: початкової заяви, позиції уряду та позиції заявника у відповідь на позицію уряду. Воно стосується формальних підстав розгляду справи, головними серед яких є питання, чи вичерпані національні засоби захисту і чи підпадає захист прав цієї особи під дію Європейської конвенції, враховуючи час набуття нею чинності у певній країні (нагадаємо, що для України – це вересень 1997 р.). За таких підстав Суд визначає, чи є заява прийнятною або непринятною для розгляду. Якщо справа визнана прийнятною, то у сторін (заявника і держави) є три місяці на дружнє врегулювання спору.

(3) Якщо дружнього врегулювання не відбулося, палата у складі 7 суддів вирішує по суті подану заяву і ухвалює *постанову* або *остаточне рішення у справі (judgment)*. Однак упродовж трьох місяців воно залишається таким, що не набуло чинності для того, щоб сторони могли подати заяви до Великої палати Європейського суду для перегляду цієї справи. Якщо сторони не зможуть домовитися про суму справедливої сатисфакції, то її визначає ЄСПЛ.

У зв'язку з цим варто зауважити, що за кількістю скарг, які перебували на розгляді, верхню сходинку посідають такі країни, як Україна, Туреччина, Угорщина, Росія. Хоча спостерігається стійка тенденція на зменшення кількості рішень ЄСПЛ за такими скаргами

проти України: так, у 2007–2011 їх було близько 100 щороку, у 2012–2013 в середньому 70, а з 2014 року вже близько 40 на рік.

До предметної компетенції Європейського суду з прав людини відноситься широке коло повноважень, реалізація яких утворює два великих масиви:

(1) Судова практика (judicial practice) ЄСПЛ, до якої можна віднести мотивовані рішення та постанови:

➤ які ухвалені за результатами розгляду індивідуальних та міждержавних скарг, поданих до ЄСПЛ проти одного або декількох держав – членів Ради Європи або проти Європейського Союзу;

➤ у яких визнається факт, що було порушено те чи інше право заявника;

➤ встановлювати той факт, що певні порушення прав людини у відповідних державах мають масовий та систематичний характер, у зв'язку з чим ЄСПЛ наказує такій державі вжити заходів щодо виправлення цього недоліку;

➤ якими присуджується заявнику виграна справедлива компенсація;

➤ відповідь на запит комітету міністрів Ради Європи з питання про те, чи не порушила держава-відповідач своє зобов'язання по виконанню постанов (рішень) Європейського суду з прав людини;

(2) Прецедентне право (case-law) ЄСПЛ, до якого належать рішення та постанови як акти:

➤ тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод;

➤ тлумачення раніше винесеної постанови на запит Комітету Міністрів Ради Європи;

➤ з певними застереженнями до прецедентного права ЄСПЛ можна віднести консультативні висновки про тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод з питань, не пов'язаних з розглядом справ.

Отже, до прецедентного права ЄСПЛ належать акти реалізації інтерпретаційної та консультативної компетенції Суду з питань з'ясування, роз'яснення та нормотворчого трактування Європейської Конвенції з прав людини.

Необхідно зауважити, що такий розподіл реалізації повноважень ЄСПЛ досить умовний. Насправді Суд не може абстрагуватися від суті справи або зосереджуватися на формальних аспектах лише безпосереднього ухвалення рішення відповідним національним судом. Отже, він не може залишити поза увагою й процесуальні аспекти справи, що оскаржується, і повинен розглянути питання, чи було провадження в цілому справедливим, аналізуючи порядок попереднього слідства³⁸.

Водночас така типологія має принципове значення для уточнення предмета даного дослідження, суть якого полягає у визначальному внеску ЄСПЛ у тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при їх застосуванні щодо уразливих осіб і який, власне, й розкриватиметься у подальших темах посібника. Однак перед тим, як перейти до спеціальної частини нашого курсу, необхідно з'ясувати досить важливе питання суто методологічного характеру – якими приписами керується ЄСПЛ під час інтерпретації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

2.2. Принципи та правила тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав і основоположних свобод

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року) набрала чинності задовго до підписання Віденської конвенції про право міжнародних договорів (23 травня 1969 року). Отже, Конвенція про право міжнародних договорів, яка є основним джерелом правил інтерпретації у міжнародному публічному праві (Розділ 3: Тлумачення договорів), відповідно до ст. 4 цієї Конвенції не може розглядатися як формальна підстава тлумачення базової правозахисної конвенції, що нами досліджується³⁹.

---

³⁸ Рішення у справі «Балліу проти Албанії» (Balliu v. Albania) від 16 червня 2005 року заява № 74727/01, п. 25.

³⁹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

Тому на перше місце у цьому плані висувається прецедентна практика Європейського суду з прав людини та побудована на її основі правова доктрина, у якій сформульована система принципів інтерпретації Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року. ЄСПЛ так визначив призначення цих принципів: «вирішально важливо тлумачити та застосовувати Конвенцію в такий спосіб, аби закріплені в ній права були ефективними, а не теоретичними чи ілюзорними»⁴⁰.

Така система містить як загальні інтерпретаційні приписи, специфіковані для з'ясування та роз'яснення правозахисних норм, так і суто специфічні принципи тлумачення саме цієї Конвенції.

Загальні принципи тлумачення Конвенції. Перше місце у цій системі посідають такі загальноправові принципи інтерпретації, які зазвичай формулюється як *принципи розумності, справедливості та добросовісності*, які у практиці правореалізації досить часто трактуються як єдиний загальний принцип природного права – добросовісність (*bona fides* або *good faith*).

Насправді, розумність (*reasonableness*) і справедливість (*equity*), якщо вони згадуються разом з добросовісністю (*good faith*), виступають у якості основних критеріїв⁴¹. Отже, принцип справедливості, вербалізований за допомогою англomовного терміна *equity*, на відміну від *justice*, має переважно не якісний, а кількісний характер і насправді є критерієм *еквівалентності*, що застосовується для кваліфікації фактів добросовісності чи недобросовісності. Якщо принцип (критерій) справедливості найбільше задіяний у процесі правозастосування, то безпосередньо в процесі інтерпретації норм права провідним є принцип (критерій) розумності.

При цьому необхідно враховувати абсолютний характер принципу добросовісності, який, на відміну від інших загальних принципів права, у жодному разі не підлягає обмеженню. Тому поза сумнівом є необхідність застосування цього принципу під час

⁴⁰ Рішення ЄСПЛ у справі «Stafford v. the United Kingdom» від 28.05.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>. – Назва з екрана.

⁴¹ Шаркова І. М. Принцип добросовісності у римському приватному праві: історія та сучасність: монографія / Ірина Миколаївна Шаркова, наук. ред. В. Ф. Опришко. – Київ : КНЕУ, 2011. – С. 135–137, 145–159.

тлумачення Європейської конвенції з прав людини. Цьому жодним чином не завадить те, що на необхідність добросовісного тлумачення вказує частина перша статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.)⁴², бо концептуально цей принцип був сформульований задовго до ухвалення цього міжнародно-правового акта ще в часи римського права⁴³.

До речі, це відповідає позиції ЄСПЛ, яку він визначив у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства» від 21.02.1975. Зокрема, у рішенні за цією справою зазначено: «Суд готовий виходити з того, як це роблять Уряд і Комісія, що він повинен керуватися статтями 31–33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. Ця Конвенція ще не набрала чинності, а в статті 4 вказується, що вона не буде мати зворотної дії, але в статтях 31–33 Конвенції викладені правила тлумачення, прийняті в міжнародному праві, на які Суд уже посилався у відповідних випадках»⁴⁴.

Похідним від принципу справедливості є **принцип пропорційності та забезпечення рівноваги інтересів**. Справа в тому, що переважна більшість індивідуальних прав і свобод не є абсолютними, тобто за певних обставин можуть підлягати обмеженню. При цьому актуалізується питання знаходження належної рівноваги між інтересами окремих осіб, а також балансу між приватними та публічними інтересами.

Уперше поняття пропорційності у прецедентному праві ЄСПЛ вживається у справі *Національна профспілка поліції Бельгії проти Бельгії*. У рішенні Суду по цій справі це поняття вживається у значенні пропорційного зв'язку між застосовуваними заходами й метою, яку вони переслідують⁴⁵.

⁴² Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

⁴³ Шаркова І. М. Принцип добросовісності у римському приватному праві: історія та сучасність / І. М. Шаркова. – С. 63–106.

⁴⁴ Рішення ЄСПЛ у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства» (Golder v. the United Kingdom) від 21.02.1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086. – Назва з екрана.

⁴⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Національна профспілка поліції Бельгії проти Бельгії» (National Union of Belgian Police v. Belgium) від 27.10.1975

У зв'язку з цим також важливою є позиція ЄСПЛ у справі *Гудвін проти Великобританії*, коли Суд дійшов висновку, що звичайний підхід до обмеження свободи слова з метою захисту прав інших осіб у даному випадку не може бути застосований щодо журналіста, тому що «у результаті, життєво важлива роль преси як варті інтересів суспільства була б підірвана» – таке втручання у свободу слова має бути «виправданим більш вагомими вимогами суспільного інтересу». У даному випадку Суд не знайшов «розумної відповідності між правомірною метою... та засобами, використаними для її досягнення»⁴⁶.

Наочним прикладом дотримання ЄСПЛ критерію еквівалентності є поширення останніми роками «правила чіткої лінії» (*bright-line rule*) у практиці цього Суду. Це правило використовується для розв'язання двох питань: проблеми співрозмірності конфліктуючих інтересів приватних осіб та проблеми вибору між існуючими правилами зважування таких інтересів⁴⁷.

Наступну сходинку посідають конкуруючі принципи **дотримання прецеденту** та **динамічного тлумачення**, які конкретизують принцип розумності і пристосовують його вимоги до прецедентного права.

Як стверджує міжнародно-правова доктрина, ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності керується моделлю переконливого прецеденту, і тому власних прецедентів він має «дотримуватися регулярно, але не неминуче»⁴⁸. Це означає, що ЄСПЛ буде

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_087. – Назва з екрана.

⁴⁶ Рішення ЄСПЛ у справі «Гудвін проти Великобританії» (*Goodwin v. United Kingdom*) від 27.03.1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedem.org.ua/library/sprava-gudvin-proty-velykobrytaniyi/>. – Назва з екрана.

⁴⁷ Юдківська Г. Ю. «Правило чіткої лінії» в справі Еванс проти Сполученого Королівства – новий підхід Європейського суду з прав людини до зважування конфліктних інтересів / Ганна Юріївна Юдківська // Судова апеляція. – 2007. – № 4. – С. 125–135.

⁴⁸ Mowbray A. R. An Examination of the European Court of Human Rights' Approach to Overruling its Previous Case Law / A. R. Mowbray // Human Rights Law Review. – 2009. – № 9 (2). – S. 181–182.

неухильно дотримуватися своєї попередньої інтерпретації практично в усіх випадках, за умови, що відсутня належна причина (*good reason*) відмовитись від цього прецеденту.

Європейський суд з прав людини так сформулював цей принцип балансування між формою та змістом, між текстом і контекстом, між догматом права і здоровим глуздом: «Хоча Суд формально не зобов'язаний дотримуватись попередніх прецедентів, але в інтересах правової визначеності, передбачуваності і рівності перед законом він намагається не відхилитися від переднього прецеденту за відсутності належної для цього підстави. Але оскільки Конвенція являє собою передусім та в основному систему захисту прав людини, Суд повинен стежити за змінами умов в державі-відповідачі та в Договірних Державах ...»⁴⁹.

Останніми роками така позиція призводить до збільшення у практиці Європейського Суду аброгативних (скасовуючих) рішень, за якими він перетлумачує свої попередні інтерпретаційні версії, що, на думку В. В. Гончарова, є проявом тренду до переважно *динамічного тлумачення* норм Конвенції Європейським судом з прав людини⁵⁰.

Однак сам ЄСПЛ попереджає, що такі зміни правових позицій категорично не можуть бути здійснені без належного обґрунтування резонних причин зміни інтерпретації. «Така відсутність прозорості негативно впливає на впевненість і довіру до права»⁵¹.

Проміжну позицію щодо загальних та спеціальних принципів інтерпретації Конвенції займає **принцип урахування під час**

---

⁴⁹ Рішення ЄСПЛ у справі «Chapman v. the United Kingdom» від 18.01.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>; Рішення ЄСПЛ у справі Mamatkulov and Askarov v. Turkey від 04.02.2005. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>. – Назва з екрана.

⁵⁰ Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / Володимир Вікторович Гончаров // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Нац. акад. правових наук України. Серія I: Дослідження та реферати / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Львів: СПОЛОМ, 2013. – Вип. 27. – С. 177.

⁵¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Serkov v. Ukraine» від 11.07.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>. – Назва з екрана.

інтерпретації загальновизнаних міжнародних стандартів і принципів міжнародного права. У країнах, де діє принцип верховенства міжнародного права над національним, він безумовно визнається як загальноправовий. У країнах, де панує верховенство національного права (приміром Великобританія чи Норвегія), цей принцип визнається спеціалізованим щодо сфери правового регулювання міжнародних відносин, але безумовно вважається спільним для всіх галузей міжнародного права.

Цей принцип передбачає, що специфіка певної конвенції, що тлумачиться, не може бути підставою для абсолютного її абстрагування від усього масиву міжнародного права, і тому необхідно розуміти кожну окрему норму в контексті усіх чинних міжнародно-правових принципів і норм. Європейський суд з прав людини визначив свою позицію з цього питання у декількох справах. Спочатку в позиції, висловленій у справі *Лоїзиду проти Туреччини*⁵², а згодом – у справі *Аль-Адсані проти Сполученого Королівства*⁵³ Європейський суд зазначив, що Конвенція не може тлумачитися у вакуумі і необхідно брати до уваги будь-які доречні правила міжнародного права, які визначають відповідальність Держави згідно з керівними принципами міжнародного права. Тому логічною є позиція Суду, яка, незважаючи на відсутність формальних підстав, передбачає врахування положень ч. 3 (с) ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів («Загальні правила тлумачення») під час інтерпретації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а значить, брати до уваги «будь-які відповідні норми міжнародного права, що застосовуються у відносинах між учасниками». Отже, Страсбурзький суд вважає, що «Конвенція повинна тлумачитися, наскільки це можливо, відповідно до інших принципів міжнародного права, частиною якого вона є»⁵⁴.

---

⁵² European Court of Human Rights, *Loizidou v. Turkey (merits) judgment of 18 December 1996* // European Court of Human Rights Portal <<http://www.echr.coe.int>>.

⁵³ European Court of Human Rights, *Al-Adsani v. the United Kingdom judgment of 21 November 2001* // European Court of Human Rights Portal <<http://www.echr.coe.int>>.

⁵⁴ European Court of Human Rights, *Vlastimir and Borka Banković, Živana Stojanović, Mirjana Stoimenovski, Dragana Joksimović and Dragan Suković v.*

Все це дає підстави вважати цей принцип настановою на системно-контекстуального тлумачення міжнародно-правових норм.

Спеціальні (галузеві) принципи тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це інтерпретаційні принципи, які впливають із специфіки такої галузі права Ради Європи, як Європейське право прав людини.

Базовим серед цих засад є **принцип автономного (цільового) тлумачення міжнародних конвенцій.** Цей принцип приписує, що для з'ясування змісту як окремих положень, так і всієї Конвенції в цілому, необхідно виходити з того, що вона має особливу, правозахисну природу і є головним джерелом передусім Європейського права прав людини. Це означає, що найбільш доцільним буде обрання такої версії тлумачення Конвенції, яка дозволяє більш точно визначати певні конвенційні норми як критерії оцінки правомірності дій або бездіяльності держав – учасниць Конвенції щодо забезпечення прав людини й основоположних свобод у межах власних національних юрисдикцій⁵⁵. Оскільки таке тлумачення має «адресний» характер щодо конкретних держав, то можлива ситуація, коли такі держави будуть трактувати певні норми Конвенції, виходячи з власного (національного) їх розуміння. Європейський суд з прав людини закликає вкладати у вузлові поняття «автономний» зміст. Така «автономність» відмежовує цей зміст не тільки від іншого, національного значеннєвого змісту подібних слів, а й з іншого боку конкретизує його щодо загальних принципів міжнародного права. Цільове призначення Конвенції є тим базовим критерієм таких конкретизації та уточнення. Страсбурзький суд виходить з того, що «автономні значення» таких понять повинні братися до уваги всіма органами влади держави-

---

Belgium, the Czech Republic, Denmark, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Spain, Turkey and the United Kingdom' decision of 12 December 2001 // European Court of Human Rights Portal <<http://www.echr.coe.int>>.

⁵⁵ Мармазов В. Є. До питання про телеологічне (цільове) тлумачення Конвенції про захист прав і основних свобод людини / В. Є. Мармазов // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 29–31.]

учасниці під час застосування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод⁵⁶.

Цілепокладення Європейської конвенції з прав людини ЄСПЛ визначив у своєму рішенні по справі Серінга проти Сполученого Королівства від 07.07.1989, де зазначено, що тлумачення прав і свобод, має відповідати «загальному духу Конвенції – правового акту, метою якого є забезпечення та розвиток ідеалів і цінностей демократичного суспільства»⁵⁷.

Керуючись такою цільовою настановою, Суд з декількох можливих варіантів інтерпретації правової норми обиратиме той, практична реалізація якого забезпечить вищий рівень захисту прав та основних свобод людини, у тому числі й шляхом застосування належних механізмів їх поновлення⁵⁸.

Принцип автономного тлумачення певним чином урівноважується **принципом забезпечення необхідної свободи національного розсуду**, який встановлює міру як автономності міжнародного права, так і державного суверенітету.

Європейський суд з прав людини усвідомлює сутність міжнародного публічного права, у якому нормоутворення, застосування цих норм та виконання судових рішень реалізується не наднаціональними органами, а самими суверенними державами – головними суб'єктами міжнародного права. Саме тому інтерпретація певних норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод ЄСПЛ здійснюється з урахуванням реальних можливостей їх реалізації, що склалися у певній країні – учасниці Ради Європи.

У підґрунті цієї позиції знаходиться доктрина меж дискреції (розсуду) держав-учасниць, суть якої полягає в тому, що кінцевим рахунком обов'язок остаточного застосування, а тому і тлумачення

---

⁵⁶ Мазур М. В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посіб. / М. В. Мазур. – Луганськ, 2006. – С. 154.

⁵⁷ Решение ЕСПЧ по делу «Серинг против Соединенного Королевства» (Soering v.the United Kingdom) от 7 июля 1989 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461433/2461433.htm>

⁵⁸ Мазур М. В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посіб. / М. В. Мазур. – Луганськ, 2006. – С. 132.

норм Конвенції покладається на органи національної юрисдикції. Відповідно до цього підходу ЄСПЛ виконує функцію контролю за тим, щоб державні судові органи, конкретизуючи зміст норм Конвенції, не виходили за межі достатньо широкого їх тлумачення Страсбурзьким судом.

Показовим кейсом у застосуванні цього інтерпретаційного принципу є рішення ЄСПЛ у справі *Таммер проти Естонії* від 06.02.2001. Зокрема Суд зазначив, що суди, приймаючи рішення щодо обмеження індивідуальних прав і свобод, повинні виходити з того, що «необхідність застосування обмежень має бути переконливою». Отже, Страсбурзький суд залишає за собою право винести остаточне рішення стосовно того, чи було втручання у цій справі «пропорційним правомірній меті» та чи були підстави, наведені державними органами влади на виправдання даного втручання, «відповідними й достатніми»⁵⁹.

Цей принцип передбачає виважений підхід щодо його застосування. Надмірна, безконтрольна дискреція національних судів може призвести не лише до непередбачуваності рішень за аналогічними справами у державах – учасницях Ради Європи, а й до відповідних зловживань з боку національних судів. Однак, звуження меж національного розсуду може призвести до обмеження компетенції судів держав-учасниць щодо справ, яким вони реально підвідомчі.

Реалістичний підхід до різних можливостей держав щодо фактичного забезпечення дотримання індивідуальних прав і свобод у своїх країнах змушує ЄСПЛ дотримуватися такої загальної засади інтерпретації, як **принцип забезпечення мінімальних гарантій прав і свобод людини**.

Отже, цей принцип містить два змістовних аспекти. З одного боку, держава-член не може ухилятися від такого забезпечення, посилаючись лише на недостатній рівень соціально-економічного розвитку цієї країни, що унеможливорює забезпечення виконання Європейської конвенції з прав людини. Під час тлумачення норм

---

⁵⁹ Рішення ЄСПЛ у справі «Таммер проти Естонії» (*Tammer v. Estonia*) від 06.02.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_055. – Назва з екрана.

Конвенції необхідно враховувати реальні можливості їх реалізації, але не можна звужувати їх зміст за межі, що визначають сутність таких норм.

З іншого боку, зловживання буквою Конвенції, через яке держава відмовляється від проголошеного нею мінімального рівня забезпечення гарантій прав і свобод людини, неприпустиме. Зокрема в ст. 53 Конвенції закріплено: «Ніщо у цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватися законами будь-якої Високої Договірної Сторони або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є»⁶⁰. У зв'язку з цим доречною є така трактовка цієї статті: «...Коли в Конвенції закріплені мінімальні права людини, а в законі – більші, то держава не повинна, спираючись на Конвенцію, обмежувати права, які закріплені національним правом. Так само Конвенція не може бути виправданням для ухилення від виконання державою зобов'язань, відповідно до інших міжнародних угод з прав людини.

Показовим є те, як ЄСПЛ змушений був проаналізувати усі відповідні міжнародно-правові зобов'язання Великобританії, а не лише зміст Європейської конвенції з прав людини, для ухвалення рішення у справі *Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства* від 26.05.1993, що стосувалася обмеження права на свободу та особисту недоторканість у зв'язку з надзвичайною ситуацією в країні. Так, проаналізувавши, окрім положень ст. 15 Конвенції також формальні вимоги ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, Суд дійшов висновку, що «відступлення, сформульоване Сполученим Королівством, задовольняє вимогам статті 15, і тому скарги на порушення пункту 3 статті 5 необгрунтовані»⁶¹.

---

⁶⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13, / № 32 від 23.08.2006 / . – С. 270 <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004>. – Назва з екрана.

⁶¹ *Brannigan and McBride v The United Kingdom*: ECHR 26 May 1993, Series A no. 258-B <<https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/1993/21.html>>

Юридично-технічні правила інтерпретації прецедентів ЄСПЛ. Слід враховувати, що існують концептуальні розбіжності у технологіях інтерпретації права в країнах романо-германської та англо-американської культурно-правових традицій. Якщо у правознавстві континентальних країн Європи переважає підхід, відповідно до якого правове тлумачення відбувається на основі загальних принципів інтерпретації, то в країнах загального права детально розроблена низка спеціальних правил інтерпретації.

Хоча праворозуміння, яке сповідує ЄСПЛ, переважно ґрунтується на романо-германській традиції, Страсбурзький суд де-факто досить активно застосовує спеціальні інтерпретаційні правила, які досить ретельно розроблені в англійському праві.

Наведемо легальні правила інтерпретації, що передбачені в Законі про тлумачення в Англії:

1. Вирази в однині належать також до виразів у множині, а вирази в множині належать до виразів у однині.

2. Поняття «особа» включає також юридичних осіб.

3. Вираз «письмово» (у письмовій формі) має тлумачитись як друкарський, літографічний, фотографічний або інший спосіб подання або відтворення слів у видимій формі.

4. Якщо закон передбачає ухвалення підзаконного акта, то терміни або поняття, використовувані в певному підзаконному акті, ухваленому на підставі відповідного закону, повинні мати таке саме значення, яке вони мають у законі.

5. Вимірювання відстані проводиться по прямій лінії в горизонтальній площині тощо⁶².

У тлумаченні змісту текстів юридичного змісту європейські суди, у тому числі й ЄСПЛ, керуються і певними лексичними презумпціями.

Наприклад, одним з найбільш поширених таких припущень є *eiusdem generis* (того самого роду або класу), яке передбачає: загальні слова, що входять в узагальнену формулу після переліку («і т. ін.», «та ін.», «і т. д.»), мають тлумачитись як такі, що належать до

---

⁶² Митрофанов Ю. А. Толкование закона и его нормативное регулирование / Ю. А. Митрофанов // Закон: создание и толкование / под. ред. А. С. Пиголкина. – М., 1998. – С. 204–214.

того самого роду предметів або властивостей, що і вказані в переліку; вказівка на конкретний вид якогось роду виключає інші види того самого роду⁶³.

Нагадаємо, що судова практика (англ. *decisions of the Courts*) і судовий прецедент (англ. *precedent*) далеко не тотожні поняття. Не кожне судове рішення має нормоутворюючий та зобов'язуючий характер. У цьому питанні класична доктрина прецеденту в її англійському варіанті – *Doctrine of Precedent* (у європейських континентальних країнах викладається переважно в термінах римського права як *ius iudicata*⁶⁴), керується принципом *stare decisis*⁶⁵.

З'ясуємо, наскільки судова практика ЄСПЛ відповідає поняттям «case law» або «ius iudicata» по цих та інших положеннях класичної доктрини прецедентів.

Страсбурзький суд утворює деклараторні прецеденти, що є проявом його правотворчої компетенції, яка обмежена завданням розвитку загальних принципів права Ради Європи шляхом нормативного тлумачення змісту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Тому ЄСПЛ, виконуючи завдання, поставлені перед ним, нагромаджує сукупність рішень, призначення яких – тлумачення Конвенції преюдиційним порядком. Отже, ЄСПЛ утворює нові норми права, але вони мають суто інтерпретаційний характер.

Як справедливо відмічається, відсутність власної доктрини обов'язкового прецеденту в праві Ради Європи дещо стирає відмінність між *ratio decidendi* та *obiter dicta* в рішеннях ЄСПЛ.

---

⁶³ Шепенко Р. А. Понятие «двуязычное законодательство»: юридическое толкование в Гонконге / Р. А. Шепенко // Современное право. – 2002. – № 10. – С. 38.

⁶⁴ Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / Милан Бартошек; [пер. с чешск. Ю. В. Пресняков]. – М. : Юрид. лит.-ра, 1989. – С. 275.

⁶⁵ Цей латинський вислів «стояти на вирішеному» використовується для позначення зобов'язальної сили прецедентів (Див.: Андрианов, С. Н. Англо-русский юридический словарь : Около 50 000 терминов = English-russian law dictionary : Approx. 50 000 terms / Сергей Николаевич Андрианов, Александр Семенович Берсон, Александр Сергеевич Никифоров. – 2-е изд., стереотип., справ. изд. – М. : Руссо, 1998. – С. 409).

Якщо в доктрині загального права обов'язковим є лише *ratio*, то практично все, сказане в рішенні ЄСПЛ, висвітлює позицію Суду і може мати переконуючу силу при тлумаченні та застосуванні Європейської конвенції з прав людини.

Отже, не викликає заперечень, що рішення ЄСПЛ створює обов'язковий прецедент (лат. *ratio decidendi*) для судів країн – членів Ради Європи. Однак для таких національних судів рішення ЄСПЛ мають наслідки, дуже близькі до тих, що створюють переконливий прецедент (англ. *persuasive authority*) у країнах загального права (англ. *common law*). Таким чином, прецедентна практика ЄСПЛ не виступає засобом уніфікації національних правових систем держав-членів – це важливий засіб їх гармонізації.

З'ясування специфіки інтерпретаційних технологій, які застосовуються Страсбурзьким судом, буде неповним без розгляду двох суто юридико-технічних правил, які мають важливе значення для прецедентного права і тому досить часто згадуються ЄСПЛ.

Перше правило отримало назву *mutatis mutandis*. Латиною це словосполучення означає – з заміною того, що підлягає заміні; з урахуванням відповідних відмінностей; зі змінами, що впливають з обставин; з відповідними змінами.

Зміст цього припису полягає в тому, що під час інтерпретації конкретної справи слід звернути увагу на відмінності між реальною ситуацією, що аналізується, та ситуацією, описаною у відповідному рішенні Європейського суду з прав людини. Однак при цьому слід мати на увазі, що за своєю суттю ці ситуації можна вважати аналогічними.

Друге правило називається *implied powers*. Суть його полягає в тому, що рішення ЄСПЛ хоча й містять переважно інтерпретаційні норми, але вони не є суто деклараторними і мають реальну юридичну силу. Ця обов'язковість рішень ґрунтується на «сподіваннях на повноваження, що застосовуються». Справа в тому, що Страсбурзький суд – це передусім інституція, створена Конвенцією і уповноважена перевіряти всі повноваження, які є необхідними для виконання положень договору. Інакше кажучи,

Європейський суд повинен перевіряти виконання Європейської конвенції сторонами, котрі є її членами⁶⁶.

Висновки

1. У сучасному європейському праві прав людини склалася система нормативно-правових гарантій дотримання індивідуальних прав і свобод. Ядро цієї системи складає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, до якої пов'язані близько 250 міжнародних конвенцій, укладених під егідою Ради Європи. Враховуючи те, що спеціальних конвенцій, в яких виокремлюється захист прав уразливих осіб, не існує, то щодо цих осіб застосовуються саме ці нормативні гарантії.

2. Особливе місце у системі інституціональних гарантій прав і свобод уразливих осіб в державах – учасниках Ради Європи займає Європейський суд з прав людини. Тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке здійснює цей Суд, є основним способом удосконалення та розвитку системи норм галузі Європейського права прав людини. Такі інтерпретації, власне, й утворюють прецедентне право ЄСПЛ.

3. Інтерпретація норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод здійснюється на основі не нормативно фіксованих правових норм, а принципів тлумачення, які розкриваються у прецедентній практиці ЄСПЛ. Для з'ясування змісту цих принципів доцільно їх розподілити на загальноправові та спеціальні (галузеві).

---

⁶⁶ Лехник Н. Л. Методи тлумачення конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року / Н. Л. Лехник // Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки. – 2002. – Т. 20. – С. 35.

Інформаційно-методичне забезпечення

Перелік питань для семінарських занять

1. Склад та структура Європейської конвенції з прав людини.
2. Визначення підсудності певних справ ЄСПЛ.
3. Порядок користування базою даних усіх рішень ЄСПЛ.

Ключові слова:	Ключевые слова:	Key words:
права людини	права человека	human rights
природні права	естественные права	natural rights
законні права	законные права	legal rights
правовий захист	правовая защита	legal protection
міжнародне право прав людини	международное право прав человека	international human rights law
міжнародне гуманітарне право	международное гуманитарное право	international humanitarian law
універсальні інструменти з прав людини	универсальные инструменты по правам человека	universal human rights instruments
Європейський суд з прав людини	Европейский суд по правам человека	European Court of Human Rights
рішення про неприйнятність	решение о неприемлемости	inadmissibility decision
рішення про неприйнятність або прийнятність	решение о неприемлемости или приемлемости	decision on inadmissibility or admissibility
постанова або остаточне рішення у справі	постановление или окончательное решение по делу	judgment
судова практика	судебная практика	judicial practice

прецедентне право	прецедентное право	case-law
правило чіткої лінії	правило точной линии	bright-line rule

Розв'язання кейсів

Проаналізуйте справу щодо бомбувань у колишній Югославії: European Court of Human Rights, ‘Vlastimir and Borka Banković, Živana Stojanović, Mirjana Stoimenovski, Dragana Joksimović and Dragan Suković v. Belgium, the Czech Republic, Denmark, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Spain, Turkey and the United Kingdom’ decision of 12 December 2001 // European Court of Human Rights Portal <<http://www.echr.coe.int>>.

➤ На які інші Конвенції при розв'язанні питань захисту гуманітарних прав, окрім Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, посилається Страсбурзький суд у цій справі. Чим це обумовлено?

➤ На які доктринальні джерела посилається Суд у цій справі? Чи свідчить це на користь того, що доктрина визнається Страсбурзьким судом офіційним джерелом правореалізації?

Проаналізуйте справу «Голдер проти Об'єднаного Королівства» від 21.02.1975: Рішення ЄСПЛ у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства» (Golder v. the United Kingdom) від 21.02.1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086

➤ Як суд оцінює можливість застосування принципів тлумачення, закріплених у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.?

Проаналізуйте справу «Гудвін проти Великобританії» від 27.03.1996: Рішення ЄСПЛ у справі «Гудвін проти Великобританії» (Goodwin v. United Kingdom) від 27.03.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedem.org.ua/library/sprava-gudvin-proty-velykobrytaniyi/>

Тема 2. Нормативні та юрисдикційні засади захисту прав уразливих осіб 67

➤ Яким принципом інтерпретації керувався ЄСПЛ при винесенні рішення у цій справі?

➤ Як обґрунтував свою окрему думку суддя Уолш, коли заявив про те, що «порушується вихідна норма природної справедливості – ніхто не може бути суддею у своїй власній справі»?

Прецеденти Європейського суду з прав людини

1. Рішення ЄСПЛ у справі *Mamatkulov and Askarov v. Turkey* від 04.02.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>. – Назва з екрана

2. *European Court of Human Rights, ‘Vlastimir and Borka Bankovć, Živana Stojanović, Mirjana Stoimenovski, Dragana Joksimović and Dragan Suković v. Belgium, the Czech Republic, Denmark, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Spain, Turkey and the United Kingdom’ decision of 12 December 2001* // *European Court of Human Rights Portal* <<http://www.echr.coe.int>>.

3. Рішення ЄСПЛ у справі «Таммер проти Естонії» (*Tammer v. Estonia*) від 06.02.2001 (Заява N 41205/98) [Електронний ресурс] // Вісник Верховного суду України. – 2002. – № 1. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_055. – Назва з екрана.

4. Рішення ЄСПЛ у справі «*Chapman v. the United Kingdom*» від 18.01.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>. – Назва з екрана.

5. *Brannigan and McBride v The United Kingdom: ECHR 26 May 1993, Series A no. 258-B* [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/1993/21.html>

6. Решение ЕСПЧ по делу «*Соеринг против Соединенного Королевства*» (*Soering v. the United Kingdom*) от 7 июля 1989 г: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461433/2461433.htm>. – Назва з екрана.

7. Рішення ЄСПЛ у справі «*Національна профспілка поліції Бельгії проти Бельгії*» (*National Union of Belgian Police v. Belgium*)

від 27.10.1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_087. – Назва з екрана.

8. Рішення ЄСПЛ у справ «Голдер проти Об'єднаного Королівства» (Golder v. the United Kingdom) від 21.02.1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086. – Назва з екрана.

Інші правові акти

9. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13, / № 32 від 23.08.2006 /. – С. 270 <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004>. – Назва з екрана.

11. Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С. 1114, ст. 260.

Рекомендована література

12. Гайдулін О. О. Європеїзація контрактного права: монографія / Олександр Олександрович Гайдулін. – Київ : КНЕУ, 2012. – 238 с.

13. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / Володимир Вікторович Гончаров // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін.-ту держ. будівництва та місцевого самоврядування Нац. акад. правових наук України Сер. І. Дослідження та реферати / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Львів: СПОЛІОМ, 2013. – Вип. 27. – 252 с.

14. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики ее применения / под общ. ред.

В. А. Туманова и Л. М. Энтина. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 336 с.

15. Кононенко В. П. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. П. Кононенко // Право України. – 2008. – № 3. – С. 131–134.

16. Лехник Н. Л. Методи тлумачення конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року / Н. Л. Лехник // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – Т. 20: Юридичні науки. – С. 33–36.

17. Мармазов В. Є. До питання про телеологічне (цільове) тлумачення Конвенції про захист прав і основних свобод людини / В. Є. Мармазов // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 29–31.

18. Митрофанов Ю. А. Толкование закона и его нормативное регулирование / Ю. А. Митрофанов // Закон: создание и толкование / под. ред. А. С. Пиголкина. – М., 1998. – С. 204–214.

19. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України / В. Ф. Нестерович // Наукові записки НаУКМА. – 2017. – Т. 200: Юридичні науки. – С. 85–92.

20. Практика Страсбурзького суду у справах проти України як чинник удосконалення її законодавчих гарантій прав людини [Електронний ресурс] / П. М. Рабінович, О. Гарасимів. – Електрон. текстові дан. // Право України : Юридичний журнал. – 2015/1. – № 2. – С. 128-139.

21. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія/ Рабінович П. М., Луців О. М., Добрянський С. П., Панкевич О. З., Рабінович С. П.; Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України ; [Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін.] – Львів : Сполом, 2016. – 200 с.

22. Рабінович, П. М. Феномен права в інтерпретації Страсбурзького суду: (До 50-річчя Європейського суду з прав людини) / П. Рабінович // Вісник Академії правов. наук Укр. – 2009/1. – N 2. – С. 3–12.

23. Рабінович, П. М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України /

70 Тема 2. Нормативні та юрисдикційні засади захисту прав уразливих осіб

П. Рабінович // Вісник Конституц. Суду Укр : Загальнодержавне періодичне видання. – 2006. – №1. – С. 37–46.

24. Рабінович, П. М. Практика Страсбурзького суду як втілення діалектичних принципів пізнання права / П. М. Рабінович // Бюлетень Мін.-ва юстиції Укр : Офіційне видання. – 2009/1. – № 4/5. – С. 20–30

25. Рабінович, С. П. Загальна декларація прав людини як основа міжнародної концепції допустимих обмежень основоположних прав [Електронний ресурс] / С. П. Рабінович. – Електрон. текстові дан. // Право України : Юридичний журнал. – 2018/2. – № 9. – С. 151–166.

26. Супрун Д. М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Д. М. Супрун. – Київ, 2002. – 23 с.

27. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: Навчальний посібник / авт. кол.: М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький; [відпов. ред. канд. іст. наук, доц. В. М. Карпунов]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – 600 с.

28. Шаркова І. М. Принцип добросовісності у римському приватному праві: історія та сучасність: монографія / Ірина Миколаївна Шаркова, наук. ред. В. Ф. Опришко. – Київ : КНЕУ, 2011. – 293 с.

29. Шевчук С. В. Порівняльне прецедентне право з прав людини / Станіслав Володимирович Шевчук. – Київ : Реферат, 2002. – 344 с.

30. Шевчук С. В. Прецедентне право Європейського суду з прав людини та доктрина *stare decisis* / Станіслав Володимирович Шевчук // Право України. – 2010. – № 10. – С. 147–157.

31. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / Станіслав Володимирович Шевчук. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Реферат, 2007. – 831 с.

32. Шепенко Р. А. Понятие «двязычное законодательство»: юридическое толкование в Гонконге / Р. А. Шепенко // Современное право. – 2002. – № 10. – С. 42–48.

33. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс] / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – 661 с. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf. – Назва з екрана.

34. Юдківська Г. Ю. «Правило чіткої лінії» в справі Еванс проти Сполученого Королівства – новий підхід Європейського суду з прав людини до зважування конфліктних інтересів / Ганна Юрїївна Юдківська // Судова апеляція. – 2007. – № 4. – С. 125–135.

35. de Beco, G. Protecting the invisible: An intersectional approach to international human rights law / Gauthier De Beco // Human Rights Law Review. – №4, 2017. – P. 633-663.

36. Kearney, Michael G. The Prohibition of Propaganda for War in International Law / Michael G. Kearney. – Oxford University Press, Oxford. 2007. – 290 p.

37. Mowbray A. R. An Examination of the European Court of Human Rights' Approach to Overruling its Previous Case Law / A. R. Mowbray // Human Rights Law Review. – 2009. – № 9 (2). – S. 179–201.

Інформаційні ресурси

38. BAILII : British and Irish Legal Information Institute [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.bailii.org/>

39. Complete list of the Council of Europe's treaties // Council of Europe Portal treaties [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>

40. European Court of Human Rights Portal [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.echr.coe.int>

41. Human Rights // Stanford Encyclopedia of Philosophy / James Nickel, Thomas Pogge, M. B. E. Smith, and Leif Wenar, December 13,

2013, Retrieved August 14, 2014. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>

42. The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>>

Тести для самоконтролю

2.1. Яка галузь права встановлює нормативні гарантії прав і свобод уразливих осіб?

- A.** міжнародне право прав людини;
- B.** міжнародне гуманітарне право;
- C.** національне конституційне право;
- D.** усі галузі національного права;
- E.** усі варіанти правильні.

2.2. Який з нижченаведених актів входить до складу Міжнародного біллю про права людини (International Bill of Human Rights)?

A. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination – ICERD), 1965 року;

B. Загальна декларація прав людини (The Universal Declaration of Human Rights – UDHR) 1948 року;

C. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment – CAT) 1984 року;

D. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities – CRPD) 2006 року;

E. Міжнародна конвенція Організації Об'єднаних Націй про захист прав всіх трудящих – мігрантів і членів їх сімей (United

Nations International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families – ICRMW) 1990 року.

2.3. Який з нижченаведених актів не входить до складу Міжнародного білля про права людини (International Bill of Human Rights), але належить до Ядра міжнародних інструментів з прав людини (Core International Human Rights Instruments)?

А. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р (International Covenant on Civil and Political Rights – ICCPR) і два факультативних протоколи до нього;

В. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – ICESCR) та факультативний протокол до нього;

С. Міжнародна конвенція Організації Об'єднаних Націй про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (United Nations International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance – CED), прийнята в 2006 році;

Д. Загальна декларація прав людини (The Universal Declaration of Human Rights – UDHR) 1948 року;

Е. усі вищенаведені міжнародні акти.

2.4. Який з нижченаведених актів не належить до міжнародних інструментів з прав людини (International Human Rights Instruments)?

А. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW), яка набрала чинності в 1981 році;

В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, скорочений неофіційний варіант назви: The European Convention on Human Rights – ECHR) 1950 р.;

С. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини (The United Nations Convention on the Rights of the Child – CRC), прийнята в 1989 році і набрала чинності 1990 року);

Д. жоден з наведених актів не належить до міжнародних інструментів з прав людини;

Е. усі наведені акти належать до міжнародних інструментів з прав людини.

2.5. Які рішення та постанови не належать до предметної компетенції Європейського суду з прав людини?

А. ухвалені за результатами розгляду індивідуальних та міждержавних скарг, поданих до ЄСПЛ проти одного або декількох держав – членів Ради Європи або проти Європейського Союзу;

В. встановлюють той факт, що певні порушення прав людини у відповідних державах мають масовий та систематичний характер, у зв'язку з чим ЄСПЛ наказує державі вжити заходів щодо виправлення цього недоліку;

С. тлумачать раніше винесені постанови на запит Комітету Міністрів Ради Європи;

Д. тлумачать акти національного законодавства держав – членів Ради Європи на їх відповідність Конституції;

Е. усі наведені рішення та постанови належать до предметної компетенції Європейського суду з прав людини.

2.6. Які акти належать до судової практики (judicial practice) Європейського суду з прав людини?

А. відповідь на запит Комітету міністрів Ради Європи з питання про те, чи не порушила держава-відповідач своє зобов'язання по виконанню постанов (рішень) Європейського суду з прав людини;

В. акти тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод;

С. акти тлумачення раніше винесеної постанови на запит Комітету Міністрів Ради Європи;

Д. усі наведені акти належать до судової практики Європейського суду з прав людини;

Е. жоден з цих актів не належить до судової практики Європейського суду з прав людини.

2.7. Які акти належать до прецедентного права (case-law) Європейського суду з прав людини?

Тема 2. Нормативні та юрисдикційні засади захисту прав уразливих осіб 75

А. рішення та постанови, у яких визнається факт, що було порушено те чи інше право заявника;

В. рішення та постанови, якими присуджується заявнику виграна справедлива компенсація;

С. консультативні висновки про тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод з питань, не пов'язаних з розглядом справ;

Д. усі наведені акти належать до прецедентного права Європейського суду з прав людини;

Е. жоден з цих актів не належить до прецедентного права Європейського суду з прав людини.

2.8. Який із наведених принципів належить до загальних принципів тлумачення?

А. забезпечення рівноваги інтересів;

В. принцип автономного (цільового) тлумачення міжнародних конвенцій;

С. принцип забезпечення свободи національного розсуду;

Д. принцип забезпечення мінімальних гарантій прав і свобод людини;

Е. жоден з наведених принципів не належить до загальних принципів тлумачення.

2.9. Який з принципів тлумачення має абсолютний характер і в жодному разі не підлягає обмеженню?

А. рівності;

В. пропорційності;

С. добросовісності;

Д. дотримання прецеденту;

Е. динамічного тлумачення.

2.10. Який з принципів займає проміжну позицію щодо загальних та спеціальних принципів інтерпретації Конвенції?

А. принцип автономного (цільового) тлумачення міжнародних конвенцій

В. принцип забезпечення свободи національного розсуду;

С. принцип забезпечення мінімальних гарантій прав і свобод людини;

Д. урахування під час інтерпретації загальноновизнаних міжнародних стандартів і принципів міжнародного права;

Е. забезпечення рівноваги інтересів.

2.11. Як називається правило, зміст якого полягає в тому, що під час інтерпретації конкретної справи слід звернути увагу на відмінності між реальною ситуацією, що аналізується, та аналогічною ситуацією, описаною у відповідному рішенні Європейського суду з прав людини?

A. gold rule;

B. implied powers;

C. mutatis mutandis;

D. plain meaning rule;

E. commonsense construction rule.

СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 3. ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ УРАЗЛИВИХ ЗАТРИМАНИХ ТА УВ'ЯЗНЕНИХ ОСІБ

Спеціальні (фахові) компетентності: за підсумками вивчення теми студенти повинні вміти: користуватися відповідним понятійним апаратом; кваліфікувати певних затриманих та ув'язнених осіб як уразливих, аналізувати справи з захисту прав затриманих та ув'язнених осіб та осіб, що перебувають під вартою, з огляду на вдосконалення відповідної судової практики в Україні.

План лекції

Вступ

3.1. Проблеми кваліфікації затриманих та ув'язнених як особливої категорії уразливих осіб

– Компаративно-правові аспекти визначення уразливих затриманих, арештованих та ув'язнених осіб в Європейському праві та національному праві України.

– Ознаки уразливих затриманих та ув'язнених осіб за прецедентною практикою ЄСПЛ.

3.2. Захист права на життя, свободу та особисту недоторканність уразливих затриманих та ув'язнених осіб та заборони їх катувань

– Тлумачення ЄСПЛ змісту ст. 2 Європейської конвенції з прав людини;

– Інтерпретація ЄСПЛ ст. 3 Європейської конвенції з прав людини;

– Тлумачення ЄСПЛ загальних положень ст. 5 Європейської конвенції з прав людини;

– Прецедентна практика тлумачення ЄСПЛ спеціальних положень ст. 5 Європейської конвенції з прав людини;

– Реалізація права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту уразливих осіб (на самостійне вивчення).

Висновки

Інформаційно-методичне забезпечення:

- запланований перелік питань на семінарському занятті (ключові терміни);
- розв'язання кейсів;
- джерела системного дослідження теми;
- тести для самоконтролю засвоєння теми.

Вступ

Те, що саме категорія уразливих осіб, які є затриманими, арештованими або ув'язненими, виявляється найбільш актуалізованою у праві Ради Європи, обумовлене передусім тим, що захисту прав цих осіб безпосередньо стосується найбільша кількість статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. ст. 2, 3, 5, 6, 13) та опосередковано ще декілька статей (ст. 15, 41 та інші).

Слід пам'ятати і про те, що особи, які можуть бути віднесені до цих категорій, є уразливими і за іншими кваліфікаційними ознаками (жінки, неповнолітні, хворі, іноземці, безпритульні тощо).

Як свідчить практика правозастосування в Україні, питання реалізації прав і свобод цієї категорії уразливих осіб є одними з найактуальніших для вітчизняної системи захисту прав людини.

Це, зокрема, наочно підтверджують дані, наведені у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 та узагальнені у таблиці 3.1.

Ці дані, а також змістовний аналіз скарг щодо порушення процесуальних прав заявників, дозволив дійти висновку, що «судова реформа, яка триває в Україні вже декілька років поспіль, негативно впливає на якість судочинства в цілому, створюючи загрозу

порушення права кожного на справедливий суд та безумовно порушуючи право на розгляд справи у розумні строки»⁶⁷.

Таблиця 3.1

**Кількість звернень до Уповноваженого
Верховної Ради України з прав людини за соціальними
категоріями заявників, 2017 рік⁶⁸**

Соціальна категорія заявників	Кількість звернень	Відсоток від загальної кількості звернень
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ЗВЕРНЕНЬ	6700	100 %
Адвокат (захисник)	532	8,1 %
Засуджений	1765	26,4 %
Обвинувачений	591	8,8 %
Особа, яка знаходиться під слідством	13	0,2 %
Підозрюваний	330	4,9 %
Підесудний	307	4,6 %
РАЗОМ ЗА ЗАЗНАЧЕНИМИ КАТЕГОРІЯМИ	3538	52,8 %

Все це підвищує значущість інтерпретаційної практики ЄСПЛ щодо з'ясування нормативних гарантій саме цих осіб, чим, до речі, й обумовлено те, що спеціальна частина нашого курсу розпочинається саме з цієї теми.

⁶⁷ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 115.

⁶⁸ Укладено за матеріалами наступного джерела: Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 638–641.

3.1. Проблеми кваліфікації затриманих, арештованих та ув'язнених як особливої категорії уразливих осіб

Визначення кваліфікаційних ознак, які дозволяють віднести ту чи іншу особу або групу до категорії уразливих унаслідок того, що вони затримані, арештовані або ув'язнені, має вирішальне значення як для прецедентної практики ЄСПЛ, так і для національної судової практики.

Компаративно-правові аспекти визначення уразливих затриманих, арештованих та ув'язнених осіб у Європейському праві та національному праві України. Як видно з таблиці 3.1., від різних соціальних категорій заявників надійшла неоднакова кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Серед тих, хто зазнав певних обмежень їх власної свободи з боку державних органів влади в нашій країні у 2017 році, найбільше відчували своє ураження у фундаментальних правах людини та громадянина наступні групи осіб:

1. Засуджені (питома вага від усіх звернень за рік – 26,4 %);
2. Обвинувачені (8,8 %);
3. Підозрювані (4,9 %);
4. Підсудні (4,6 %).

Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС 2016/1919 від 26 жовтня 2016 р. у ст. 9 оперує дещо іншою термінологією, зокрема поняттям «особливі потреби уразливих підозрюваних, обвинувачуваних і запрошених осіб [в межах провадження за європейським ордером на арешт]» (*particular needs of vulnerable suspects, accused persons and requested persons [in European arrest warrant proceedings]*) і вимагає від держав – членів ЄС забезпечувати врахування *особливих потреб* (*particular needs*) таких осіб під час імплементації цієї доктрини⁶⁹.

⁶⁹ Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС 2016/1919 от 26 октября 2016 г. о правовой помощи для подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе и для лиц, запрошенных в рамках производства по европейскому ордеру на арест [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/71770416/493aff9450b0b89b29b367693300b74a/#friends>

Такий поділ, що передбачає віднесення до однієї категорії уразливих осіб підозрюваних, обвинувачених та запрошених, на наш погляд, є досить невдалим, бо до таких осіб можуть бути незастосовані обмеження свободи переміщення або такий запобіжний захід як тримання під вартою. Водночас застосування саме цих заходів виступає у якості обов'язкових ознак уразливості.

У статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вживаються поняття *заарештованих* чи *затриманих* (*arrested or detained*) як осіб, яким передбачаються мінімальні гарантії дотримання прав і свобод. При цьому необхідно враховувати, що ці англійські терміни за загальним правилом перекладаються українською дещо інакше, ніж це здається на перший погляд.

Порівнюючи зміст дефініцій таких досить близьких за змістом понять, як *Arrest*, *Detention*, *Detainer* та *Imprisonment*, у досить популярному серед англійських юристів словнику, як *Black's Law Dictionary*, ми стикаємося з досить парадоксальною ситуацією – досить часто перші два поняття перекладаються з точністю до навпаки з огляду на їх етимологію та звичайне, побутове вживання⁷⁰.

Так, слово *arrest* в юридичній англійській означає первинне затримання, яке призводить, передусім, до обмеження свободи пересування відповідної особи, що в українському правовому дискурсі більше відповідає поняттю «затримання». З іншого боку, слово *detention*, яке звичайно перекладається як «затримання», у багатьох випадках означає такі акти, які більше відповідають змісту поняття «арешт», як воно визначається відповідно до чинного законодавства України. Це певною мірою не лише ускладнює процес тлумачення автентичного тексту Європейської конвенції з прав людини, а й може призвести до помилкового або недобросовісного застосування відповідних міжнародно-правових норм⁷¹.

⁷⁰ The Law Dictionary Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. <https://thelawdictionary.org/letter/a/>

⁷¹ Аналогічна ситуація помічена й при порівнянні змісту цих англійських термінів у їх перекладі російською. Див. : Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник

Так, моментом настання акту, що в англomовному дискурсі позначається поняттям *arrest*, не обов'язково є взяття під варту. На практиці це може бути будь-яке примусове обмеження свободи переміщення, яке відбуватиметься без застосування сили чи загрози такого застосування.

Це повною мірою відповідає легальному визначенню «*моменту затримання*» за ч. 1 ст. 209 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі КПК): «Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою». Про те, що затримання може не передбачати тримання під вартою, без чого, до речі, не може бути арешту, свідчить і конструкція, застосована в п. 7 ч. 3 ст. 42 КПК: «затримання АБО (виділено нами) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою». Отже, наш законодавець тлумачить поняття «*затримання*», як і в міжнародному праві англomовне поняття *arrest*, досить розширено – як будь-який спосіб обмеження у здійсненні права на вільне пересування (див. ч. 1 ст. 12 КПК)⁷².

Більше того, в англomовному правовому лексиконі існують легальні поняття «*arrest warrants*» та «*arrests without a warrant*» (*warrantless arrests*), які, на нашу думку, мають перекладатися як *затримання на основі ордеру* чи *затримання без ордеру*⁷³. При цьому варто порівняти зміст останнього поняття зі змістом легального поняття «*затримання особи, що вчинила злочин*», яке розкривається в статті 38 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (далі ККУ), де вказуються, що дії, спрямовані на «затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади», здійснюватимуться не лише потерпілими, а й іншими особами». До поняття «*warrantless arrests*»

аналитических статей / под ред. М. Р. Воскобитовой. – М. : Издательство «Анахарсис», 2005. – С. 201–203.

⁷² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.

⁷³ The Law Dictionary Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. <https://thelawdictionary.org/detention/>

з певними застереженнями наближається й затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, яке розкривається у § 2, ст. 207 ККУ. При чому у ч. 2 ст. 207 ККУ вказується на те, що за загальним правилом «Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду»⁷⁴.

Не будемо вдаватися до всіх деталей компаративного аналізу змісту наведених понять, яке змушує розглядати численні значення такого легального поняття, як *арешт*, зазначимо головне – ми поділяємо таку точку зору, відповідно до якої «усі гарантії, передбачені статтею 5 Європейської конвенції з прав людини, розповсюджуються на всіх осіб, які *позбавлені волі* (виділено нами)»⁷⁵.

Ураховуючи те, що саме така ознака, як *позбавлення волі* або *ув'язнення* є основною для кваліфікації цих категорій уразливих осіб, то для впорядкування універсальної терміносистеми цих понять пропонується у якості найбільш загального (родового) поняття обрати *imprisonment* у його найширшому значенні. Україномовним відповідником цього поняття є *ув'язнення*, на користь чого свідчить те, що для розкриття змісту *imprisonment* використовується конструкція *the state of being incarcerated – стан ув'язнення*⁷⁶.

Отже, спільним є те, що і затримання, і арешт, й ув'язнення – це акти державного примусу, які за своєю природою є обмеженням певних індивідуальних прав і свобод особи (передусім пересування, листування, інших окремих видів діяльності тощо). Однак за своїм призначенням та процесуальною формою це може бути :

(1) *Затримання (arrest, warrantless arrest)* як короткострокове та часткове позбавлення свободи пересування (ч. 2 ст. 12 КПК) і відповідно до ст. 131 ККУ є *видом заходів забезпечення кримінального провадження* (відмінного від запобіжних заходів). Не

⁷⁴ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст. 131

⁷⁵ Стандарти Європейського Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / под ред. М. Р. Воскобитовой. – М.: Издательство «Анахарсис», 2005. – С. 201–202.

⁷⁶ The Law Dictionary Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. [tps://thelawdictionary.org/letter/a/](https://thelawdictionary.org/letter/a/)

передбачає обов'язкового взяття під варту та ув'язнення. Регулюється ст. 38, 207 ККУ.

(2) *Затримання (arrest, arrest warrant)* – це вже *nonperedne* ув'язнення як короткострокове позбавлення волі і відповідно до ч. 2 ст. 176 КПК є *тимчасовим запобіжним заходом* і як запобіжний засіб передбачає взяття під варту.

(3) *Ув'язнення у формі арешту (Detention, Imprisonment)*, який може бути:

- кримінально-процесуальним засобом:
  - запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для забезпечення видачі особи (екстрадиційний арешт) (ст. 584 КПК);
  - взяттям під варту особи, яку розшукують за вчинення злочину за межами України (тимчасовий арешт) (ст. 583 КПК);
  - домашній арешт, який по суті не є ув'язненням і не передбачає взяття під варту (ст. 181 КПК);
- покаранням за адміністративні правопорушення,
- дисциплінарним стягненням для військовослужбовців,
- видом виконання кримінального покарання, відповідно до ст. 60. ККУ та Глави 12 (Виконання покарання у вигляді арешту) Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 року (далі КВК)⁷⁷.

(4) *Ув'язнення як виконання покарання у вигляді позбавлення волі (Imprisonment* у його вузькому значенні), що здійснюється у відповідності з Розділом III Виконання покарання у виді позбавлення волі КВК. Законодавець спеціально виокремлює:

- позбавлення волі на певний термін (ст. 63 ККУ);
- довічне позбавлення волі (ст. 64 ККУ).

Ознаки уразливих затриманих та ув'язнених осіб за прецедентною практикою ЄСПЛ. ЄСПЛ спочатку відносив до уразливих ув'язнених осіб лише три категорії: тих, хто потребував лікування, був психічно слабким (*mentally weak*) або не володів мовою суду.

Нині Страсбурзький суд у багатьох своїх рішеннях дотримується позиції, суть якої полягає у тому, що сам факт тримання

⁷⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004 – № ¾. – Ст. 21.

особи під вартою свідчить на користь того, що вона знаходиться в уразливному становищі. (Див. приміром. п. 104 Рішення ЄСПЛ у справі *Кац та інші проти України* від 6 травня 2009 року)⁷⁸

У справі *Паскал проти України* від 15 вересня 2011 року ЄСПЛ, посилаючись на «велику кількість своїх рішень», стверджує, що він «пам'ятає про уразливість підозрюваного перед слідчими органами», яке об'єктивно обумовлює «нерівноправний стан сторін».

Водночас наголошується на «першорядній важливості доступу до захисника до першого допиту як засобу, який збалансовує» таку нерівність (п. 76 Рішення)⁷⁹. До важливих умов попередження зловживання уразливим (нерівним) становищем особи, що перебуває під вартою, ЄСПЛ у своєму Рішенні у справі *Аквіліна проти Мальти (Aquilina v. Malta)* від 29.04.1999 також відносить «невідкладний судовий розгляд факту затримання», що є «важливою гарантією проти жорстокого поводження» з такою особою. Це пояснюється передусім тим, що така процесуальна дія відкриває можливість «подати заяву до судді з проханням перевірити законність їхнього затримання»⁸⁰.

У справі *Бортнік проти України* від 27 січня 2011 року ЄСПЛ уточнив критерії уразливості цієї категорії осіб. Так, Суд дійшов висновку про те, що заявник є *особливо уразливим*. Вбачається, що у даному випадку така «особливість» обумовлюється, з одного боку, множинністю причин уразливого стану: «має фізичну ваду, страждає на хронічний алкоголізм та належав до соціально незахищеної групи», а з іншого боку – тим, що такий стан посилюється іншими вадами: заявник був «юридично неосвіченим та схильним до зовнішнього впливу». Отже, первісна уразливість тут мала інші, ніж

⁷⁸ Рішення ЄСПЛ у справі «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 6 травня 2009 року // Офіційний вісник України від 22.03.2010. – 2010 – № 18. – С. 67, ст. 816.

⁷⁹ Рішення ЄСПЛ у справі «Паскал проти України» (Заява № 24652/04) від 15 вересня 2011 року // Офіційний вісник України від 18.05.2012. – 2012. – № 35. – С. 133, ст. 1327.

⁸⁰ Рішення ЄСПЛ у справі «Аквіліна проти Мальти» (Aquilina v. Malta) від 29.04.1999 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 2.

тримання під вартою, причини. За цих обставин «відмова заявника від юридичного представництва» погіршила його уразливий стан, і тому така відмова «не була дійсною», тобто національний суд через те, що не відхилив її на початковій стадії, фактично сприяв уразливості підсудного (п. 43, 44 Рішення)⁸¹. Ураховуючи інші обставини, які сприяють зловживанням становищем таких осіб, ЄСПЛ виокремлює такі уразливі категорії заарештованих, як «психічно хворі або ті, хто не володіє мовою, якою провадиться судочинство»⁸². У справі *Корнейкова та Корнейков проти України* від 24 березня 2016 року спеціально наголошується на тому, що до особливо уразливих осіб належать «позбавлені волі вагітні жінки», а також діти та інші особи, які знаходяться на піклуванні ув'язнених жінок і благополуччя яких може потерпати внаслідок ув'язнення піклувальниці⁸³.

Отже, вузловим у кваліфікації цієї категорії осіб як таких, що знаходяться в уразливому стані, є не сам факт ув'язнення, який лише сигніфікує про потенційну схильність до уразливості. Межею, яка в даному випадку розділяє можливість та реальність уразливості, є факт зловживання такою схильністю. Коли такі особи перебувають у статусі підозрюваних, подібні зловживання відбуваються у формі погроз розправою, жорстокого поводження з метою змусити обвинуваченого відмовитися від захисника⁸⁴.

У справі *Яременко проти України* від 30 квітня 2015 р. ЄСПЛ пов'язує уразливість особи, що тримається під вартою, не лише тим, що така особа відмовляється від захисника, а й тим, що, коли вона

---

⁸¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Бортнік проти України» (Заява № 39582/04) від 27 січня 2011 року // Офіційний вісник України від 24.10.2011. – 2011. – № 80. – С. 81, ст. 295.

⁸² Рішення ЄСПЛ у справі «Аквіліна проти Мальти» (Aquilina v. Malta) від 29.04.1999 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 2.

⁸³ Рішення ЄСПЛ у справі «Корнейкова та Корнейков проти України» (Заява № 56660/12) від 24 березня 2016 року // Офіційний вісник України від 18.10.2016. – 2016. – № 80. – С. 130, ст. 2680.

⁸⁴ Рішення ЄСПЛ у справі «Саранчов проти України» (Заява № 2308/06) від 9 червня 2016 року // Офіційний вісник України від 03.02.2017. – 2017. – № 10. – С. 69, ст. 318.

нарешті отримала необхідну допомогу, істотно змінює свої показання. Так, Суд виводить *уразливість становища* заявника з того факту, що «зізнання у вчиненні злочину було отримано від заявника за відсутності захисника, і те, що заявник одразу відмовився від свого зізнання, коли захисник вже був присутній» (п. 88 Рішення)⁸⁵.

Страсбурзький суд у кваліфікації уразливого стану таких категорій осіб приділяє особливу увагу не лише об'єктивним, а й суб'єктивним критеріям. Так, у справі *Ушаков та Ушакова проти України* від 18 червня 2015 року Суд зазначив, що «навіть якщо заявники і не зазнали жорстокого поводження із застосуванням сили як такого..., вони вочевидь зазнали тривоги та страху, а також відчували їхню суцільну безпорадність та уразливість» (п. 82 Рішення)⁸⁶.

3.2. Захист права на життя, свободу та особисту недоторканність уразливих затриманих та ув'язнених осіб та заборони їх катувань

Захист фундаментальних прав уразливих затриманих та ув'язнених осіб забезпечують дві групи статей Європейської конвенції з прав людини. Зокрема захист права на життя, особистої недоторканності і свободи та заборони їх катувань гарантуються статтями 2, 3 та 5. Реалізація права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту цієї категорії уразливих осіб регулюються статтями 6 та 13. Прецедентна практика ЄСПЛ щодо інтерпретації інших статей Конвенції, пов'язаних із захистом уразливих затриманих та ув'язнених осіб, також торкається й інших статей (зокрема ст. 15, 41) Європейської конвенції.

Ураховуючи масштаб навчального курсу та розраховуючи на те, що основним методом його вивчення є самостійне вивчення студентами та слухачами кейсів ЄСПЛ, ми більш детально

⁸⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України (№ 2)» (Заява № 66338/09) від 30 квітня 2015 року // Офіційний вісник України від 09.10.2015. – 2015. – № 78. – С. 304, ст. 2640.

⁸⁶ Рішення ЄСПЛ у справі «Ушаков та Ушакова проти України» (Заява № 10705/12) від 18 червня 2015 року // Офіційний вісник України від 24.11.2015. – 2015. – № 91. – С. 90, ст. 3108.

проаналізуємо інтерпретацію Страсбурзьким судом саме статей 2, 3 та 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Тлумачення ЄСПЛ змісту ст. 2 Європейської конвенції з прав людини. Практика інтерпретації міжнародних конвенцій свідчить про те, що багато непорозумінь виникають на тлі змістовних розбіжностей перекладу тексту з мови, якою він був ухвалений, іншою мовою. Тому вважаємо за доцільне спочатку порівняти україномовний та англomовний варіанти тексту ст. 2 Конвенції.

Стаття 2 Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Article 2 Right to life

1. Everyone's right to life shall be protected by law. No one shall be deprived of his life intentionally save in the execution of a sentence of a court following his conviction of a crime for which this penalty is provided by law.

2. Deprivation of life shall not be regarded as inflicted in contravention of this Article when it results from the use of force which is no more than absolutely necessary:

- (a) in defence of any person from unlawful violence;
- (b) in order to effect a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained;
- (c) in action lawfully taken for the purpose of quelling a riot or insurrection

Прецедентна практика ЄСПЛ тлумачить зміст ст. 2 Конвенції як одну з найбільш фундаментальних норм та базових цінностей демократичного суспільства, яка захищає найважливіше природне

право людини – право на життя⁸⁷. Ця стаття має явно виражене гуманне цілепокладання – захистити кожну людину без жодних дискримінацій від неправомірного позбавлення життя. Однак необхідно враховувати, що право на життя у жодному разі не розглядається Судом як право на смерть і не розцінюється як право на суїцид або евтаназію⁸⁸.

Ефективність застосування гарантій, передбачених ст. 2 Конвенції, залежить від підходу до їх тлумачення, яке має здійснюватися з урахуванням конкретного характеру правового захисту особи і тому не може бути розширеним. Отже, обмежене тлумачення змісту цієї статті забезпечує більш реальний захист права на життя.

Таке уточнення інтерпретаційного підходу особливо важливе щодо винятків, зазначених у статті 2. Щодо першого винятку, який стосується смертної кари, то відповідно до вимог протоколу 6 до Європейської конвенції вона не може застосовуватися у мирний час державами – членами Ради Європи, що підтверджено рішенням ЄСПЛ від 12.03.2003 у справі *Ocalan v. Turkey* також і щодо держав, які підписали, але не ратифікували цей протокол⁸⁹. З 01.07.2003 набув чинності новий протокол 13, який зобов'язує держави, що його ратифікували, не застосовувати смертну кару навіть під час війни. На практиці в Європі смертну кару застосовують лише в Білорусі, що, до речі, є головною причиною того, що це єдина країна в Європі, яка не є членом Ради Європи.

Три наступних винятки наведені у п. а–с ч. 2 ст. 2, і жодні інші винятки стосовно захисту права на життя, які можуть бути встановлені у національному законодавстві, неприпустимі.

У доктрині відмічається, що до змісту ч. 1 ст. 2 щодо держав – членів Ради Європи включено «позитивні, негативні і процедурні

⁸⁷ Çakıcı v. Turkey [GC], no. 23657/94, § 87, ECHR 1999-IV <<https://www.legal-tools.org/doc/ef9472/pdf/>>

⁸⁸ Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, § 61, ECHR 2002-III <<https://www.unionedirittiumani.it/wp-content/uploads/2012/07/CASE-OF-PRETTY-v.-THE-UNITED-KINGDOM.pdf>>

⁸⁹ Öcalan v. Turkey, no. 46221/99, § 218, ECHR 2005-IV <<http://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-%C3%B6calan-v-turkey-application-no-4622199-12-march-2003>>

зобов'язання. Негативні зобов'язання вимагають, щоб держава утримувалася від незаконного позбавлення життя. Позитивні зобов'язання включають вимоги до держави вживати заходів для охорони життя людей у рамках своєї юрисдикції. Процесуальні зобов'язання, які також можна віднести до позитивних, являють собою обов'язок держав провести ефективне офіційне розслідування незалежно від того, чи загинув чоловік в результаті дій представників держави або приватних осіб»⁹⁰.

Національна судова практика та прецедентне право Ради Європи свідчать про те, що найбільші претензії до держави з питань забезпечення гарантій реалізації права на життя певних осіб виникають у ситуаціях їх затримання чи арешту.

Склалася стала і розгалужена прецедентна практика ЄСПЛ з питань тлумачення відповідальності держави щодо дотримання ст. 2 Конвенції. Найбільш істотні аспекти такої інтерпретації заслуговують на більш докладний розгляд.

По-перше, за умов смерті ув'язненого така відповідальність держави презюмується Страсбурзьким судом. Отже, смерть в ув'язненні у будь-якому випадку створює презумпцію винуватості держави, яка, щоправда, має спростовний характер. Якщо під час затримання певна особа була здоровою, але після ув'язнення вмирає, то компетентні державні органи зобов'язані надати вірогідну версію причин такої смерті⁹¹. За відсутності таких пояснень або якщо вони не мають переконливого, характеру ЄСПЛ вважає, що держава повинна нести відповідальність на підставі статті 2 Європейської конвенції з прав людини⁹². До таких самих висновків

---

⁹⁰ Стандарти Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / под ред. М. Р. Воскобитовой. – М.: Изд-во «Анахарсис», 2005. – С. 51.

⁹¹ Anguelova v. Bulgaria, no. 38361/97, § 110, ECHR 2002-IV <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=698382&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=1132746FF1FE2A468ACBCD1763D4D>>

⁹² Salman v. Turkey [GC], no. 21986/93, § 100, ECHR 2000-VII <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/CASE_OF_SALMAN_v._TURKEY.pdf>

ЄСПЛ прийшов, коли держава без вагомих причин не надала Суду запитані матеріали про факт смерті⁹³.

По-друге, якщо затримана особа зникає, але її тіло відсутнє, і дані про подальшу волю затриманого відсутні, то Суд може порушити питання про відповідальність держави за порушення статті 2 Європейської конвенції. Однак при цьому мають обов'язково враховуватися усі обставини справи, за умови наявності необхідних доказів того, що затриманий помер під час ув'язнення⁹⁴. Тривалість відсутності відомостей про зниклу особу свідчить на користь її смерті, але це жодним чином не може підміняти прямі докази.

По-третє, щодо притягнення держави до відповідальності за невиконання обов'язку органів влади захищати життя осіб під вартою за допомогою заходів нагляду та заходів із запобігання суїциду, суд підкреслює необхідність оцінки таких превентивних і наглядових заходів на основі прямих доказів та міркувань здорового глузду. Наприклад, у справі *A. and Others v. Turkey* від 27.07.2004 Суд аргументував свою позицію таким чином: «Можливість виготовлення засобу, за допомогою якого С. А. вчинив самогубство, а саме: мотузки, зробленої з крайки покривала, зв'язаної з кінцем сорочки, передбачити було нелегко. У матеріалах справи немає нічого, що доводило б наявність у працівників поліції підстав передбачити можливість вчинення самогубства і що вони повинні були організувати цілодобове спостереження за в'язнем». Таким чином Суд встановив, що у зв'язку з цим порушення статті 2 не було⁹⁵.

Як свідчить загальна судова практика з кримінального впровадження до порушення вітальних прав, передбачених ст. 2, досить часто призводить невиконання відповідними державними органами вимог ст. 3 Конвенції.

⁹³ *Orhan v. Turkey*, no. 25656/94, § 274, 18 June 2002.

⁹⁴ *Taş v. Turkey*, no. 24396/94, § 69, 14 November 2000.

⁹⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «А. та інші проти Туреччини» (*A. and Others v. Turkey*) від 27.07.2004 (заява N 30015/96) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. – № 4.

Інтерпретація ЄСПЛ ст. 3 Європейської конвенції з прав людини. Стаття, що інтерпретується, встановлює заборону катування (*prohibition of torture*) і тим самим гарантує фізичну недоторканність людини та захищає її від завдання значних фізичних та душевних страждань.

Стаття 3 Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

Article 3 Prohibition of torture

No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.

Ця стаття також передбачає відповідні негативні та позитивні зобов'язання держави. Негативні зобов'язання полягають у тому, щоб держава та уповноважені нею органи та посадові особи утримувалися від діянь, які можуть бути кваліфіковані як катування (тортури), до яких за загальною практикою відносять будь-які свідомі діяння або бездіяльність (*deliberately actions or inactions*), що заподіює людині біль та страждання, незалежно від того, чи спричиняють вони смерть потерпілого. У ст. 3 Європейської конвенції зміст поняття «страждання» (*sufferings*) поширюється як на фізичні, так і на морально-психологічні страждання. З іншого боку, у статті уточнюється зміст поняття таких діянь, до яких належать не лише відповідні нелюдські за своїм змістом процедури (*procedures*), а й «поводження» (*treatment*) та «покарання» (*punishment*). Тортури можуть заподіюватися з метою покарати, витягнути необхідну інформацію або отримати садистське задоволення⁹⁶.

ЄСПЛ до катувань відносить також певний інформаційний тиск, який може призвести до душевних страждань. Зокрема, про це Суд стверджує у своєму рішенні у справі *Гонгадзе проти України* від 8 листопада 2005 року. Враховуючи те, що Суд раніше встановив, що «нездатність державних органів захистити життя чоловіка заявниці та провести ефективне розслідування факту його смерті порушує статті 2, 3 та 13», ЄСПЛ констатував, що «ставлення слідчих органів до заявниці та її сім'ї дійсно завдало серйозних

⁹⁶ Torture // The Law Dictionary Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. <https://thelawdictionary.org/letter/a/>

страждань, які прирівнюються до принижуючого гідність поводження всупереч статті 3»⁹⁷.

Під час тлумачення цієї норми ЄСПЛ виходить з загальних положень Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів знущання і покарання, прийнята Резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1984 року, ця Конвенція передбачає щодо катувань або тортур універсальну юрисдикцію. Отже, винні у вчиненні катувань підлягають кримінальній відповідальності у будь-якій країні незалежно від їх громадянства та місця злочину.

Відповідно до вимог Римського статуту Міжнародного кримінального суду катування або тортури кваліфікуються як злочини проти людяності, якщо систематично та масштабно вчиняються проти цивільних осіб (ч. 1 ст. 7), або військовим злочином, якщо спрямовані проти осіб, що охороняються відповідною Женевською конвенцією (ч. 2 ст. 8 Статуту).

Держава несе відповідальність за діяння усіх органів, які за своїм статусом кваліфікуються як правоохоронні органи, та їх посадових осіб, незалежно від того, чи виконують вони злочинний наказ, чи діють на власний розсуд.

До позитивних зобов'язань, за ст. 3 Конвенції, передусім належить запровадження системи захисту від катувань, стрижневим у якій є оперативне і неупереджене розслідування усіх фактів такого поводження, профілактика подібних злочинів, належні кадровий відбір та навчання співробітників, які здійснюють арешти, затримання та ув'язнення.

Особлива важливість ст. 3 визнається у ст. 15 Конвенції, яка встановлює часткове обмеження гарантованих прав, але у частині 2 цієї статті прямо не передбачає застережень, які стосуються заборони катувань. Таким чином, до норми, яка міститься у ст. 3 Конвенції, не можуть бути застосовані жодні обмеження, навіть у випадку загрози національній безпеці, а її реалізація не залежить від

---

⁹⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «Гонгадзе проти України» (Заява N 34056/02) від 8 листопада 2005 року // Офіційний вісник України від 22.03.2006. – 2006. – № 10. – С. 572, ст. 690.

поведінки жертви тортур. Саме тому право на захист від катувань є абсолютним правом людини.

Так, у рішенні по справі від 18 грудня 1996 *Aksoy v. Turkey* ЄСПЛ заявив, що «навіть за найважчих обставин, таких, як боротьба з організованим тероризмом і злочинністю, Конвенція повністю забороняє застосування катувань або нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження чи покарання»⁹⁸.

Для системного тлумачення змісту ст. 3 необхідно враховувати також приписи ст. 7 Конвенції, відповідно до яких не може бути жодного покарання без закону (*punishment without law*).

Слід урахувати, що особа, яка знаходиться в ув'язненні, тільки з цього факту має бути кваліфікована як уразлива, а також те, що цьому стану уразливості істотно сприяють катування і пов'язані з ними фізичні та душевні страждання, яких вона може зазнавати. Саме тому ця категорія осіб має бути віднесена до *особливо уразливих*.

Найбільше захист прав і свобод затриманих та ув'язнених уразливих осіб пов'язаний зі ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Тлумачення ЄСПЛ загальних положень ст. 5 Європейської конвенції з прав людини. Стаття, що тлумачиться, гарантує право на свободу та недоторканність особистості, а в її першій частині закріплено загальний підхід до захисту цього права.

Стаття 5 Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним

Article 5 Right to liberty and security

1. Everyone has the right to liberty and security of person. No one shall be deprived of his liberty save in the following cases and in accordance with a procedure prescribed by law:

(a) the lawful detention of a person after conviction by a

⁹⁸ *Aksoy v Turkey*, no. 21987/93, § 95, CHR 1996-VI <<https://www.dipublico.org/1563/case-of-aksoy-v-turkey-application-no-2198793-european-court-of-human-rights/>>

судом;

b) законне затримання чи арешт особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

с) законне затримання чи арешт особи, здійснене з метою до провадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

competent court;

(b) the lawful arrest or detention of a person for non-compliance with the lawful order of a court or in order to secure the fulfilment of any obligation prescribed by law;

(c) the lawful arrest or detention of a person effected for the purpose of bringing him before the competent legal authority on reasonable suspicion of having committed an offence or when it is reasonably considered necessary to prevent his committing an offence or fleeing after having done so;

(d) the detention of a minor by lawful order for the purpose of educational supervision or his lawful detention for the purpose of bringing him before the competent legal authority;

(e) the lawful detention of persons for the prevention of the spreading of infectious diseases, of persons of unsound mind, alcoholics or drug addicts or vagrants;

(f) the lawful arrest or detention of a person to prevent his effecting an unauthorised entry into the country or of a person against whom action is being taken with a view to deportation or extradition.

Концептуально в підґрунтя ст. 5 Конвенції покладено принцип класичного римського права *сприяння свободі (favor libertatis)*, який вимагає від суду інтерпретувати правові норми та юридичні факти на користь свободи певної особи. Зокрема цей принцип орієнтує тлумачити перелік обставин, які допускають позбавлення свободи і наведені в ст. 5 Конвенції, обмежувально, як вичерпний.

Варто зауважити, що ст. 5 Конвенції застосовується не лише до тих, хто позбавлений свободи через кримінальне переслідування, а всіх затриманих та ув'язнених з інших підстав. Показово, що ця стаття застосовується як до винесення обвинувального вироку, так і після цього. Однак ситуації, що можуть мати місце у першому випадку, регулюються більшою частиною статті, а у другому випадку застосовується лише пункт а) частини першої.

Це пояснюється передусім тим, що затримана або ув'язнена особа, що утримується під вартою, до винесення вироку знаходиться у найбільш уразливому стані і тому з більшою ймовірністю може бути піддана переслідуванню з боку відповідних державних органів. Тому в Конвенції більша увага приділяється захисту осіб саме на цьому етапі притягнення до кримінальної відповідальності.

Необхідно враховувати, що у своїй практиці ЄСПЛ встановив загальне правило: «Права, які гарантує стаття 5 Конвенції, належать до категорії прав, які не можуть переходити до інших осіб» (див. ухвалу у справі «Біч та інші проти Туреччини» (*Biç and others v. Turkey*) від 2 лютого 2006 року)⁹⁹.

Однак, якщо має місце порушення ст. 2 Конвенції, то Суд разом зі скаргами щодо неправомірного позбавлення життя певних осіб приймає до провадження скарги від близьких родичів загиблих, що стосуються фактів порушення права на свободу та недоторканність особистості, як це було, приміром, у справі «Кац та інші проти України». Зокрема, Суд, «не формулюючи наперед висновку щодо суті скарги заявників, зазначає, що Ольгу Біляк повинні були звільнити з-під варти 29 січня 2004 року з огляду на стан її здоров'я, але рішення про її звільнення не було виконано

⁹⁹ *Biç and Others v. Turkey*, no. 55955/00, § 23, 2 February 2006. <<http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-72259&filename=001-72259.pdf&TID=ihgdqbxnfi>>

негайно, як цього вимагає закон, і 1 лютого 2004 року вона померла. Отже, скарга заявників на незаконне тримання Ольги Біляк під вартою з 29 січня 2004 року до 1 лютого 2004 року безпосередньо пов'язана з їхньою скаргою, поданою на підставі статті 2 Конвенції, і вони мають право заявляти про порушення статті 5 Конвенції»¹⁰⁰.

Спеціальні положення щодо захисту права на свободу та особисту недоторканність містяться у ч. 2-5 ст. 5 Конвенції.

Прецедентна практика тлумачення ЄСПЛ спеціальних положень ст. 5 Європейської конвенції з прав людини. У статті, що аналізується, не лише проголошується право не бути свавільно позбавленим свободи, а й передбачаються певні гарантії захисту цього права.

Стаття 5 Право на свободу та особисту недоторканність

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання.

Article 5 Right to liberty and security

2. Everyone who is arrested shall be informed promptly, in a language which he understands, of the reasons for his arrest and of any charge against him.

3. Everyone arrested or detained in accordance with the provisions of paragraph 1 (c) of this Article shall be brought promptly before a judge or other officer authorised by law to exercise judicial power and shall be entitled to trial within a reasonable time or to release pending trial. Release may be conditioned by guarantees to appear for trial.

4. Everyone who is deprived of his liberty by arrest or detention

¹⁰⁰ Рішення ЄСПЛ у справі «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 6 травня 2009 року // Офіційний вісник України від 22.03.2010. – 2010. – № 18. – С. 67, ст. 816.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

shall be entitled to take proceedings by which the lawfulness of his detention shall be decided speedily by a court and his release ordered if the detention is not lawful.

5. Everyone who has been the victim of arrest or detention in contravention of the provisions of this Article shall have an enforceable right to compensation.

Норми, що містяться у частинах другій та третій ст. 5 Конвенції, встановлюють мінімальні гарантії, які надаються кожному заарештованому. У частині четвертій передбачається можливість процедури перегляду позбавлення свободи, яка в доктрині права, з огляду на відомий акт англійського права, отримала назву *habeas corpus*. Частина 5 закріплює право на компенсацію у випадку порушення прав, гарантованих іншими частинами статті 5 Конвенції.

Головна особливість норм, що містяться у спеціальних положеннях ст. 5 Конвенції, полягає в тому, що вони не є універсальними, абстрактними і абсолютними і міцно пов'язані з фабулою справи.

Наприклад, у справі «Закшевський проти України» заявник стверджував, що ані згідно з національним законодавством, ані на практиці не існувало ефективної процедури, за допомогою якої він міг би домогтися судового перегляду законності продовжуваного тримання його під вартою. У своєму рішенні по цій справі від 17 березня 2016 року Суд зазначив, що «вимога процесуальної справедливості за пунктом 4 статті 5 Конвенції не встановлює єдиного незмінного стандарту, що застосовується незалежно від контексту, фактів і обставин». Тому «питання про те, чи було

дотримано право особи за пунктом 4 статті 5 Конвенції, має вирішуватися з урахуванням обставин кожної конкретної справи»¹⁰¹.

Однак досить часто слідування формальним вимогам дотримання під вартою є вирішальними для кваліфікації певних діянь як порушень вимог ст. 5 Конвенції. Так, у своєму рішенні у справі «Орхан проти Туреччини» (*Orhan v. Turkey*) від 18.06.2002 ЄСПЛ прямо зазначив, що «затримання Орханів не було зафіксовано у відповідних документах тримання під вартою. Фактично не існувало жодної офіційної інформації стосовно їхнього подальшого місцеперебування чи долі. Цей факт сам по собі має розглядатися як найбільший недолік, оскільки дав змогу особам, відповідальним за зникнення, приховати причетність до злочину, приховати сліди та уникнути відповідальності за долю затриманих. Відсутність документованих даних стосовно таких питань, як дата, час та місце тримання під вартою, прізвище затриманого, а також підстави для затримання та прізвище особи, яка здійснила його, мали розглядатися як такі, що суперечать самій меті статті 5»¹⁰².

На особливу значущість документально-процесуальних аспектів для кваліфікації дій державних органів як таких, що порушують вимоги ч. 3 ст. 5 Конвенції, вказує Суд і в рішенні у справі «Бати та інші проти Туреччини» (*Bati and Others v. Turkey*) від 3 червня 2004 року. Зокрема вказується на те, що «Розпорядження про продовження тримання заявників під вартою, які видавав суд державної безпеки, містили шаблонні фрази, і принаймні у двох випадках цей суд не надав ніяких відповідних підстав. При цьому в мотивувальній частині розпоряджень не називалися жодні фактори, які могли б свідчити про фактичне існування небезпеки, на яку

---

¹⁰¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Закшевський проти України» (Заява № 7193/04) від 17 березня 2016 року // Офіційний вісник України від 01.11.2016. – 2016. – № 84. – С. 58, ст. 2769.

¹⁰² Рішення ЄСПЛ у справі «Орхан проти Туреччини» (*Orhan v. Turkey*) від 18.06.2002 (заява N 25656/94) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 3.

посилався суд, а також встановлених доказів того, що заявники являли собою таку загрозу»¹⁰³.

Реалізація права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту уразливих осіб. З'ясування цього питання рекомендується здійснити під час самостійної підготовки, користуючись рекомендованими джерелами. Головними з них є статті 6 та 13 Європейської конвенції з прав людини, які нормативно закріплюють *право на справедливий суд (Right to a fair trial)* та *право на ефективний засіб юридичного захисту (Right to an effective remedy)*.

При цьому необхідно враховувати, що однією з основних ознак справедливого судового розгляду ЄСПЛ визнає дотримання права кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективну юридичну допомогу захисника (який може бути призначений офіційно), хоча це право не є абсолютним і за наявності вагомих підстав може бути обмежено¹⁰⁴.

Суд дотримується позиції, відповідно до якої вимоги пункту 3 статті 6 Конвенції необхідно розглядати як конкретні аспекти права на справедливий суд, гарантованого пунктом 1 цієї статті, а отже, ці пункти зазначеної статті повинні розглядатися разом¹⁰⁵. Суд зазначає, що «право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо визнавальні показання, отримані під час допиту особи правоохоронними органами без забезпечення їй доступу до захисника, використовуватимуться з метою її засудження»¹⁰⁶.

Відмова підозрюваного або обвинуваченого у кримінальному провадженні від свого права на юридичну допомогу не повинна

---

¹⁰³ Рішення ЄСПЛ у справі «Бати та інші проти Туреччини» (*Bati and Others v. Turkey*) від 3 червня 2004 року (заяви N 33097/96 і 57834/00) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. – № 3.

¹⁰⁴ Рішення у справі «Кромбах проти Франції» (*Krombach v. France*), заява № 29731/96, п. 89, ECHR 2001-II; Рішення від 27 листопада 2008 року у справі «Сальдуз проти Туреччини» (*Safduz v. Turkey*) [ВП], заява № 36391/02, п. 55

¹⁰⁵ Рішення у справі «Ван Гейсхем проти Бельгії» (*Van Geyselghem v. Belgium*). Заява № 26103/95, п. 27, ECHR 1999-I

¹⁰⁶ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Омельченко проти України», Страсбург. 17/07/2014. Заява № 34592/06 // Офіційний вісник України від 09.12.2014. – 2014. – № 96. – С. 143, ст. 2773.

суперечити «жодному важливому суспільному інтересу, має бути встановлена у спосіб, що не допускає неоднозначності, та має супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними з важливістю такої відмови»¹⁰⁷.

Висновки

1. Кваліфікація уразливих затриманих та осіб в європейському праві прав людини та прецедентному праві ЄСПЛ є одним з найскладніших питань. Аналіз кваліфікаційних ознак цієї категорії осіб дозволяє прийти до висновку, що внаслідок багатofакторного несприятливого впливу на них ці особи у переважній більшості випадків можуть бути віднесені до особливо уразливих.

2. До фундаментальних прав уразливих затриманих та ув'язнених осіб належать їх право на життя, свободу і особисту недоторканність та заборона їх катувань. Процесуальні гарантії цих прав і свобод забезпечуються через реалізацію права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту уразливих осіб.

3. Для інтерпретації цих норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод необхідно керуватися принципами гуманізму (*Humanitas*), сприяння свободі (*favor libertatis*), добросовісності (*bona fides*) та доктринальними засадами процедури *habeas corpus*, що знаходить свою реалізацію у прецедентному праві ЄСПЛ.

---

¹⁰⁷ Рішення у справі «Сейдовіч проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], заява № 56581/00, п. 86, ЕCHR 2006-П); Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Омельченко проти України», Страсбург. 17/07/2014. Заява № 34592/06 // Офіційний вісник України від 09.12.2014. – 2014. – № 96. – С. 143, ст. 2773.

Інформаційно-методичне забезпечення

Перелік питань для семінарських занять

1. Кваліфікації уразливих затриманих та ув'язнених осіб за прецедентним правом ЄСПЛ;
2. Захист права на життя уразливих затриманих та ув'язнених осіб та заборона їх катувань;
3. Гарантії свободи та особистої недоторканності уразливих затриманих та ув'язнених осіб.

Ключові слова:	Ключевые слова:	Key words:
затримання	задержание	Arrest
арешт	арест	Detention
ув'язнення або покарання у вигляді позбавлення волі	заключения или наказание в виде лишения свободы	Imprisonment
Право на життя	Право на жизнь	Right to life
Право на свободу та особисту недоторканність	Право на свободу та личную неприкосновенность	Right to liberty and security
Право на справедливий суд	Право на справедливое судебное разбирательство	Right to a fair trial
Право на ефективний засіб юридичного захисту	право на эффективное средство правовой защиты	Right to an effective remedy
Заборона катування	запрещение пыток	Prohibition of torture
страждання	страдания	sufferings
покарання без законних підстав	наказание без законных оснований	punishment without law
свідомі діяння або бездіяльність	сознательные действия или бездействия	deliberately actions or inactions

поводження	поведение	treatment
покарання	наказание	punishment

Розв'язання кейсів

Проаналізуйте справу «Акташ проти Туреччини» (*Aktaş v Turkey*). Рішення від 24 квітня 2003 р.: *Aktaş v Turkey* no. 24351/94, § 350, ECHR 2003-V. <<https://www.legal-tools.org/doc/85a5c8/pdf/>>

➤ Як ЄСПЛ спростував аргументи держави щодо причин смерті потерпілого?

➤ Що означає використана Судом конструкція: «Поза розумними сумнівами було встановлено, що смерть наступила в результаті застосування фізичного насильства». За яких умов вона може бути визначальною за відсутності прямих доказів насильницької смерті?

Проаналізуйте Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Омельченко проти України», Страсбург. 17/07/2014. Заява № 34592/06 // Офіційний вісник України від 09.12.2014 – 2014 р., №96, стор. 143, стаття 2773.

➤ Яким чином Європейський суд з прав людини обґрунтував те, що гарантій пункту 1 та підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції під час допиту заявника 30 жовтня 2004 року та отримання його визнавальних свідчень національним Судом дотримано не було.

Проаналізуйте Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Леонід Лазаренко проти України» від 28 жовтня 2010 року (Рішення ЄСПЛ у справі «Леонід Лазаренко проти України» (Заява № 22313/04) від 28 жовтня 2010 року // Офіційний вісник України від 16.01.2012 – 2012 р., № 2, стор. 97, стаття 64)

➤ Яка обставина, на думку Суду, демонструє уразливість становища заявника?

➤ Як Суд обґрунтував прийнятність порушення пунктів 1 і 3 статті 6 Конвенції?

Прецеденти європейського суду з прав людини

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Саранчов проти України» (Заява № 2308/06) від 9 червня 2016 року // Офіційний вісник України від 03.02.2017. – 2017. – № 10. – С. 69, ст. 318.

2. Рішення ЄСПЛ у справі «Корнейкова та Корнейков проти України» (Заява № 56660/12) від 24 березня 2016 року // Офіційний вісник України від 18.10.2016. – 2016. – № 80. – С. 130, ст. 2680.

3. Рішення ЄСПЛ у справі «Закшевський проти України» (Заява № 7193/04) від 17 березня 2016 року // Офіційний вісник України від 01.11.2016. – 2016. – № 84. – С. 58, ст. 2769.

4. Рішення ЄСПЛ у справі «Ушаков та Ушакова проти України» (Заява № 10705/12) від 18 червня 2015 року // Офіційний вісник України від 24.11.2015. – 2015. – № 91. – С. 90, ст. 3108.

5. Рішення ЄСПЛ у справі «Луценко проти України» (Заява № 29334/11) від 11 червня 2015 року // Офіційний вісник України від 15.12.2015. – 2015. – № 97. – С. 115, ст. 3342.

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України (№ 2)» (Заява № 66338/09) від 30 квітня 2015 року // Офіційний вісник України від 09.10.2015. – 2015. – № 78. – С. 304, ст. 2640.

7. Рішення ЄСПЛ у справі «Паскал проти України» (Заява № 24652/04) від 15 вересня 2011 року // Офіційний вісник України від 18.05.2012. – 2012. – № 35. – С. 133, ст. 1327.

8. Рішення ЄСПЛ у справі «Бортнік проти України» (Заява № 39582/04) від 27 січня 2011 року // Офіційний вісник України від 24.10.2011. – 2011. – № 80. – С. 81, ст. 295.

9. Рішення ЄСПЛ у справі «Леонід Лазаренко проти України» (Заява № 22313/04) від 28 жовтня 2010 року // Офіційний вісник України від 16.01.2012. – 2012. – № 2. – С. 97, ст. 64.

10. Рішення ЄСПЛ у справі «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 6 травня 2009 року // Офіційний вісник України від 22.03.2010. – 2010. – № 18. – С. 67, ст. 816.

11. *Biç and Others v. Turkey*, no. 55955/00, § 23, 2 February 2006.

<<http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-72259&filename=001-72259.pdf&TID=ihgdqbxnfi.>>

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Гонгадзе проти України» (Заява N 34056/02) від 8 листопада 2005 року // Офіційний вісник України від 22.03.2006. – 2006. – № 10. – С. 572, ст. 690.

13. *Öcalan v. Turkey*, no. 46221/99, § 218, ECHR 2005-IV <<http://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-%C3%B6calan-v-turkey-application-no-4622199-12-march-2003>>

14. Рішення ЄСПЛ у справі «Бати та інші проти Туреччини» (*Bati and Others v. Turkey*) 3 червня 2004 року (заяви N 33097/96 і 57834/00) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. – № 3.

15. Рішення ЄСПЛ у справі «Полторацький проти України» (Заява № 38812/97) від 29 квітня 2003 року // Офіційний вісник України від 02.11.2012. – 2012. – № 81. – С. 257, ст. 3298.

16. Рішення ЄСПЛ у справі «Орхан проти Туреччини» (*Orhan v. Turkey*) від 18.06.2002 (заява N 25656/94) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 3.

17. *Anguelova v. Bulgaria*, no. 38361/97, § 110, ECHR 2002-IV <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=698382&portal=hbkmsource=externalbydocnumber&table=1132746FF1FE2A468ACBCD1763D4D>

18. *Pretty v. the United Kingdom*, no. 2346/02, § 61, ECHR 2002-III <https://www.unionedirittiumani.it/wp-content/uploads/2012/07/CASE-OF-PRETTY-v.-THE-UNITED-KINGDOM.pdf>

19. *Salman v. Turkey* [GC], no. 21986/93, § 100, ECHR 2000-VII https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/CASE_OF_SALMAN_v._TURKEY.pdf

20. Рішення ЄСПЛ у справі «Аквіліна проти Мальти» (*Aquilina v. Malta*) від 29.04.1999 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 2.

21. *Çakıcı v. Turkey* [GC], no. 23657/94, § 87, ECHR 1999-IV <https://www.legal-tools.org/doc/ef9472/pdf/>

22. *Aksoy v Turkey*, no. 21987/93, § 95, CHR 1996-VI <<https://www.dipublico.org/1563/case-of-aksoy-v-turkey-application-no-2198793-european-court-of-human-rights/>>

Інші правові акти

23. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13 (№ 32 від 23.08.2006). – С. 270. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004. – Назва з екрана.

24. Директива Європейського Парламенту и Совета ЕС 2016/1919 от 26 октября 2016 г. о правовой помощи для подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе и для лиц, запрошенных в рамках производства по европейскому ордеру на арест [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/71770416/493aff9450b0b89b29b367693300b74a/#friends>. – Загл. с экрана.

25. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9/10, № 11/12, № 13. – ст. 88.

26. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № ¾. – Ст. 21.

27. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25/26. – Ст. 131.

28. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс] / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – 661 с. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf. – Назва з екрана.

Рекомендована література

29. Бущенко А. П. Застосування статей 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини в національній судовій практиці / А. Бущенко. – Харків : Права людини, 2007. – 216 с.

30. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини / Т. І. Дудаш. – Київ : Алерта, 2013. – 368 с.

31. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики ее применения / под общ. ред. В. А. Туманова и Л. М. Энтина. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 336 с.

32. Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Мангурас проти Іспанії» / пер.: П. М. Рабінович, О. Шарван, Т. Полянський // Право України : Юридичний журнал. – 2013/2. – № 7. – С. 340-341.

33. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ : Істина, 2010. – 488 с.

34. Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Изд-во Совета Европы, 2011. – 458 с.

35. Рабінович С. П. Міжнародне судочинство (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) // Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С. П. Рабінович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 447 – 474.

36. Рабінович, П. М. Верховенство права з погляду Страсбурзького суду : [Актуальні питання відносин Україна-ЄС: Євроінтеграція] / П. Рабінович // Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2006. – N9/10. – С. 40–44.

37. Рабінович, П. М. Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова ефективного використання механізму їх захисту в Україні [Електронний ресурс] / П. Рабінович. – Електрон. текстові дан. // Право Укр : Юридичний журнал. – 2009/1. – N 4. – С. 42-46.

38. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / под ред. М. Р. Воскобитовой. – М. : Изд-во «Анахарсис», 2005. – 528 с.

39. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України. – Київ : Праксіс, 2005. – 480 с.

40. Султанов А. Р. Европейские правовые стандарты, уроки истории и правоприменительная практика / А. Р. Султанов. – М. : Статут, 2012. – 335 с.

41. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посіб. / авт. кол.: М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький; [відпов. ред. канд. іст. наук, доц. В. М. Карпунов]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 600 с.

42. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / Станіслав Володимирович Шевчук. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Реферат, 2007. – 831 с. – XV.

43. Эйшлинг Р. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 3. Запрещение пыток. Прецеденты и комментарии / Р. Эйшлинг, С. А. Разумов, Ю. Ю. Берестнев. – М. : РАП, 2002. – 80 с.

Інформаційні ресурси

44. BAILII : British and Irish Legal Information Institute
<<https://www.bailii.org/>>

45. Complete list of the Council of Europe's treaties // Council of Europe Portal treaties <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>>

46. Human Rights // Stanford Encyclopedia of Philosophy / James Nickel, Thomas Pogge, M. B. E. Smith, and Leif Wenar, December 13, 2013, Retrieved August 14, 2014.
<<https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>>

47. European Court of Human Rights Portal <[http: /
/www.echr.coe.int](http://www.echr.coe.int)>

48. The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre
<https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>

49. The Law Dictionary Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. <https://thelawdictionary.org/letter/a/>

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

3.1. Які з нижченаведених осіб належать до уразливих у міжнародному праві прав людини?

- A. arrested persons;
- B. detained persons;
- C. accused persons;
- D. requested persons;
- E. усі відповіді правильні.

3.2. Який термін у юридичному англomовному дискурсі більшою мірою позначає первинне затримання, яке призводить передусім до обмеження свободи пересування відповідної особи?

- A. imprisonment;
- B. arrest;
- C. detention;
- D. detainer;
- E. accusation.

3.3. Який термін у юридичній англійській мові позначає такі акти, які більшою мірою відповідають змісту поняття «арешт», як воно визначається відповідно до чинного законодавства України?

- A. imprisonment;
- B. arrest;
- C. detainer;
- D. detention;
- E. accusation.

3.4. Який англomовний юридичний термін найбільшою мірою наближається до поняття «затримання особи без ухвали слідчого судді, суду», яке розкривається у § 2, ст. 207 ККУ?

- A. arrest warrants;
- B. remand in custody;
- C. warrantless arrests;
- D. pre-trial detention;
- E. provisional arrest.

3.5. У яких рішеннях ЄСПЛ дотримується позиції, суть якої полягає у тому, що сам факт тримання особи під вартою свідчить на користь того, що вона знаходиться в уразливому становищі?

A. у справі «Німітц проти Німеччини» (*Niemietz v. Germany*) (1992);

B. у справі «*Кац та інші проти України*» (2009);

C. у справі «Ріс проти Сполученого Королівства» (*Rees v. the United Kingdom*) (1986);

D. у всіх зазначених рішеннях;

E. у жодному з вищенаведених рішень.

3.6. У якому зі своїх рішень ЄСПЛ стверджує про об'єктивну уразливість підозрюваного перед слідчими органами, що обумовлює «нерівноправний стан сторін»?

A. у справі «Косей проти Сполученого Королівства» (*Cossey v. the United Kingdom*) (1990);

B. у справі «Б проти Франції» (*B. v. France*) (1992);

C. у справі «Паскал проти України» (2011);

D. у всіх зазначених рішеннях;

E. у жодному з вищенаведених рішень.

3.7. У яких рішеннях ЄСПЛ використовує поняття «особливо уразлива особа» щодо заарештованих чи затриманих осіб?

A. у справі «Бортнік проти України» (2011);

B. у справі «Німітц проти Німеччини» (*Niemietz v. Germany*) (1992);

C. у справі «Косей проти Сполученого Королівства» (*Cossey v. the United Kingdom*) (1990);

D. у всіх зазначених рішеннях;

E. у жодному з вищенаведених рішень.

3.8. Яке положення наведене в рішенні ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 30 квітня 2015 р.?

A. необхідно виокремлювати такі уразливі категорії заарештованих, як «психічно хворі або, ті, хто не володіє мовою, якою провадиться судочинство»;

В. уразливість становища заявника виводиться з того факту, що «зінання у вчиненні злочину було отримано від заявника за відсутності захисника, і те, що заявник одразу відмовився від свого зінання, коли захисник вже був присутній»;

С. право на життя передбачає й право на смерть, до якого належить і право на суїцид або евтаназію;

Д. зобов'язує держави – члени Ради Європи не застосовувати смертну кару навіть під час війни.

3.9. Що з нижченаведеного не відповідає прецедентній практиці ЄСПЛ з питань тлумачення відповідальності держави щодо дотримання ст. 2 Європейської конвенції з прав людини?

А. якщо під час затримання певна особа була здоровою, але після ув'язнення помирає, то компетентні державні органи зобов'язані надати вірогідну версію причин такої смерті;

В. смерть особи в ув'язненні у будь-якому випадку створює неспростовну презумпцію винуватості держави;

С. якщо затримана особа зникає, але її тіло відсутнє, і дані про подальшу долю затриманого відсутні, то держава, де це відбулося, може бути притягнута ЄСПЛ до відповідальності;

Д. тривалість відсутності відомостей про зниклу особу свідчить про її смерть, але це жодним чином не може підмінити прямі докази;

Е. усе наведене відповідає прецедентній практиці ЄСПЛ.

3.10. Що належить до головних особливостей норм, що містяться у спеціальних положеннях ст. 5 Європейської конвенції з прав людини?

А. вони є універсальними, абстрактними і абсолютними;

В. вони міцно пов'язані з фабулою справи і за певних обставин можуть підлягати обмеженню;

С. вони мають тлумачитися виключно відповідно до пануючої доктрини держави суду;

Д. усі відповіді правильні;

Е. немає жодної правильної відповіді.

ТЕМА 4. ЗАХИСТ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ОСІБ ЗА СТАТЕВОЮ ТА ВІКОВОЮ ОЗНАКАМИ

Спеціальні (фахові) компетентності: за підсумками вивчення теми студенти повинні вміти: користуватися відповідним понятійним апаратом; кваліфікувати уразливих осіб за статевою та віковою ознаками; аналізувати справи з захисту прав уразливих осіб, у тому числі представників ЛГБТ-спільнот, на повагу до приватного і сімейного життя та на захист від дискримінації.

План лекції

Вступ

4.1. Визначення у прецедентному праві ЄСПЛ осіб, які належать до уразливих за гендерною та віковою ознаками

– Класифікація осіб, які належать до уразливих за гендерною та віковою ознаками та форми зловживання або зневажання їхнім уразливим становищем.

– Проблеми кваліфікації домашнього насильства та протидії його проявам.

4.2. Тлумачення ЄСПЛ права на повагу до приватного і сімейного життя уразливих осіб та їх захист від дискримінації

– Тлумачення ЄСПЛ змісту ст. 8 Європейської конвенції з прав людини;

– Інтерпретація ЄСПЛ ст. 14 Європейської конвенції з прав людини;

4.3. Особливості кваліфікації та правового захисту уразливих осіб, що належать до ЛГБТ-спільнот (LGBT-community).

– Ознаки, за якими кваліфікуються та класифікуються уразливі особи за статевою орієнтацією;

– Прецедентна практика ЄСПЛ із захисту прав представників ЛГБТ-спільнот.

Висновки

Інформаційно-методичне забезпечення.

- Запланований перелік питань на семінарському занятті (ключові терміни);
- Розв'язання кейсів;
- Джерела системного дослідження теми;
- Тести для самоконтролю засвоєння теми.

Вступ

Категорія уразливих осіб, захист прав яких розглядається у цій лекції, репрезентована різними групами населення, які на практиці є уразливими за багатьма ознаками і тому можуть бути кваліфіковані як *особливо уразливі особи (especially vulnerable persons)*.

Проблема забезпечення нормативно-правових гарантій дотримання прав і свобод цієї категорії уразливих осіб є актуальною практично для всіх держав – членів Ради Європи без винятку.

Однак, як свідчать дані, наведені у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина, в Україні за 2017 питання захисту уразливих осіб за статевою та віковою ознаками є особливо важливими для розбудови демократичної, соціальної та правової держави та верховенства права в Україні.

Таблиця 4.1

**Кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради України
з прав людини за соціальними категоріями заявників,
2017 рік¹⁰⁸**

Соціальна категорія заявників	Кількість звернень	% від загальної кількості звернень
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ЗВЕРНЕНЬ	6700	100 %
Багатодітна сім'я	98	1,5 %
Ветеран війни	32	0,5 %
Ветеран військової служби	32	0,5 %
Ветеран органів внутрішніх справ	39	0,6 %
Ветеран праці	127	1,9 %
Військовий пенсіонер	52	0,8 %
Дитина війни	85	1,3 %
Мати-героїня	4	0,1 %
Неповнолітня дитина	11	0,2 %
Одинока мати	65	1 %
Опікун недієздатної повнолітньої особи	8	0,1 %
Постраждала від насильства в сім'ї особа	4	0,1 %
Пенсіонер	2007	30 %
Учень, студент	22	0,3 %
Представник в інтересах члена родини	1787	26,7 %
РАЗОМ¹⁰⁹	4373	65 %

¹⁰⁸ Укладено за матеріалами наступного джерела: Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 638–641.

¹⁰⁹ Необхідно враховувати, що один й той же заявник міг бути зареєстрований за декількома категоріями.

4.1. Визначення у прецедентному праві ЄСПЛ осіб, які належать до уразливих за гендерною та віковою ознаками

Класифікація осіб, які належать до уразливих за гендерною та віковою ознаками, та форми зловживання або зневажання їхнім уразливим становищем. У прецедентному праві ЄСПЛ до осіб, які належать до уразливих за гендерною ознакою, належать передусім *жінки і дівчата (women and girls)*. Об'єднання цих осіб в одну категорію обумовлено тим, що в сучасному Європейському праві прав людини до змісту поняття жінки (*women*) належать не лише дорослі особи жіночої статі, а й дівчата, що не досягли 18 років¹¹⁰.

Зловживанню уразливим становищем цієї досить великої категорії осіб сприяє прикрий для всього людства факт гендерної нерівності. Для нашої країни ця проблема є однією з найактуальніших. Як вказується у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні, у 2017 році Всесвітній економічний форум (*World Economic Forum*) оприлюднив глобальне дослідження «Індекс гендерного розриву 2017» (*The Global Gender Gap Index 2017*). Згідно з результатами цього вимірювання загального стану дотримання принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Україна посіла лише 61 місце серед 144 країн світу¹¹¹.

Найбільш поширеними проявами зловживання такою гендерною нерівністю є несправедливе економічне та політичне становище жінок. Так, якщо в сучасному світі в економічному плані жінки все більше стають незалежними, то доступ до владних повноважень у них значно менший за чоловіків.

---

¹¹⁰ Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence // Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

¹¹¹ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 548.

Саме ця обставина спричинила ухвалення рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, які були оприлюднені в 2003 р. та передбачали план дій для «забезпечення збалансованого представництва жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних і громадських рішень»¹¹². У якості основного інструмента реалізації гендерної рівності Комітет запровадив конкретні цільові показники збалансованого представництва в органах влади, зазначивши, що частка як жінок, так і чоловіків (квота представництва) не повинна бути нижче 40 %. Однак таке квотування не отримало загальної підтримки: нині присутність жінок в європейських органах влади ще не перевищує однієї третини.

Хоча в абсолютному плані жінки стають все більш заможними, то відносно чоловіків спостерігається несправедлива диспропорція в оплаті праці. Так, відповідно до звітів Європейської комісії, жінки в країнах ЄС заробляють в середньому на 15 % менше, ніж чоловіки. У деяких країнах, наприклад, в Німеччині, на Кіпрі, в Словаччині, Сполученому Королівстві та Естонії цей розрив ще масштабніший¹¹³.

Якщо економічна та політична дискримінація жінок здебільшого набуває форм зловживання уразливим становищем, то на побутовому рівні сформувалася ганебна і водночас поширена практика *насильства стосовно жінок* (*violence against women*), під яким у праві Ради Європи розуміється «порушення прав людини та форма дискримінації, спрямовані на жінок, що означає всі акти порушень за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути завдання фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної шкоди чи страждань жінкам, зокрема погрози таких дій, примус чи самочинне обмеження свободи, незалежно від того, відбувається це

---

¹¹² Рекомендация N Rec (2003) 3 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «О сбалансированном представительстве женщин и мужчин в процессе принятия политических и общественных решений» (12 марта 2003 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://законодавство.com/ministriv-radi-komitet/rekomendatsiya-rec-2003-komiteta-ministrov210296.html>. – Назва з екрана.

¹¹³ Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Изд-во Совета Европы, 2011. – С. 178–181.

в публічному чи приватному житті»¹¹⁴. Ураховуючи, що до складу такого насильства не віднесено порушення позитивних норм права, то можлива розширена кваліфікація цих діянь не лише як злочину чи проступку, а й як зловживання правом (буквою закону чи правочину).

Важливою новелою є запровадження Радою Європи та ЄСПЛ більш уточненого поняття «насильство проти жінок за гендерною ознакою» (*gender-based violence against women*), під яким розуміється «насильство, спрямоване проти жінки через те, що вона жінка (таке, як примусовий аборт, ушкодження жіночих геніталій), або яке жінки переживають частіше за чоловіків (таке, як сексуальне насильство, зґвалтування, переслідування, сексуальне домагання, домашнє насильство, примусовий шлюб, примусова стерилізація)»¹¹⁵.

Так, під «ушкодженням жіночих статевих органів» (*female genital mutilation*) розуміються всі операції, що навмисно змінюють чи травмують жіночі геніталії з немедичних причин та завдають непоправної постійної шкоди і зазвичай проводяться без згоди жертви. Приміром, у багатьох європейських країнах безкарною була практика жіночого «обрізання», якщо батьки чи опікун дівчини давали юридичну згоду. У 2001 році в Австрії до Кримінального кодексу внесені зміни, які гарантують неможливість надання згоди на «ушкодження чи поранення статевих органів, що має привести до постійного погіршення сексуальних відчуттів»¹¹⁶.

Під «примусовим абортom» (*forced abortion*) та «примусовою стерилізацією» (*forced sterilisation*) розуміється «виконання операції абортu на жінці без її попередньої та інформованої згоди; проведення операції, що націлена на усунення здатності жінки до

---

¹¹⁴ Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence // Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : Довідник для членів парламенту. – Київ : Вид-во «К.І.С.», 2014. – С. 32.

природного відтворення, без її попередньої та інформованої згоди чи розуміння»¹¹⁷.

Тлумачення інших форм насильства за гендерною ознакою, які жінки переживають частіше за чоловіків, але мають місце й стосовно інших категорій уразливих осіб, ми здійснимо під час з'ясування усіх проявів так званого «домашнього насильства» (*domestic violence*).

Ураховуючи те, що в сучасному Європейському праві прав людини гендер розуміється не як біологічно зумовлений на генетичному рівні поділ людського виду на чоловіків та жінок, а «соціально побудовані ролі, поведінку, діяльність та атрибути, які дане суспільство вважає належними для жінок та чоловіків (*the socially constructed roles, behaviours, activities and attributes that a given society considers appropriate for women and men*)»¹¹⁸, ми маємо визнати уразливість за статевою орієнтацією різновидом уразливості за гендерною ознакою.

Тому класифікація уразливих осіб за статевою ознакою буде неповною, якщо не згадати ще одну категорію таких осіб, яку позначають за допомогою узагальнюючого терміна **ЛГБТ-спільноти (LGBT-community)**. Під цією назвою поєднуються такі уразливі за статевою орієнтацією особи як: *лесбіянки (lesbian)*, *геї (gay)*, *бісексуали (bisexual)* та *транссексуали (transgender people)*, *фрігідні жінки (frigid women)*.

Типовими проявами ворожої нетерплячості до ЛГБТ-спільнот є:

1. Законодавче закріплення кримінального покарання за добровільний статевий акт між представниками однієї статі.
2. Кримінальні злочини на ґрунті гомофобії та трансфобії.
3. Незаконні обмеження свободи висловлювання думок, мирних зборів та об'єднань представників ЛГБТ-спільнот.
4. Порушення права на пошук притулку та дискримінація в сфері зайнятості, освіти та охорони здоров'я.

---

¹¹⁷ Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence // Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

¹¹⁸ Там само.

5. Порушення права на повагу до приватного та сімейного життя.

Виняткова складність кваліфікації уразливого стану цих осіб та інтерпретації норм, що гарантують захист їх прав диктує необхідність спеціального розгляду проблематики, пов'язаної з реалізацією гуманітарних прав представниками ЛГБТ-спільнот у окремому питанні цієї лекції.

За віковою ознакою передусім виокремлюється така категорія уразливих осіб, як діти (*children*).

До набуття чинності Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року у різних країнах світу існували різні вікові межі віднесення певної особи до категорії дітей. Наприклад, історично в правових системах *common law* під поняттям дитина (*child*) розумілася особа у віці до 14 років¹¹⁹. Нині ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній практиці керується дефініцією, яка наведена у ст. 1 цієї Конвенції. Так, дитиною (*a child*) визнається кожна людська істота (*every human*), до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше¹²⁰.

До основних форм зловживання уразливим становищем дітей та правопорушень на цьому ґрунті можна віднести:

1. Зловживання морально-психологічною та матеріальною залежністю дітей від дорослих;
2. Утримання дітей у неналежних умовах. Дитяча бідність;
3. Насильство, погроза насиллям, у тому числі сексуальне насилля щодо дітей та їх сексуальне розбещення;
4. Тілесні покарання дітей, у тому числі ті, щодо яких у деяких країнах ще зберігається соціальна та правова прийнятність;
5. Торгівля дітьми з метою подальшої економічної та сексуальної експлуатації;

---

¹¹⁹ Bryan A Garner. *Child / Black's Law Dictionary*. 8th ed. – WEST GROUP, 2004). – P. 716.

¹²⁰ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) // Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990. – 1990. – № 1. – С. 205.

6. Позбавлення малолітніх правопорушників можливостей захисту прав людини, що надаються дітям, чому сприяє нерозвинутість у деяких країнах ювенальної юстиції;

7. Залишення дітей-біженців та неповнолітніх мігрантів, розлучених з батьками без піклування дорослих.

Про те, наскільки для нашої країни є актуальною остання форма дискримінації дітей, свідчать оперативні дані Міністерства соціальної політики України, за якими на кінець 2017 року чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить понад 70 тис. (0,9 % по відношенню до дитячого населення)¹²¹.

Ця обставина змусила уточнити склад правопорушень проти дитини в Законі України від 26 квітня 2001 року «Про охорону дитинства». Так, у ст. 1 Закону уточнюється, що *жорстоке поводження з дитиною* є будь-якими формами фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також це поняття охоплює будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини¹²²;

Останнім часом в Україні легалізована нова категорія уразливих осіб – *дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів*. Статус такої особи набуває дитина, яка внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів:

- 1) отримала поранення, контузію, каліцтво;
- 2) зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства;
- 3) була викрадена або незаконно вивезена за межі України;
- 4) залучалася до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань;

¹²¹ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 573.

¹²² Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III Про охорону дитинства // Відомості Верховної Ради України від 27.07.2001. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

5) незаконно утримувалася, у тому числі в полоні¹²³.

Іншою категорією уразливих осіб за віковою ознакою є **особи похилого віку** (*elderly persons*).

Вік, за яким певна особа визнається особою похилого віку значно варіюється у національному законодавстві різних країн. У Європі він сягає понад 65 років, але найчастіше прямо прив'язується до пенсійного віку встановленого законом.

Таким шляхом пішов і національний законодавець, який у ст. 10 Законі України від 6 грудня 1993 року «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» визначив, що «громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року»¹²⁴.

Хоча в міжнародному праві прав людини відсутня спеціальна конвенція з питань захисту прав осіб похилого віку, але для інтерпретаційної практики доречним є посилання на доповідь Генерального секретаря ООН, оприлюднену на Генеральній Асамблеї ООН 22.07.2011. У цьому документі зосереджується увага на типових порушеннях прав цієї категорії уразливих осіб. До таких, зокрема, належать:

1. Бідність, у тому числі неадекватні умови життя людей похилого віку (відсутність житла, недостатнє харчування, відсутність догляду при хронічних захворюваннях, дорогі ліки і медичні послуги, нестабільність доходів);

2. Упереджене ставлення до літніх людей та їх стигматизація (дискримінація за віковою ознакою), особливо з питань працевлаштування;

---

¹²³ Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 // Офіційний вісник України від 03.05.2017. – 2017. – № 35. – С. 8, ст. 1105, код акта 85778/2017

¹²⁴ Закон України від 6 грудня 1993 року № 3721-ХІІ Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні (у редакції 28.12.2014) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 4. – Ст. 18.

3. Насильство і жорстоке поводження з людьми похилого віку, під яким зазвичай розуміються фізичні, емоційні або сексуальні наруги з боку особи, яка зловживає довірою, примусове поміщення під опіку, а також фізичне та сексуальне насильство в патронажних центрах і лікарнях або в сім'ї;

4. Недостатність спеціальних заходів і послуг для людей похилого віку, у тому числі брак будинків для людей похилого віку, програм догляду на дому або геріатричних послуг¹²⁵.

Серед регіональних європейських актів, якими керується ЄСПЛ при захисті прав уразливих осіб похилого віку, є Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року, у якій ст. 23 присвячена питанням визначення гарантій права осіб похилого віку на соціальний захист¹²⁶.

Найбільш небезпечними є порушення прав уразливих осіб за гендерною та віковою ознакою, які відбуваються у домашній обстановці, бо виправдовуються сталими звичаями та узвичаєннями, які виникли в умовах традиційної громади і досить часто втрачають свій моральний зміст в умовах сучасного інформаційного суспільства. Саме тому найбільш перспективним напрямом розвитку Європейського права прав людини є формування нового правового інституту *запобігання та боротьби з домашнім насильством (Preventing and Combating Domestic Violence)*. Отже, зупинимося більш докладно на цих новаціях у праві Ради Європи.

Проблеми кваліфікації домашнього насильства та протидії його проявам. Основним джерелом цього нового правового інституту є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами або Стамбульська конвенція (*Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence; Istanbul Convention*), яку ми вже неодноразово цитували у

---

¹²⁵ Follow-up to the Second World Assembly on Ageing : Report of the Secretary-General // United Nations General Assembly (22 July 2011) Sixty-sixth session Item 27 (c) of the provisional agenda : Social development: follow-up to the International Year of Older Persons: Second World Assembly on Ageing [Electronic resource]. – Mode of access: <http://undocs.org/en/A/66/173>

¹²⁶ Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року // Відомості Верховної Ради України від 21.12.2007. – 2007. – № 51. – С. 2096.

цьому розділі посібника. До речі, про те, що цей акт не є суто профеміністичним, як це може здаватися з огляду на його назву, і не зводиться лише до захисту жінок, свідчить те, що він охоплює жертв і правопорушників обох статей та брутальне поводження з дітьми та літніми людьми так само, як і насильство над інтимною партнеркою (партнером)¹²⁷.

Цей акт відкритий для підписання 11 травня 2011 року. Україна підписала Стамбульську конвенцію, але досі не ратифікувала. Справа в тому, що Верховна Рада України безстроково відклала ухвалення цей внесений Президентом ратифікаційний законопроект через те, що більшість народних депутатів побачила «загрозу сімейним цінностям» і «пропаганду гомосексуальних шлюбів» через наявність понять «гендер» та «сексуальна орієнтація», які закріплені і розтлумачені в Конвенції. Парламент урахував також позицію Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, яка виступила категорично проти ратифікації Стамбульської конвенції як такої, що «несе в собі неприпустимі загрози для інституту сім'ї та подружжя в Україні»¹²⁸.

Однак не слід перебільшувати безперспективність імплементації норм Стамбульської конвенції у законодавство України. Склалася цікава ситуація, відповідно до якої без формальної ратифікації Конвенції її вимоги певною мірою реалізуються в Україні. Отже, уніфікація законодавства у цій сфері поступилася більш м'який формі зближення законодавства України з правом Ради Європи – його відповідній гармонізації.

---

¹²⁷ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : Довідник для членів парламенту. – Київ : Вид-во «К.І.С.», 2014. – С. 17.

¹²⁸ Звернення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до Президента України про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції (проект № 0119) в умовах катастрофічної демографічної ситуації від 10.12.2018 р. № 121 [Електронний ресурс] // Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій – Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.vrciro.org.ua/ua/statements/553-uccro-appeal-to-president-against-istanbul-convention>. – Назва з екрана.

Вагомими аргументом на користь такого висновку може служити максимальна наближеність змісту вузлового поняття «домашнє насильство» в Законі України від 7 грудня 2017 року «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та поняття *Domestic Violence* у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Так, у ст. 3 Стамбульської конвенції під «домашнім насильством» розуміються «усі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що виникають в родині, домашньому союзі, між колишніми чи дійсними членами подружжя чи партнерами»¹²⁹.

У п. (3) ч. 1 ст. 1 відповідного Закону України домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь¹³⁰.

Розглянемо більш докладно зміст інших основних понять, які є новелами у праві Ради Європи, достатньо розтлумачені у Стамбульській конвенції і безумовно враховуються ЄСПЛ у його інтерпретаційній практиці.

У ст. 33 Стамбульської Конвенції до «психологічного насильства» (*Psychological Violence*) віднесено діяння, яке «серйозно погіршує психологічну цілісність людини через примус і загрози» (*seriously impairing a person's psychological integrity through coercion or threats*). Отже, це таке навмисне залякування, домагання чи

¹²⁹ Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence // Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

¹³⁰ Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII Про запобігання та протидію домашньому насильству // Відомості Верховної Ради України від 02.02.2018. – 2018. – № 5. – С. 32, ст. 35.

погрожування особі протягом певного періоду, що призводить до травматичних переживань. Відмічається, що в близьких відносинах психологічне насильство може часто переходити у фізичне та сексуальне насильство. Прикладом криміналізації психологічного насильства, до якого закликає Стамбульська конвенція, є віднесення в 2010 році цього діяння у Франції до Кримінального кодексу. Цей злочин карається жорсткими санкціями, що варіюють від трьох років позбавлення волі до 75 000 євро штрафу¹³¹.

У ст. 34 Конвенції розкривається зміст поняття «переслідування» (*Stalking*), суть якого полягає у тому, що у жертви виникає побоювання за свою безпеку (*causing to fear for safety*). Сталкінг має місце у разі неодноразового погрожування комусь через фізичне переслідування, залучення до небажаного спілкування чи навмисне інформування когось про те, що за ним ведеться нагляд, щоб змусити боятися за свою безпеку. Це може бути завдання шкоди власності, дії проти сім'ї жертви, її друзів чи домашніх улюбленців або поширення невірогідної інформації через інтернет. Наприклад, в Італії це стало кримінальним злочином у 2009 році, коли у законодавстві було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі від 6 місяців до 4 років. Якщо кривдник – колишній чоловік чи дружина, був у близьких відносинах з жертвою, чи жертва неповнолітня, санкції можуть складати до 6 років позбавлення волі¹³².

Поняття *сексуальне насильство (Sexual Violence)*, яке обсягом дещо ширше за «згвалтування» (*Rape*), розкривається у ст. 35 Конвенції по трьох аспектах: (а) до сексуального насильства має бути віднесена участь у вагінальному, анальному або оральному проникненні сексуального характеру до тіла іншої людини з використанням будь-якої тілесної частини або предмета без згоди цієї особи (*non-consensual sex*); (б) здійснення щодо певної особи інших актів сексуального характеру без її згоди (*non-consensual acts*

---

¹³¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Довідник для членів парламенту. – Київ: Вид-во «К.І.С.», 2014. – С. 29–30.

¹³² Там само. – С. 30.

of a sexual nature); (с) залучення (*causing*) інших осіб без їх згоди до актів сексуального характеру (*non-consensual acts of a sexual nature*) з третіми особами. Підкреслюється, що згода повинна бути надана добровільно, але факт вільної волі особи встановлюється в контексті навколишніх обставин. Також зазначається, що така кваліфікація повинна застосовуватися до подібних дій, вчинених проти колишніх або нинішніх подружжя або партнерів. Це положення встановлено на розвиток вимог Декларації з ліквідації насильства над жінками, ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН в 1993 році, визнавати зґвалтування дружини чоловіком насильством стосовно жінок¹³³.

На завершення короткого аналізу новацій у терміносистемі Європейського права прав людини рекомендуємо з'ясувати особливості визначення у Стамбульській конвенції таких понять, як «примусовий шлюб» (*Forced Marriage*) та «сексуальне домагання» (*Sexual Harassment*), зміст яких розкривається відповідно у ст. 37 та ст. 40 Конвенції¹³⁴.

4.2. Тлумачення ЄСПЛ права на повагу до приватного і сімейного життя уразливих осіб та їх захист від дискримінації

Інтерпретаційна практика ЄСПЛ із захисту прав жінок, дітей, осіб похилого віку та ЛГБТ-спільнот зосереджена головним чином на тлумаченні двох статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – ст. 8 та ст. 14. Інші статті Конвенції, які також застосовуються до правового захисту цих категорії уразливих осіб, нами вже розглянуті у попередніх або ще будуть розглянуті у наступних лекціях.

Тлумачення ЄСПЛ змісту ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. Стаття, що інтерпретується, торкається двох

---

¹³³ Декларація об искоренении насилия в отношении женщин. Провозглашена резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года [Электронный ресурс] // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, сорок восьмая сессия, Дополнение № 49 (A/48/49). – С. 315–318. – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506/print

¹³⁴ Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence // Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

важливих понять права прав людини – «приватне життя» (*private life*) та «сімейне життя» (*family life*).

Стаття 8 Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Article 8 Right to respect for private and family life

1. Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence.

2. There shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as is in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.

Для розуміння суті цих понять варто враховувати, що приватне життя тлумачиться ЄСПЛ не виключно як внутрішній світ людини, а скоріше – як сукупність взаємин людини з зовнішнім світом. При такій трактовці «сімейне життя» це поняття, не тотожне, а таке, що лише перетинається з «приватним життям».

Приміром, Рішення Суду у справі «Німієць проти Німеччини» (*Niemietz v. Germany*) від 16 грудня 1992 р. містить таке узагальнення: «Було б занадто суворо обмежити її [особисте життя] інтимним колом, де кожен може жити своїм особистим життям, як він вважає за краще, і тим самим повністю виключити зовнішній світ з цього кола. Повага до особистого життя має також включати деякою мірою право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми»¹³⁵.

¹³⁵ Niemietz v. Germany, no. 13710/88, 16 December 1992, § 29., Series A no. 251-

Саме тому згідно з практикою ЄСПЛ до сфери приватного життя належать:

- професійні відносини;
- сексуальні відносини;
- збір, зберігання і порядок доступу та розкриття особистих даних;
- свобода вибору імені;
- питання моральної і фізичної недоторканності (*moral and physical integrity*);
- правові аспекти зміни статі¹³⁶.

Найбільш суспільно небезпечним проявом неповаги до свободи приватного життя, що відбувається на ґрунті зловживання уразливим станом, є зґвалтування.

Ситуація ускладнюється тим, що, як зазначає ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «М. С. проти Болгарії» (*M. C. v. Bulgaria*) від 4 грудня 2003 року, «у деяких європейських національних правових системах зґвалтування та сексуальне посягання належать до «гендерно нейтральних» правопорушень, тоді як в інших країнах про зґвалтування може йтися лише тоді, коли такий акт вчиняє чоловік із жінкою». Також відмічається, що в кожній окремій країні підходи до кваліфікації цього злочину мають свої значні відмінності. Так, «мінімальний вік, з якого особи можуть вступати у статеві зносини, становить у більшості країн 14, 15 або 16 років. У деяких країнах вік, з якого особи можуть мати статеві акти без проникнення, відрізняється від віку, з якого вони можуть мати статеві акти з проникненням, або передбачаються різні міри покарання, залежно від віку потерпілої особи»¹³⁷.

В [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887>.

¹³⁶ Стандарти Європейського Суду по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / под ред. М. Р. Воскобитовой. – М.:Изд-во «Анахарсис», 2005. – С. 251–252.

¹³⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» (*M.C. v. Bulgaria*) від 4 грудня 2003 року (Заява № 39272/98) [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. – 2004. – № 2. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=629>>. – Назва з екрана.

Слід також ураховувати, що в багатьох європейських країнах, як і в Україні, «досі існує проблема високої замовчуваності випадків насильства, оскільки не всі постраждали як жінки, так і чоловіки, звертаються по допомогу, побоюючись суспільного осуду, ще більшої агресії з боку кривдника та не маючи довіри до органів поліції чи соціальних служб»¹³⁸.

Згвалтування не є лише «жіночою» проблемою, бо «жертвами сексуального насильства нерідко стають також хлопчики, юнаки і дорослі чоловіки, причому особливо часто це відбувається в закритих установах, наприклад місцях позбавлення волі або притулках»¹³⁹.

Європейський суд з прав людини звертає особливу увагу на те, що права на ефективний захист дітей та інших уразливих категорій осіб мають бути надійно забезпечені. Однак Суд вважає, що при цьому необхідно брати до уваги найбільш визначальні тренди змін, які відбуваються у відповідному праві самих Договірних держав¹⁴⁰.

Наприклад, у своєму рішенні в уже згадуваній справі «М. С. проти Болгарії» (*M. C. v. Bulgaria*) Суд, керуючись принципом динамічного тлумачення, звернув увагу «на те, що раніше національне право і практика деяких держав вимагали у справах про згвалтування наявності доказу застосування фізичної сили та чинення фізичного опору. Однак протягом останніх десятиріч у Європі та деяких інших частинах світу спостерігається стійка тенденція до відмови від формалістичних визначень і вузького тлумачення закону в цій сфері». Суд констатував, що «що в законодавчих актах європейських держав уже немає вимоги

---

¹³⁸ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 555.

¹³⁹ Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Изд-во Совета Европы, 2011. – С. 193.

¹⁴⁰ Рішення ЄСПЛ у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) від 11.07.2002 (заява N 28957/95) [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. від 2002. – 2002. – № 3. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_100. – Назва з екрана.

наявності доказів щодо чинення потерпілою особою фізичного опору». Це дало підстави кваліфікувати певні дії як згвалтування, ураховуючи лише одну вирішальну ознаку – відсутність згоди на статевий акт¹⁴¹.

Легальне поняття «сімейне життя» (*family life*) у практиці ЄСПЛ отримало досить широке тлумачення. У цій трактовці до його змісту належать не лише офіційно оформлені шлюбні відносини, а й фактичні відносини достатньо тривалого співжиття, за яким партнери ставляться один до одного як подружжя. Сімейними також визнаються відносини між батьками та їх дітьми, бабусями, дідусями, онуками та іншими родичами¹⁴².

При цьому Суд вважає, що «право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя і що заходи національних органів, спрямовані перешкодити цьому, є втручанням у права, гарантовані статтею 8». Подібне втручання держави є порушенням цього положення, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не відповідає законним цілям, передбаченим у пункті 2 статті 8, і не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві»¹⁴³.

Найбільш поширеним втручанням у сімейне життя є встановлення державної опіки над дітьми, яке ЄСПЛ, ураховуючи наслідки цих дій, вважає розірванням сімейних зв'язків, що означає позбавлення дитини її коріння, яке можна виправдати лише за виняткових обставин¹⁴⁴. Тому відповідне рішення має обґрунтуватися достатньою кількістю переконливих і зважених аргументів

---

¹⁴¹ Рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» (*M.C. v. Bulgaria*) від 4 грудня 2003 року (Заява № 39272/98) [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. – 2004. – № 2. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=629>. – Назва з екрана.

¹⁴² *Boughanemi v. France*, no. 22070/93, 24 April 1996, §41, Reports of Judgments and Decisions 1996-II [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6f24.html>

¹⁴³ *McMichael v. the United Kingdom*, no. 16424/90, 24 February 1995, § 86, Series A no. 307-B [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.nkmr.org/en/european-court-of-human-rights/1284-mcmichael-v-the-uk>.

¹⁴⁴ *Gnahoré v. France*, no. 40031/98, § 59, ECHR 2000-IX [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.legal-tools.org/doc/df1025/pdf/>

на захист інтересів дитини¹⁴⁵. Якщо ж висувається такий вагомий аргумент, як необхідність захистити дитину від небезпеки, має бути доведено, що така небезпека справді існує¹⁴⁶.

Приміром, у своєму рішенні у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 року ЄСПЛ погодився з тим фактом, що рішення про встановлення державної опіки над дітьми, становило втручання у права заявників, гарантовані статтею 8 Конвенції. Суд дійшов висновку, що, незважаючи на доречність аргументів, якими національні органи обґрунтовували своє рішення про відібрання дітей від батьків, ці аргументи не були достатніми для виправдання такого серйозного втручання в сімейне життя заявників¹⁴⁷.

Інтерпретація ЄСПЛ ст. 14 Європейської конвенції з прав людини. Інтерпретуючи права та свободи людини, ЄСПЛ керується, окрім принципів тлумачення, також загально визнаним принципом автономії волі (*lex voluntatis*), але не порушуючи при цьому прав і свобод інших людей. Тому Страсбурзький суд визнає за необхідне враховувати істотні обмеження цього принципу, як вони викладені у ст. 14 Європейської Конвенції, яка є дуже важливою для з'ясування усіх можливих порушень інших норм цієї конвенції.

Стаття	14	Заборона	Article	14	Prohibition of
дискримінації			discrimination		

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального	The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national
---	---

¹⁴⁵ Scozzari and Giunta v. Italy [GC], nos. 39221/98 and 41963/98, § 148, ECHR 2000-VIII [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

¹⁴⁶ Naase v. Germany, no. 11057/02, § 99, ECHR 2004-III [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

¹⁴⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «Савіни проти України» (Заява N 39948/06) від 18 грудня 2008 року // Офіційний вісник України від 09.11.2009. – 2009. – № 84. – С. 45, ст. 2852.

походження, належності до minority, property, birth or other національних меншин, майнового status. статусу, народження або за іншою ознакою.

Правова сутність цієї норми полягає в імперативній забороні такого неправомірного способу реалізації прав і свобод, як *дискримінація (discrimination)*. З юридико-технічної точки зору, ст. 14 Конвенції має істотні особливості реалізації і тлумачення, що може її супроводжувати. У доктрині така специфіка цієї статті оцінюється так, що «при всій її важливості вона не має самостійного значення в тому сенсі, що її застосування можливе лише в тих випадках, коли йдеться про порушення прав і свобод, гарантованих Конвенцією, і поза зв'язком з якимись з цих прав і свобод самостійне питання про дискримінацію не може бути порушено перед Судом; окремо ст. 14 не застосовується... У такому аспекті ст. 14 утворює якусь невід'ємну частину інших статей Конвенції, кожна з яких гарантує певне право. У рішеннях Суду цей взаємозв'язок виражений формулою: «Про порушення статті такої-то в поєднанні зі ст. 14»¹⁴⁸.

ЄСПЛ у процесі своєї інтерпретаційної діяльності сформулював основні критерії, за якими Суд відмежовує поняття «дискримінація» від більш широкого за обсягом поняття «відмінності у застосуванні норм права». Зокрема, спочатку в прецедентному праві Європейського суду з прав людини було виокремлено три критерії, при недотриманні хоча б одного з яких ст. 14 Конвенція має бути застосована:

- наявність об'єктивного і розумного виправдання нерівності;
- правомірність заходів, вжитих владою;
- відповідність використовуваних засобів переслідуваної мети¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики ее применения / под общ. ред. В. А. Туманова и Л. М. Энтина. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – С. 213–214.

¹⁴⁹ *Marckx v. Belgium*, no. 6833/74, 13 June 1979, § 63, Series A no. 31 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:%22001-57534%22}>

Згодом до цих критеріїв було додано ще один:

– право захисту від будь-якої дискримінації буде порушене не лише тоді, коли держави – члени Ради Європи без об’єктивної і розумної підстави по-різному ставляться до осіб, які перебувають в аналогічних ситуаціях, але так само і тоді, коли без таких підстав вони однаково ставляться до осіб, які знаходяться в різних ситуаціях¹⁵⁰.

Наприклад, спираючись на ці критерії, ЄСПЛ у своєму рішенні у показовій справі «Національна профспілка поліції Бельгії проти Бельгії» (*National Union of Belgian Police v. Belgium*) від 27 жовтня 1975 року довів, що не будь-яка нерівність є дискримінацією, як і не вигідне становище профспілки-заявителя у порівнянні з становищем інших профспілок поліцейських¹⁵¹.

Починаючи з рішення у справі «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) від 13 червня 1979 року, застосування ст. 14 постає найбільшою мірою зв’язаним зі ст. 8 Європейської Конвенції. Однак, якщо завершення ХХ століття знаменувалося захистом від дискримінації жінок та дітей, то нове століття актуалізувало протидію дискримінації лесбіянок, геїв, бісексуалів, трансесексуалів, які, як відомо, об’єднуються поняттям представники ЛГБТ-спільнот (*LGBT-community*).

4.3. Особливості кваліфікації та правового захисту уразливих осіб, що належать до ЛГБТ-спільнот (*LGBT-community*)

Ознаки, за якими кваліфікуються та класифікуються уразливі особи за статевою орієнтацією. Під терміном «ЛГБТ-спільнота» (*LGBT community, GLBT community, gay community*) розуміється офіційно невизначена група груп лесбіянок, геїв, бісексуалів, трансгендерів, їх організацій, гей-кварталів та субкультур, які позиціонуються як єдиний соціальний рух за рівні з іншими

¹⁵⁰ *Thlimmenos v. Greece* [GC], no. 34369/97, § 41, ECHR 2000-IV [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

¹⁵¹ *National Union of Belgian Police v. Belgium*, 27 October 1975, § 44, Series A no. 19 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.legislationline.org/documents/id/18463>

людьми права сексуальних меншин, а на практиці переважно спрямований проти конкуруючих концепцій гетеросексизму (*heterosexism*), гомофобії (*homophobia*), біфобії (*biphobia*), трансфобії (*transphobia*), сексуалізму (*sexualism*). На побутовому рівні прижилося інша назва такої категорії осіб – «квіри» (від англ. «queer» – дивний, незвичайний). Найбільш динамічною і вагомою організацією, що діє у цьому напрямі в країнах – членах Ради Європи, є так звана «Трансгендерна Європа» (*Transgender Europe – TGEU*), яка функціонує з 2005 року.

Рада Європи тривалий час постійно ухилялася від офіційних оцінок соціального руху, організованого ЛГБТ-спільнотою. Лише в 2010 р. Комітет Міністрів Ради Європи підкреслив, що «лесбійки, геї, бісексуали та трансгендери протягом століть і до цього дня стикаються з гомофобією, трансфобією й іншими формами нетерпимості та дискримінації навіть у власній родині – включаючи криміналізацію, маргіналізацію, соціальне відчуження і насильство – на ґрунті сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності»¹⁵².

Такій офіційній оцінці передували заходи по двох напрямках: (1) декриміналізації статусу геїв, лесбійок, бісексуалів і трансгендерів, що було врешті-решт закріплено у якості критерія членства держав у Раді Європи; (2) поступової зміни медичної кваліфікації цієї категорії уразливих осіб.

Раніше представників ЛГБТ-спільноти практично в усіх країнах вважали хворими. Лише в 1990 році Всесвітня організація охорони здоров'я (*World Health Organization – WHO*) виключила гомосексуальність з Міжнародної статистичної класифікації хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems – ICD*). Водночас Всесвітня організація охорони здоров'я у цьому переглянутому документі відносить «розлади гендерної ідентичності» (*F64 Gender identity disorders*) до психічних та поведінкових розладів.

---

¹⁵² Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, 31 March 2010, CM/Rec(2010)5 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.refworld.org/docid/4bc32b292.html>.

Зокрема, до таких розладів належать: «трансгендерність» (F64.0 *Transsexualism*), «подвійний трансвестизм» (F64.1 *Dual-role transvestism*), «розлад гендерної ідентичності у дитинстві» (F64.2 *Gender identity disorder of childhood*)¹⁵³.

Для кваліфікації представників ЛГБТ-спільноти необхідно уточнити зміст деяких вузлових понять.

Гендерна ідентичність (gender identity) тлумачиться як усвідомлення особою своїх індивідуальних особливостей гендерної приналежності, яка може як збігатися, так і не збігатися зі статтю за народженням, і включає індивідуальне відчуття свого тіла й інші прояви гендерної приналежності (тобто, «гендерне самовираження» – *gender expression*), такі як одяг, мова і манера поведінки¹⁵⁴.

Трансгендерами (transgender) називають тих людей, які відчувають проблеми при ототожненні себе з тією статтю, яку було визначено при народженні. Легалізація вибору нової статі, з якою трансгендер ідентифікує себе, і визнання цього вибору соціальним і юридичним фактом досить часто постає юридичною проблемою.

Поняття «*сексуальна орієнтація (sexual orientation)*» не тотожне «гендерній ідентичності»: трансгендерні особи можуть визначати себе, як гетеросексуальні, бісексуальні або гомосексуальні¹⁵⁵.

Низка інших понять використовується для обґрунтування фактів дискримінації цієї категорії уразливих осіб за їх сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю.

Гетеронормативність (heteronormativity) – це трактування гетеросексуальності, за яким така сексуальна орієнтація репрезентується як єдино зрозуміла і природна. Вона базується на припущенні про те, що всі люди гетеросексуальні, і що гетеро-

---

¹⁵³ International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10) Version for 2010 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://icd.who.int/browse10/2010/en#/I>

¹⁵⁴ Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity, 2006. [Electronic resource]. – Mode of access: http://data.unaids.org/pub/manual/2007/070517_yogyakarta_principles_en.pdf

¹⁵⁵ Human Rights and Gender Identity : Issue Paper published by the Commissioner for Human Rights. – Strasbourg, 2009. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://rm.coe.int/16806da753>

сексуальність є ідеальною і перевершує гомосексуальність або бісексуальність. Гетеронормативність також включає надання переваги нормативному прояву гендеру, за яким «справжній чоловік» (*a real man*) або «справжня жінка» (*a real woman*) є єдиною можливими категоріями¹⁵⁶.

Гомофобія (homophobia) визначається як ірраціональний страх і відроза до самого явища гомосексуальності і згодом до лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерів, засноване на виключно упередженні тих, хто кваліфікує ці явища та осіб¹⁵⁷.

Різновидами гомофобії є *трансфобія (transphobia)* як негативне ставлення до транссексуалів та *біфобія (biphobia)* – негативна реакція на різні прояви бісексуальності. Прояви гомофобії, трансфобії та біфобії включають дискримінацію, криміналізацію, маргіналізацію, соціальне відчуження і насильство за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності¹⁵⁸.

Прецедентна практика ЄСПЛ із захисту прав представників ЛГБТ-спільнот. Про істотні розбіжності у практиці декриміналізації гомосексуальних зносин наочно свідчить порівняльний аналіз відповідних законодавчих актів в Англії та Уельсі, Шотландії та Північній Ірландії, що здійснено у рішенні ЄСПЛ у справі «Даджен проти Сполученого Королівства» (*Dudgeon v. the United Kingdom*) від 22 жовтня 1981 р. Так, Суд визначив, що в Північній Ірландії відповідно до Закону про злочини проти особи 1861 р. і Закону про внесення змін до кримінального законодавства 1885 р. протиприродні статеві зв'язки і груба непристойність, незалежно від того, чи мають вони місце приватно або публічно, є

¹⁵⁶Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe. 2nd edition. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2011. – P. 131.

¹⁵⁷ European Parliament resolution on homophobia in Europe (P6_TA (2006) 0018 (PE 368.248)). [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0018+0+DOC+XML+V0//EN>

¹⁵⁸ Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, 31 March 2010, CM/Rec(2010)5 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.refworld.org/docid/4bc32b292.html>.

кримінально караними злочинами, що передбачають покарання від позбавлення волі строком на два роки (за грубі непристойні дії) до довічного ув'язнення (за протиприродні статеві зв'язки). Добровільні сексуальні стосунки між дорослими жінками не визнаються кримінальним злочином.

Як зазначив Суд, за деякими винятками, що стосуються психічно хворих, військовослужбовців і моряків торговельного флоту, акти гомосексуального характеру, що здійснюються за закритими дверима і за згодою між двома особами чоловічої статі, віком від 21 року і старше, перестали вважатися кримінальним злочином в Англії і Уельсі після ухвалення Закону про статеві правопорушення 1967 р., а також у Шотландії після ухвалення Закону про кримінальне судочинство 1980 р.¹⁵⁹

У скарзі, поданій підданим Сполученого Королівства паном Дадженом до Комісії, він стверджував, що кримінальне право Північної Ірландії, забороняючи добровільні приватні гомосексуальні стосунки між дорослими чоловіками, здійснює необґрунтоване втручання в його право на особисте життя, передбачене ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. Зокрема, заявник стверджував, що відповідно до законодавства Північної Ірландії він піддається ризику кримінального переслідування у зв'язку з його гомосексуальними схильностями, терпить постійне страждання і нервову напругу внаслідок самого факту існування подібних законів, а також страх утиску і шантажу¹⁶⁰.

У своєму Рішенні ЄСПЛ звернув увагу на глибокі відмінності громадської думки Північної Ірландії та інших частин Великобританії стосовно питань моралі. Суд погодився з тим, що північноірландське суспільство є консервативнішим і надає більшого значення релігійним чинникам. Це, зокрема, пояснює те, що північноірландське законодавство має більш суворий характер, у тому числі й закони про гетеросексуальні стосунки.

---

¹⁵⁹ Dudgeon v. the United Kingdom, 22 October 1981, § 60, Series A no. 45 Даджен (Dudgeon) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>.

¹⁶⁰ Там само.

Однак, на думку Суду, той факт, що аналогічні заходи не є необхідними в інших частинах Сполученого Королівства або в інших державах – членах Ради Європи, абсолютно не означає, що вони не можуть бути визнані необхідними в Північній Ірландії.

Суд визнав, що існує сильна протидія, в основі якої лежить непідробне і щире переконання великого числа авторитетних і шановних членів північноірландської громади в тому, що зміна законодавства серйозно підірве моральні засади ірландського суспільства.

Попри ці аргументи Суд заявив, що він не може не бачити еволюції національних законодавств у цьому питанні. Страсбурзький суд дійшов висновку про те, що хоча члени суспільства, які вважають гомосексуалізм аморальним явищем, будуть шоковані, ображені і стурбовані наданням гомосексуалістам великих прав, проте самі по собі подібні настрої не можуть служити підставою для застосування кримінального покарання, коли йдеться про гомосексуальні стосунки за взаємною згодою між дорослими людьми. Саме тому Суд констатував, що пан Даджен страждав і продовжував страждати від невинного посягання на його право на повагу до особистого життя, що свідчить про те, що має місце порушення ст. 8 Європейської Конвенції з прав людини¹⁶¹.

У зв'язку з тим, що декриміналізація гомосексуальних зв'язків у державах – членах Ради Європи йде різними темпами, то ця практика Європейського суду із захисту прав і свобод представників ЛГБТ-спільнот є такою, що не лише динамічно розвивається, а й супроводжується значним збільшенням аброгативних (скасовуючих) прецедентів.

Так, у справі «Ріс проти Сполученого Королівства» (*Rees v. the United Kingdom*) (1986) ЄСПЛ одностайно постановив, що поняття шлюбу охоплює лише традиційний шлюб між представниками різної статі, чоловіком та жінкою. Саме тоді чоловік, що змінив

---

¹⁶¹ *Dudgeon v. the United Kingdom*, 22 October 1981, § 60, Series A no. 45 Даджен (Dudgeon) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>.

свою статтю, не зміг одержати права на шлюб з іншим чоловіком¹⁶². Коли не лише у Великобританії, а й в цілому на Заході ставлення громадськості та офіційних органів влади до цього питання принципово змінилося на протилежне, це рішення було без серйозних складнощів через 16 років успішно скасовано¹⁶³.

У результаті такої еволюції для сучасного підходу ЄСПЛ характерно, що будь-яке втручання з боку держави в сферу як гетеросексуальних, так і гомосексуальних і лесбійських відносин, повинно мати досить вагомі підстави¹⁶⁴.

Крім того, усі сексуальні відносини – як гетеросексуальні відносини, так і гомосексуальні і лесбійські стосунки, повинні мати рівний ступінь захищеності від державного втручання, включаючи однакове законодавче регулювання добровільних відносин між дорослими і підлітками¹⁶⁵.

Показовою у цьому плані є прецедентна практика ЄСПЛ у таких напрямках:

– Невідкладність визнання права транссексуальних осіб на особистий розвиток, фізичну та психологічну безпеку, що визнана у Справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*, 11 червня 2002 р.)¹⁶⁶.

---

¹⁶² Rees v. the United Kingdom, 17 October 1986, § 50, Series A no. 106 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57564>

¹⁶³ Christine Goodwin v. the United Kingdom [GC], no. 28957/95, § 100, ECHR 2002-VI [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>; I. v. the United Kingdom [GC], no. 25680/94, §70, 11 July 2002, ECHR 2002 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60595>

¹⁶⁴ Smith and Grady v. the United Kingdom, nos. 33985/96 and 33986/96, § 87, ECHR 1999-VI [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58408>

¹⁶⁵ L. and V. v. Austria, nos. 39392/98 and 39829/98, § 50, ECHR 2003-I [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60876>; S.L. v. Austria, no. 45330/99, § 36, ECHR 2003-I [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60877>

¹⁶⁶ Christine Goodwin v. the United Kingdom [GC], no. 28957/95, § 100, ECHR 2002-VI [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>

– Правова оцінка легітимності «Гей парадів» у Справі «Бончковський та інші проти Польщі» (*Bączkowski and Others v. Poland*, 3 травня 2007)¹⁶⁷.

– Необхідність законодавчого визнання нової гендерної приналежності трансгендерів.

Останній напрям – найбільш характерний для сучасного розвитку прецедентного права Європейського суду з прав людини.

За результатами такої практики, ЄСПЛ остаточно визначив свої підходи до правової оцінки зміни статевої належності. У якості матеріальних норм, на які у цих справах посилається Суд, є ті, що містяться у ст. 8 Конвенції, яка гарантує реалізацію права осіб (у тому числі уразливих за статевою орієнтацією та гендерною ідентифікацією) на повагу до приватного і сімейного життя. Вбачається, що ця стаття захищає права транссексуалів на особистісний розвиток, фізичну та моральну безпеку, а також гарантує право цієї категорії уразливих осіб на визнання державою зміни ними статі як юридичного факту. Це виражається в тому, що транссексуали вимагають зміни свого імені та позначення статі у документах, які посвідчують особу.

Практику ЄСПЛ з цього питання не можна визнати в усіх справах однаковою. Так, у рішенні у справі «Косей проти Сполученого Королівства» (*Cossey v. the United Kingdom*) від 27 вересня 1990 року Європейський суд не побачив порушення ст. 8 Конвенції у відмові відповідних британських органів змінити запис про стать у свідоцтві про народження у трансгендера.

Суд використав як правову, так і медичну аргументацію свого рішення. По-перше, у Сполученому Королівстві свідоцтво про народження – це документ, який засвідчує лише факт народження, а не подальші факти реального життя, у тому числі зміни статі. По-друге, відповідно до тогочасних уявлень медичної науки і практики факт зміни статі хірургічним способом не вважався таким, що змінює стать відповідної особи на рівні хромосом¹⁶⁸.

¹⁶⁷ *Bączkowski and Others v. Poland*, no. 1543/06, §§ 67-68, ECHR 2007 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#>.

¹⁶⁸ *Cossey v. the United Kingdom*, no. 10843/84, § 40, 27 September 1990, Series A no. 184 [Electronic resource]. – Mode of access:

Однак у рішенні у справі «Б проти Франції» (*B. v. France*) від 25 березня 1992 року ЄСПЛ, не змінюючи своєї позиції у попередній справі, визнав порушення прав через аналогічну відмову французьких державних органів внести інформацію про зміну статі у відповідні документи. Виходячи з іншого призначення свідoctва про народження у Франції, яке затребується протягом всього життя особи, Суд постановив, що правильніше було внести зміни у це свідoctво, зберігаючи і попередній запис. Супутньо Суд вказав, що законодавство Франції порушує вимоги ст. 8 Конвенції через обмеження можливості особи змінити своє ім'я¹⁶⁹.

Очікується, що останнім часом буде уточнена позиція ЄСПЛ щодо легалізації усиновлення (удочеріння) одностатевими парами та окремими представниками ЛГБТ-спільнот. Зокрема, може бути переглянуте рішення у справі «X, Y and Z проти Сполученого Королівства» (*X, Y and Z v. the United Kingdom*) від 22 квітня 1997 року, яким Суд установив, що відмова відповідних державних органів у реєстрації транссексуала батьком дитини, зачатої через штучне запліднення, не порушує ст. 8 Конвенції¹⁷⁰.

Висновки

1. Здійснений аналіз підтвердив правильність віднесення осіб, уразливих за статевою та віковою ознакою, до однієї категорії, оскільки вони є діючими особами в такій сфері, як приватне та сімейне життя. Якщо враховувати істотні зміни в трактуванні гендеру, то одними з найбільш уразливих учасників відносин у цій сфері є представники ЛГБТ-спільнот.

2. Серед найбільш суспільно небезпечних актів дискримінації цих категорій уразливих осіб є так зване *домашнє насильство* (*domestic violence*). Вирішальним кроком у законодавчому закріпленні нормативно-правових гарантій прав і свобод цих уразливих

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57641>

¹⁶⁹ *B. v. France*, no. 13343/87, § 46-48, 25 March 1992, Series A no. 232-C [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57770>

¹⁷⁰ *X, Y and Z v. the United Kingdom*, no. 21830/93, § § 36, 22 April 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-II [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58032>

осіб мала бути ратифікація Верховною Радою України Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами або Стамбульської конвенції.

3. Загалом законодавство у цій сфері у державах – членах Ради Європи розвивається досить динамічно. Незважаючи на те, що ЄСПЛ, визнаючи прогресивність таких змін, постійно посилається на зміни ставлення громадськості у бік збільшення толерантності, далеко не всі верстви населення це сприймають однозначно позитивно. Це призводить до певної девальвації юридичної сили актів національного законодавства, через те, що деякі норми, приміром ті, що встановлюють кримінальну відповідальність для окремих представників ЛГБТ-спільнот, залишаються чинними, але не застосовуються державними судами з огляду на позицію ЄСПЛ.

Інформаційно-методичне забезпечення

Перелік питань для семінарських занять

1. Права осіб похилого віку та їх соціальна дискримінація в умовах глобальної економічної кризи.

2. Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) щодо визнання судами факту зґвалтування чоловіком дружини обтяжуючою обставиною.

3. Джокьякертські принципи (2006 р.) про сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність.

Ключові слова:	Ключевые слова:	Key words:
гендер	гендер	gender
жінки і дівчата	женщины и девушки	women and girl
ЛГБТ-спільнота	ЛГБТ-сообщество, ЛГБТ-комьюнити	LGBT-community
лесб'янки	лесбиянки	lesbian
геї	геи	gay
бісексуали	бисексуалы	bisexual
транссексуали	транссексуалы	transgender people
діти	дети	children
особи похилого віку	лица преклонного возраста	elderly persons
насильство над жінками за гендерною ознакою	насилие над женщинами по гендерному признаку	gender-based violence against women
ушкодження жіночих статевих органів	повреждение женских половых органов	female genital mutilation
примусовий аборт	принудительный аборт	forced abortion
примусова стерилізація	принудительная стерилизация	forced sterilisation
домашнє насильство	домашнее насилие	domestic violence
психологічне	психологическое	Psychological

наси́льство	наси́лие	Violence
переслідування	преследование	Stalking
сексуальне наси́льство	сексуальное наси́лие	Sexual Violence
зґвалтування	изнаси́лование	Rape
секс без згоди	секс без согласия	non-consensual sex
примусовий шлюб	принудительный брак	forced marriage
сексуальне домагання	сексуальные домогательства	sexual harassment
приватне життя	частная жизнь	private life
сімейне життя	семейная жизнь	family life
моральна і фізична недоторканність	моральная и физическая неприкосновенность	moral and physical integrity
гендерна ідентичність	гендерная идентичность	gender identity
сексуальна орієнтація	сексуальная ориентация	sexual orientation
гомофобія	гомофобия	homophobia
трансфобія	трансфобия	transphobia
біфобія	бифобия	biphobia

Розв'язання кейсів

Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ у справі «Гювеч проти Туреччини» *Güveç v. Turkey*, no. 70337/01, § 135, ECHR 2009, ECHR 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.refworld.org/pdfid/497d817c2.pdf>

➤ Які статті Європейської конвенції з прав людини Суд визнав порушеними у цій справі?

➤ Яке роз'яснення дав суд принципу необхідності утримання неповнолітніх окремо від дорослих правопорушників?

Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ у справі «Бончковський та інші проти Польщі» (*Bączkowski and Others v. Poland*) від 3 травня 2007 р.

Вацкowski and Others v. Poland, no. 1543/06, §§ 67-68, ECHR 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#>.

➤ Які статті Європейської конвенції з прав людини Суд визнав порушеними у цій справі?

➤ Яка правова оцінка дана Судом легітимності «Гей парадів»?

Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ у справі «Савіни проти України» (Заява N 39948/06) від 18 грудня 2008 року // Офіційний вісник України від 09.11.2009 – 2009 р., № 84, стор. 45, стаття 2852.

➤ Які ознаки уразливої сім'ї можна виявити у цьому рішенні?

➤ Вони мають абсолютний чи відносний зміст?

Проаналізуйте Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «М. С. проти Болгарії» (M. C. v. Bulgaria) від 4 грудня 2003 року (Заява № 39272/98) // Практика Європейського суду з прав людини. – 2004 р., № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=629>

➤ Які істотні розбіжності, що існують у законодавстві європейських країн щодо кваліфікації зґвалтування, наведені у рішенні ЄСПЛ? Порівняйте з кримінальним законодавством України.

➤ Як Суд тлумачить поняття «добровільна згода на статеві зносини»?

➤ Які пояснення здійснено у поданні організації «Інтерайтс», долученому до справи?

➤ До якої концепції ознак зґвалтування схиляється ЄСПЛ у своїй оцінці суті справи?

Прецеденти Європейського суду з прав людини

1. Güveç v. Turkey, no. 70337/01, § 135, ECHR 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.refworld.org/pdfid/497d817c2.pdf>

2. Рішення ЄСПЛ у справі «Савіни проти України» (Заява № 39948/06) від 18 грудня 2008 року // Офіційний вісник України від 09.11.2009. – 2009. – № 84. – С. 45, ст. 2852.

3. *Bączkowski and Others v. Poland*, no. 1543/06, §§ 67-68, ECHR 2007 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#>.

4. *Haase v. Germany*, no. 11057/02, § 99, ECHR 2004-III [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

5. Рішення ЄСПЛ у справі «М. С. проти Болгарії» (*M. C. v. Bulgaria*) від 4 грудня 2003 року (Заява № 39272/98) [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. – 2004. – № 2. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=629>. – Назва з екрана.

6. *L. and V. v. Austria*, nos. 39392/98 and 39829/98, § 50, ECHR 2003-I [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60876>

7. *S.L. v. Austria*, no. 45330/99, § 36, ECHR 2003-I [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60877>

8. *I. v. the United Kingdom* [GC], no. 25680/94, §70, 11 July 2002, ECHR 2002 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60595>

9. Рішення ЄСПЛ у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) від 11.07.2002 (заява № 28957/95) [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. від 2002. – 2002. – № 3. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_100. – Назва з екрана.

10. *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC], no. 28957/95, § 100, ECHR 2002-VI [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>

11. *Gnahoré v. France*, no. 40031/98, § 59, ECHR 2000-IX [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.legal-tools.org/doc/df1025/pdf/>

12. *Scozzari and Giunta v. Italy* [GC], nos. 39221/98 and 41963/98, § 148, ECHR 2000-VIII [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

13. *Thlimmenos v. Greece* [GC], no. 34369/97, § 41, ECHR 2000-IV [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

14. *Smith and Grady v. the United Kingdom*, nos. 33985/96 and

33986/96, § 87, ECHR 1999-VI [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58408>

15. X, Y and Z v. the United Kingdom, no. 21830/93, § 36, 22 April 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-II [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58032>

16. Boughanemi v. France, no. 22070/93, 24 April 1996, §41, Reports of Judgments and Decisions 1996-II [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6f24.html>

17. McMichael v. the United Kingdom, no.16424/90, 24 February 1995, § 86, Series A no. 307-B [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.nkmr.org/en/european-court-of-human-rights/1284-mcmichael-v-the-uk>

18. Niemietz v. Germany, no. 13710/88, 16 December 1992, § 29, Series A no. 251-B [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887>

19. B. v. France, no. 13343/87, § 46-48, 25 March 1992, Series A no. 232-C [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57770>

20. Cossey v. the United Kingdom, no. 10843/84, § 40, 27 September 1990, Series A no. 184 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57641>

21. Rees v. the United Kingdom, 17 October 1986, § 50, Series A no. 106 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57564>

22. Dudgeon v. the United Kingdom, 22 October 1981, § 60, Series A no. 45 Даджен (Dudgeon) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>

23. Marckx v. Belgium, no. 6833/74, 13 June 1979, § 63, Series A no. 31 [Electronic resource]. – Mode of access : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57534%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57534%22]})

24. National Union of Belgian Police v. Belgium, 27 October 1975, § 44, Series A no. 19 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.legislationline.org/documents/id/18463>

Інші правові акти

25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. (№ 32 від 23.08.2006). – С. 270. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004. – Назва з екрана.

26. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року // Відомості Верховної Ради України від 21.12.2007. – 2007. – № 51. – С. 2096.

27. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) // Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990. – 1990. – № 1. – С. 205.

28. Декларація об искоренении насилия в отношении женщин. Провозглашена резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года [Электронный ресурс] // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, сорок восьмая сессия, Дополнение № 49 (A/48/49). – С. 315–318 – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506/print. – Загл. с екрана.

29. Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity, 2006 [Electronic resource]. – Mode of access : http://data.unaids.org/pub/manual/2007/070517_yogyakarta_principles_en.pdf

30. О сбалансированном представительстве женщин и мужчин в процессе принятия политических и общественных решений: Рекомендация N Rec (2003) 3 Комитета министров Совета Европы государствам-членам (12 марта 2003 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://законодавство.com/ministriv-radi-komitet/rekomendatsiya-rec-2003-komiteta-ministrov210296.html>. – Загл. с екрана.

31. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 6 вересня 2018 р. №

2523-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2018. – № 44. – Ст. 353.

32. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII // Відомості Верховної Ради України від 02.02.2018. – 2018. – № 5. – С. 32, ст. 35.

33. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2018. – № 5. – Ст. 34.

34. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України від 28.07.2006. – 2006. – № 30. – С. 1114, ст. 260.

35. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 (№ 2342-IV). Ред. від 31.08.2018, підстава – 2462-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

36. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21/22. – Ст. 135.

37. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III // Відомості Верховної Ради України від 27.07.2001. – 2001. – № 30, ст. 142.

38. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 6 грудня 1993 року № 3721-XII (у редакції 28.12.2014) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 4. – Ст. 18.

39. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 // Офіційний вісник України від 03.05.2017. – 2017. – № 35. – С. 8, ст. 1105, код акта 85778/2017.

40. Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 серпня 2013 р. за № 1329/23861: Наказ Міністерства соціальної політики України від

30.07.2013 № 458 // Офіційний вісник України від 10.09.2013. – 2013. – № 67. – С. 155, ст. 2453, код акта 68519/2013.

41. Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, 31 March 2010, CM/Rec(2010)5 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.refworld.org/docid/4bc32b292.html>.

42. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10) Version for 2010 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://icd.who.int/browse10/2010/en#/I>

43. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://tm.coe.int/16804c2188>. – Назва з екрана.

Рекомендована література

44. Боднарчук О. І. Впровадження ювенальної юстиції – шлях до вирішення проблеми правопорушення щодо дітей групи ризику / О. І. Боднарчук // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – Вип. № 5. – С. 50–53.

45. Буроменський М. В. Право на свободу асоціації та на проведення мирних зборів / М. В. Буроменський // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст; за ред. О. Л. Жуковської. – Київ : ВПЛЮ, 2002. – С. 621–626.

46. Дискримінація по признаку сексуальної орієнтації и гендерной ідентичности в Европе. – 2-е изд. – Страсбург : Издательство Совета Европы, 2011. – 166 с.

47. Звернення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до Президента України про недоцільність і ризику ратифікації Стамбульської Конвенції (проект № 0119) в умовах катастрофічної демографічної ситуації від 10.12.2018 № 121 [Електронний ресурс] // Всеукр. Рада Церков і релігійних організацій – Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.vrciro.org.ua/ua/statements/553-uccro-appeal-to-president-against-istanbul-convention>. – Назва з екрана.

48. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики ее применения / под общ. ред. В. А. Туманова и Л. М. Энтина. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 336 с.

49. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Довідник для членів парламенту [Електронний ресурс]. – Київ : Вид-во «К.І.С.», 2014. – 101 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>. – Назва з екрана.

50. Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Издательство Совета Европы, 2011. – 458 с.

51. Рабінович, П. М. Практика Страсбурзького Суду як орієнтир діяльності Конституційних Судів з імплементації європейських стандартів прав людини : [Доповідь доктора юридичних наук, професора Львівського національного університету імені Івана Франка на Міжнародній конференції «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство»] / П. Рабінович // Вісник Конституц. Суду Укр : Загальнодержавне періодичне видання. – 2005. – №6. – С. 34-40.

52. Рабінович, П. М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) / П. Рабінович // Вісник Академії правов. наук Укр. – 2006. – №2. – С. 3–16.

53. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: сб. анали. ст. / под ред. М. Р. Воскобитовой. – М. : Изд-во «Анахарсис», 2005. – 528 с.

54. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс] / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2018. – Київ, 2018. – 661 с. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf. – Назва з екрана.

55. Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe. 2nd edition. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2011. – 132 pp.

56. Family Law Update: Current Issues in Proprietary Estoppel / Natalie Gibson, Rebecca Kelly // CILEX Journal. – Part 1 N 11, 2016. P. 26-27. N 1/3, 2017. P. 24-25.

57. Follow-up to the Second World Assembly on Ageing : Report of the Secretary-General // United Nations General Assembly (22 July 2011) Sixty-sixth session Item 27 (c) of the provisional agenda : Social development: follow-up to the International Year of Older Persons: Second World Assembly on Ageing [Electronic resource]. – Mode of access: <http://undocs.org/en/A/66/173>>

58. Human Rights and Gender Identity : Issue Paper published by the Commissioner for Human Rights. – Strasbourg, 2009. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://rm.coe.int/16806da753>

59. Joamets, K. Gender as an Impediment of Marriage Free Movement of Citizens and EU Charter of Fundamental Rights / Kristi Joamets // Protecting Human Rights in the EU: Controversies and Challenges of the Charter of Fundamental Rights / Editor Tanel Kerikmäe, Tallinn Law School, Tallinn University of Technology. – New York, Dordrecy, London : Springer Science & Business Media, 2013. – P. 91–106.

60. Monro, S. (2018). Sexual and Gender Diversities: Implications for LGBTQ Studies / Surya Monro // Journal of Homosexuality <<https://doi.org/10.1080/00918369.2018.1528079>>

61. Mullally, Siobhán. Gender, Culture and Human Rights. Reclaiming Universalism / Siobhán Mullally, Faculty of Law, University College, Cork. – Oxford And Portland, Oregon : Hart Publishing, 2009. – 287 p.

62. Mullally, Siobhán. Separated Children in Ireland: Responding to 'Terrible Wrongs' / Siobhán Mullally, University College Cork // International Journal of Refugee Law, Vol. 23, No. 4, 2011. – P. 632–655.

63. Protecting Children: A Social Model / Featherstone, B., Gupta, A., Morris, K. & White, S., 18 Sep 2018, Bristol: Policy Press. – 192 p.

Інформаційні ресурси

64. The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre [Electronic

resource]. – Mode of access: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>

65. European Court of Human Rights Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.echr.coe.int>

66. Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

67. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій [Електронне видання]. – Режим доступу: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>. – Назва з екрана.

68. Women's Refugee Commission [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.womensrefugeecommission.org/>

69. Украинская гей-лесбийская ассоциация [Электронное издание]. – Режим доступа: <http://www.ugla.odessa.ua>. – Загл. с экрана.

Тести для самоконтролю

4.1. Яким терміном найбільш точно позначається «насильство, спрямоване проти жінки через те, що вона жінка, або яке жінки переживають частіше за чоловіків»?

- A. gender-based budgeting;
- B. female genital mutilation;
- C. forced abortion;
- D. forced sterilisation;
- E. gender-based violence against women.

4.2. У якому році Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульську конвенцію)?

- A. 1956;
- B. 2011;
- C. 2012;
- D. 2014;
- E. немає жодної правильної відповіді.

4.3. Яким терміном в Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульській конвенції) позначається «соціально побудовані ролі, поведінка, діяльність та атрибути, які дане суспільство вважає належними для жінок та чоловіків»?

- A. sex;
- B. sex appeal;
- C. gender;
- D. reproduction;
- E. domestic violence.

4.4. Які категорії уразливих осіб не підпадають під поняття ЛГБТ-спільноти (LGBT-community)?

- A. лесбійки (lesbian);
- B. фрігідні жінки (frigid women);
- C. геї (gay);
- D. транссексуали (transgender people);
- E. бісексуали (bisexual);

4.5. Яка вікова межа встановлена для визначення правового статусу дитини (child) у Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року?

- A. 14 років для хлопчиків та дівчаток;
- B. 14 років для дівчаток і 16 років для хлопчиків;
- C. 18 років для хлопчиків та дівчаток;
- D. вік, встановлений за законом, застосовуваним до даної особи, але не старше за 18 років;
- E. немає жодної правильної відповіді.

4.6. Що означає поняття «геронтофобія»?

- A. презирство до бідних та інакомислячих;
- B. релігійну нетолерантність;
- C. побоювання контактів с особами старшого віку;
- D. страх перед земляками;
- E. немає жодного правильного варіанта.

4.7. Яким терміном у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульській конвенції) позначаються «усі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що виникають у родині, домашньому союзі, між колишніми чи дійсними членами подружжя або партнерами»?

- A. sex appeal;
- B. marital business;
- C. male chauvinism;
- D. domestic violence;
- E. adultery prevention.

4.8. Як згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ співвідносяться поняття «сімейне життя» та «приватне життя»?

- A. обсяг поняття «сімейне життя» більший за «приватне життя»;
- B. обсяг поняття «приватне життя» більший за «сімейне життя»;
- C. ці поняття такі, що не перетинаються;
- D. ці поняття такі, що перетинаються;
- E. це протилежні поняття.

4.9. Що згідно з практикою ЄСПЛ не належить до сфери приватного життя?

- A. професійні відносини;
- B. сексуальні відносини та правові аспекти зміни статі;
- C. збір, зберігання і порядок доступу та розкриття особистих даних та свобода вибору імені;
- D. питання моральної та фізичної недоторканності;
- E. усе перелічене належить до сфери приватного життя.

4.10. У якому своєму рішенні ЄСПЛ констатував, що «що в законодавчих актах європейських держав уже немає вимоги наявності доказів щодо чинення потерпілою особою фізичного опору». Тому для кваліфікації таких дій, як згвалтування, достатньо лише однієї вирішальної ознаки – відсутності згоди на статевий акт?

- A. у справі «Паскал проти України» (2011);

В. у справі ЄСПЛ у справі «*М.С. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*) (2003);

С. у справі «*Кац та інші проти України*» (2009);

Д. у справі «*Бортнік проти України*» (2011);

Е. у жодному з вищенаведених рішень.

4.11. Відсутність якого критерію, що визнається у прецедентному праві Європейського суду з прав людини, є підставою для застосування ст. 14 «Заборона дискримінації» Європейської конвенції з прав людини?

А. наявність об'єктивного і розумного виправдання нерівності;

В. правомірність заходів, вжитих владою;

С. відповідність використовуваних засобів та переслідуваної мети;

Д. наявність законних підстав для однакового ставлення до осіб, які знаходяться в різних ситуаціях;

Е. наявність хоча б одного з наведених критеріїв виключає застосування ст. 14 Конвенції.

4.12. У якому своєму рішенні ЄСПЛ констатував, що «поняття шлюбу охоплює лише традиційний шлюб між представниками різної статі, чоловіком та жінкою. Саме тоді чоловік, що змінив свою стать, не зміг одержати права на шлюб з іншим чоловіком»?

А. у справі «*Ріс проти Сполученого Королівства*» (*Rees v. the United Kingdom*) (1986);

В. у справі «*Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства*» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) (2002);

С. у справі «*І. проти Сполученого Королівства*» (*I. v. the United Kingdom*) (2002);

Д. у справі ЄСПЛ у справі «*М.С. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*) (2003);

Е. у жодному з вищенаведених рішень.

ТЕМА 5. ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД УРАЗЛИВИХ ОСІБ ЗА СТАНОМ ЗДОРОВ'Я

Спеціальні (фахові) компетентності: за підсумками вивчення теми студенти повинні вміти: користуватися відповідним понятійним апаратом; інтерпретувати відповідні норми і певні юридичні факти, пов'язані з дискримінацією хворих осіб та інвалідів, аналізувати справи із захисту прав уразливих осіб за станом здоров'я.

План лекції

Вступ

5.1. Терміносистема уразливих осіб за станом здоров'я та основні форми зловживання та зневаження їхнім становищем

- Поняття та класифікація осіб, які є уразливими за станом здоров'я;
- Кваліфікація проявів дискримінації осіб, які є обмеженими у реалізації своїх можливостей за станом здоров'я;
- Інтерпретаційна практика із захисту уразливих осіб з психічними відхиленнями та з обмеженими розумовими здібностями.

5.2. Практика ЄСПЛ із захисту ВІЛ-інфікованих уразливих осіб

- Поняття ВІЛ-інфікованих уразливих осіб та основні форми зловживання їхнім становищем;
- Інтерпретація практика Європейським судом з прав людини у справах із захисту ВІЛ-інфікованих уразливих осіб.

Висновки

Інформаційно-методичне забезпечення:

- запланований перелік питань на семінарському занятті (ключові терміни);
- розв'язання кейсів;

- джерела системного дослідження теми;
- тести для самоконтролю засвоєння теми.

Вступ

Захист прав уразливих осіб за станом здоров'я є одним із найактуальніших питань захисту прав людини. У сучасній Європі, за різними даними, проживають близько 80 мільйонів осіб, які порізному обмежені у своїх фізичних та ментальних можливостях, що вже само по собі є проблемою, вражаючою своїми масштабами.

Про те, що захист цієї категорії уразливих осіб є найактуальнішим для нашої країни, переконливо свідчать дані, наведені у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 р.

Таблиця 5.1

Кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за соціальними категоріями заявників, 2017 рік¹⁷¹

Соціальна категорія заявників	Кількість звернень	Відсоток від загальної кількості
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ЗВЕРНЕНЬ	6700	100 %
Інвалід від захворювання в період служби	23	0,4 %
Інвалід війни	172	2,6 %
Інвалід з дитинства	113	1,7 %
Інвалід загального захворювання	353	5,3 %
Інвалід праці	21	0,3 %
Особа з інвалідністю	1084	16,2 %
РАЗОМ¹⁷²	1766	26,4 %

¹⁷¹ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 638–641.

Саме ці обставини змушують нас окремо розглянути інтерпретаційні питання правового захисту уразливих осіб за станом здоров'я, а проблему захисту ВІЛ-інфікованих осіб виокремити для спеціального аналізу.

5.1. Терміносистема уразливих осіб за станом здоров'я та основні форми зловживання та зневаження їх становищем

Поняття та класифікація осіб, які є уразливими за станом здоров'я. Коло осіб, що належать до уразливих осіб за цією ознакою, ураховуючи особливу делікатність їх публічного визначення, яке може справляти негативний вплив на психологічну самооцінку таких людей та ставлення до них у суспільстві, є недостатньо визначеним, а їх класифікація – досить суперечливою.

Найбільш численною категорією уразливих осіб такого типу є інваліди (*disabled persons*). Це поняття отримало легальне термінологічне закріплення на міжнародному рівні у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. Так, у цій Конвенції інваліди визначаються як особи «зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими». У ст. 12 Конвенції ООН закріплене безумовне визнання правоздатності інвалідів рівно з іншими у всіх аспектах життя.

У цій Конвенції ООН (ст. 6) також виокремлюються *жінки з інвалідністю (women with disabilities)*, які піддаються *множинній дискримінації (multiple discrimination)* і тому, на нашу думку, можуть бути віднесені до категорії особливо уразливих осіб.

На таку ж саму кваліфікацію заслуговують і *діти з інвалідністю (children with disabilities)*, стосовно яких у ч. 2 ст. 7 зазначеної Конвенції наголошується, що «в усіх діях стосовно дітей

---

¹⁷² Необхідно враховувати, що один заявник міг бути зареєстрований по одночасно декількох категоріях.

з інвалідністю першочергова увага приділяється вищим інтересам дитини (*best interests of the child*)»¹⁷³.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що, всупереч офіційному перекладу легального терміна *disabled persons* як *інвалідів*, у сучасній правозахисній літературі прижилася інша інтерпретація цього поняття – «особи з обмеженими можливостями». Визнаючи достатню «політкоректність» такого варіанта перекладу, не можна погодитися з використанням для позначення цієї категорії уразливих осіб такого поняття, як «*persons with health problems*» або «*особи, які мають проблеми зі здоров'ям*»¹⁷⁴. З урахуванням сучасних негативних тенденцій, пов'язаних з глобальним погіршенням якості життя, занадто широкий обсяг цього поняття врешті-решт може охопити більшість людства.

В Україні чинним є спеціальний Закон «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 року, який зобов'язує державу створювати рівні умови для реалізації інвалідами своїх прав порівняно з іншими громадянами та забороняє будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності. Стаття 2 Закону визначає інвалідом особу «зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, унаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист»¹⁷⁵.

Окрему категорію уразливих осіб за станом здоров'я складають психічно хворі (*mentally ill*).

---

¹⁷³ Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 {Конвенцію ратифіковано Законом України № 1767-VI від 16.12.2009} [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 19.03.2010. – 2010. – № 17, (№ 101 (2009, ст. 3496)). – С. 93, ст. 799, код акта 50027/2010. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71. – Назва з екрана.

¹⁷⁴ Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Издательство Совета Европы, 2011. – С. 157.

¹⁷⁵ Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» 21 березня 1991 року N 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 21.05.1991. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

Комісар Ради Європи з прав людини, шведський дипломат і громадський діяч Томас Хаммарберг (Thomas Hammarberg), виходячи з необхідності задоволення різних потреб для різного виду психічно хворих, пропонує розрізняти *persons with mental health or psychiatric problems* – осіб з проблемами психічного розвитку або з психічними відхиленнями (наприклад, шизофренія або біполярні розлади особистості) та *persons with intellectual disabilities* – людей з обмеженими розумовими здібностями (наприклад, з обмеженнями, викликаними, крім іншого, синдромом Дауна). Однак такий поділ, як вважає автор, не скасовує реального існування осіб, які є уразливими за обома такими ознаками: *persons with intellectual disabilities who also have mental health problems* – людей з обмеженими розумовими здібностями, які також мають проблеми з психічним розвитком¹⁷⁶.

Окрему категорію утворюють уразливі *ВІЛ-позитивні особи* або *ВІЛ-інфіковані особи*, складний характер становища яких диктує необхідність визнати їх особливо уразливими особами, що зумовлює доцільність окремого розгляду їх кваліфікації та правового захисту прав і свобод.

Кваліфікація проявів дискримінації осіб, які є обмеженими у реалізації своїх можливостей за станом здоров'я. Сутність та специфіка дискримінації за ознакою інвалідності (*discrimination on the basis of disability*) на універсальному міжнародному рівні визначається у легальній дефініції, наведеній у ст. 2 Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю.

Зокрема в ній вказується, що до таких діянь належать «будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона включає всі форми дискримінації, у тому числі відмову в розумному пристосуванні (*reasonable accommodation*)», до якого зокрема

---

¹⁷⁶ Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Издательство Совета Европы, 2011. – С. 169.

належить «внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і придатних модифікацій і коректив... для цілей забезпечення реалізації або здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод»¹⁷⁷.

З метою гармонізації стандартів кваліфікації правового статусу інвалідів та зближення національного законодавства з питань протидії їх дискримінації Генеральна Асамблея ООН на своєму засіданні від 20 грудня 1993 року затвердила Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів¹⁷⁸. Оскільки ці Правила є джерелом інтерпретації, вони істотно впливають на прецедентну практику ЄСПЛ.

Варто звернути увагу на те, що в ст. 14 Європейської конвенції з прав людини інвалідність, як і стан здоров'я загалом, не визначені ознаками дискримінації. Однак можна погодитися з тим, що «практика ЄСПЛ та Комітету ООН з прав людини свідчить про те, що їх розглядають як «інші ознаки» в розумінні статті 14 Конвенції»¹⁷⁹.

Основними формами зловживання або зневажання уразливим становищем осіб за станом здоров'я, які найчастіше зустрічаються у прецедентній практиці ЄСПЛ, є:

– Обмеження у реалізації виборчих прав і свобод, права купівлі-продажу, прийняття рішення щодо місця проживання чи роботи, свободи переміщення, одруження.

---

¹⁷⁷ Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 {Конвенцію ратифіковано Законом України № 1767-VI від 16.12.2009} [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 19.03.2010. – 2010. – № 17 (№ 101 (2009, ст. 3496)). – С. 93, ст. 799, код акта 50027/2010. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71. – Назва з екрана.

¹⁷⁸ Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 г. № 48/96 [Електронний ресурс] // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, сорок восьмая сессия, Дополнение № 49 (A/48/49). – С. 292–306. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_306. – Загл. з екрана.

¹⁷⁹ Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / упоряд.: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. – Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2015. – С. 22.

– Маніпуляції уразливими особами за станом здоров'я при прийнятті рішень особами, що здійснюють опіку. Негативна практика обмеження права на освіту для дітей-інвалідів.

– Негідні умови утримання психічно хворих у спеціалізованих установах та недостатня регламентація прийому та виписки пацієнтів з психіатричних клінік.

– Дискримінація дітей з обмеженими фізичними та розумовими здібностями, які, зокрема, фактично обмежені у спілкуванні з іншими дітьми, передусім через недостатню обладнаність місць для ігор під їх потреби.

У своєму рішенні у справі «Глор проти Швейцарії» (*Glor v. Switzerland*) від 30 квітня 2009 року ЄСПЛ продемонстрував гранично розширений підхід до кваліфікації неоднакового ставлення до хворих з різним ступенем втрати працездатності як дискримінації за станом здоров'я.

Заявник вважав волаючою несправедливістю те становище, у яке він потрапив унаслідок того, що незважаючи на його бажання пройти військову службу, його визнали непридатним через захворювання на цукровий діабет. Однак це захворювання кваліфікувалося у Швейцарії не як інвалідність (інвалідами вважалися особи з понад 40-відсотковою втратою працездатності), а як «незначне обмеження можливостей особи». Тому він змушений був сплачувати спеціальний додатковий податок як особа, що не проходила військову службу. Альтернативна (невійськова служба) могла б звільнити його від цих додаткових витрат, але за чинним національним законодавством така служба була передбачена лише для тих, хто відмовлявся від проходження військової служби через релігійні або пацифістські переконання.

Суд визнав, що заявник перебував у гіршому становищі, ніж інваліди з понад 40-відсотковою втратою працездатності та особи, які відмовлялися від проходження військової служби. Оцінюючи дотримання принципу пропорційності (рівності), Суд зазначив, що намагання вирівняти становище осіб, які проходили і не проходили службу за системою загального військового обов'язку, мають легітимну мету. Однак, коли йдеться про права людини з обмеженими можливостями як представника особливо вразливої групи

населення, то законодавець звужений у свободі розсуду для вибору засобів для досягнення поставленої мети. Отже, Суд дійшов висновку, що справедливого балансу між суспільними інтересами та повагою до прав заявника не було дотримано, що привело до порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8¹⁸⁰.

У практиці ЄСПЛ досить репрезентативні справи, за якими відбувається кваліфікація уразливих осіб-інвалідів за множинними ознаками. Так, у рішенні у справі «Валашінас проти Литви» (*Valašinas v. Lithuania*) від 24 липня 2001 року в процесі кваліфікації порушення прав інвалідів за ст. 3 Конвенції визначено, що причинами для цього можуть виступати умови тримання під вартою або в інших місцях позбавлення свободи, які не пристосовані до потреб інвалідів, а також неякісна, несвоєчасна, а й іноді й неадекватна медична допомога або її відсутність. Зокрема, Суд указав, що «оцінка мінімального рівня жорстокості залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичний, психологічний наслідок і в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я жертви»¹⁸¹.

Пізніше в інших рішеннях ЄСПЛ неодноразово уточняв такі обставини. Наприклад, у рішенні у справі «Муїз проти Франції» (*Mouisel v. France*) від 14 листопада 2002 року Суд вказує на такі обставини конкретної справи, як: умови медичного обслуговування в місцях позбавлення волі; відповідність наданої медичної допомоги потребам хворого; необхідність перебування під вартою з урахуванням стану здоров'я ув'язненого¹⁸².

В іншому рішенні «Жельфманн проти Франції» (*Gelfmann v. France*) від 14 грудня 2004 року Суд долучив до справи такі факти, як: зміни в стані здоров'я заявника; можливість призначення умовного покарання або дострокового звільнення для важкохворого

---

¹⁸⁰ *Glor v. Switzerland*, no. 13444/04, § 94, ECHR 2009 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92525>

¹⁸¹ *Valašinas v. Lithuania*, no. 44558/98, §§ 100-101, ECHR 2001-VIII [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>

¹⁸² *Mouisel v. France*, no. 67263/01, §§ 40–42, ECHR 2002-IX [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60732>

ув'язненого в разі погіршення стану його здоров'я, а також відмова заявника співпрацювати з лікарями¹⁸³.

У рішенні у справі «Фарбтухс проти Латвії» (*Farbtuhs v. Latvia*) від 2 грудня 2004 року ЄСПЛ зауважив, що за певних обставин утримання під вартою протягом тривалого часу осіб похилого віку або інвалідів може стати підставою для кваліфікації порушення ст. 3 Конвенції. Суд дійшов висновку, що утримання під вартою 79-річного заявника, який був інвалідом, порушило вимоги статті 3 Конвенції у зв'язку з його «віком, безсиллям і станом здоров'я»¹⁸⁴. Аналогічні обставини були вирішальними у кваліфікації порушення ст. 3 Конвенції у справі ЄСПЛ «Прайс проти Об'єднаного Королівства» (*Price v. the United Kingdom*)¹⁸⁵.

Інтерпретаційна практика із захисту уразливих осіб з психічними відхиленнями та з обмеженими розумовими здібностями. Про особливу значущість проблеми захисту прав психічно хворих для України свідчать такі тривожні статистичні дані: «Сьогодні в нашій країні 1,7 млн. людей, яких визнано психічно хворими. Чверть мільйона з них вже отримали інвалідність у зв'язку з хворобою психіки»¹⁸⁶.

Для визначення правового статусу цієї категорії уразливих осіб визначальну роль має рішення ЄСПЛ у справі «Херцегфалві проти Австрії» (*Herczegfalvy v. Austria*) від 24 вересня 1992 року щодо порушення права позивача стосовно недоторканності листування і його права на отримання інформації під час примусового психіатричного лікування. У цій справі Суд констатував, що

¹⁸³ Gelfmann v. France, no. 25875/03, § 48, 14 December 2004 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67720>

¹⁸⁴ Farbtuhs v. Latvia, no. 4672/02, § 54, 2 December 2004 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185649> (Рішення наведено російською мовою)

¹⁸⁵ Рішення від 10 липня 2001 року у справі Price v. the United Kingdom, no. 33394/96, § 24, ECHR 2001-VII [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125920> (Рішення наведено українською)

¹⁸⁶ Богомолець О. Кінець каральної психіатрії [Електронний ресурс] / Ольга Богомолець // Права Людини в Україні: Інформаційний портал Харківської Правозахисної Групи. – Режим доступу: <http://khpg.org/pda/index.php?id=1496046820&w=>. – Назва з екрана.

пацієнти, які страждають на розлади психічного здоров'я, є особливо уразливою групою осіб, і тому необхідна підвищена увага при розгляді справ за їх участю. Далі, оцінюючи складність подібних справ, Суд заявив, що він, зазвичай, не визнає порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини, якщо застосовувані заходи розцінюються медичними експертами як «терапевтично необхідні». Однак Суд залишає за собою право сформулювати власну позицію з кожного такого питання, а медичний висновок може бути оскаржений через залучення інших експертів, які мають перевірити необхідність застосування таких заходів¹⁸⁷.

Як вже нами відмічалось, велике практичне значення має розрізнення осіб з проблемами психічного розвитку або з психічними відхиленнями та осіб з обмеженими розумовими здібностями або розумово відсталих осіб.

Для кваліфікації Європейським судом з прав людини дискримінації цих категорій уразливих осіб принципове значення має Декларація про права розумово відсталих осіб (*Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons*), яка була ухвалена 20 грудня 1971 року Генеральною Асамблеєю ООН. Зокрема, у цьому міжнародному акті універсального характеру закріплюється вимога, що «розумово відстала особа (*Mentally Retarded Person*) має в повному обсязі здійснювати ті самі права, що й інші люди». Це проявляється у наступних правомочностях цієї категорії уразливих осіб:

- право на «належне медичне обслуговування і лікування, а також право на навчання, відновлення працездатності і заступництво, що дозволять розвивати свої здібності і максимальні можливості»;

- право жити в колі своєї родини або з прийомними батьками, коли це можливо, і брати участь у різних формах життя суспільства.

- право на захист від експлуатації, зловживань і принизливого звертання.

---

¹⁸⁷ *Herczegfalvy v. Austria*, 24 September 1992, § 82, Series A no. 244 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57781>

– право на «належне здійснення законності у випадку судового переслідування у зв'язку з якимось діянням, цілком враховуючи ступінь його розумового розвитку»¹⁸⁸.

Велике значення для усіх подальших рішень мала інтерпретація ЄСПЛ у справі «Штукатуров проти Росії» (Shtukaturov v. Russia), рішення в якій було ухвалено 27 березня 2008 року індивідуального підходу при позбавленні психічно хворої особи повної дієздатності і на цій основі примусової її госпіталізації та лікування без згоди пацієнта.

Повнолітня особа Штукатуров, якому було встановлено діагноз – шизофренія, був позбавлений дієздатності на підставі рішення, прийнятого на прохання його матері-опікуна без його участі. Набувши цього статусу відповідно до вимог чинного національного законодавства, він був позбавлений права оскаржувати це рішення в російських судах. Згодом він був поміщений в психіатричний стаціонар.

У своєму рішенні у цій справі ЄСПЛ ухвалив, що «наявність психічного розладу, навіть серйозного, не може бути єдиною причиною для виправдання повної недієздатності».

Суд підкреслив, що російський законодавець зобов'язаний передбачати «індивідуальний підхід» і кваліфікував прийняття рішення про позбавлення пана Штукатурова дієздатності як невідповідне втручання в його приватне життя¹⁸⁹.

Отже, «індивідуальний підхід», що запроваджується ЄСПЛ у подібних справах і рекомендований національним судам країн – членів Ради Європи, передбачає, що будь-які обмеження прав особистості повинні здійснюватися:

– на індивідуальній основі в залежності від потреб даної особистості;

---

¹⁸⁸ Декларация о правах умственно отсталых лиц. Принята резолюцией 2856 (XXVI) Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1971 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_119/print. – назва з екрана.

¹⁸⁹ Дело «Штукатуров против России» (Shtukaturov v. Russia), судебное постановление ЕСПЧ от 27 марта 2008 г. (жалоба № 44009/05) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/902140946>. – Назва з екрана.

- мати обґрунтування у вигляді відповідних фактів;
- бути результатом процедур, заснованих на дотриманні прав людини;
- супроводжуватися впровадженням ефективних механізмів захисту.

5.2. Практика ЄСПЛ із захисту ВІЛ-інфікованих уразливих осіб

Особливо вразливою групою, що піддається дискримінації практично в усіх сферах життя є також ВІЛ-інфіковані особи.

Поняття ВІЛ-інфікованих уразливих осіб та основні форми зловживання їхнім становищем. Для кваліфікації цієї категорії уразливих осіб у практиці міжнародних судів та арбітражів широко використовуються Настанови ЮНЕСКО щодо термінології та змісту документів з проблематики ВІЛ і СНІДу 2006 року.

У цьому документі не тільки розтлумачуються ключові терміни, а й даються рекомендації ЮНЕСКО щодо їх вживання. Наприклад, незважаючи на повсюдне використання виразу «Люди, які живуть з ВІЛ та СНІДом» (*People living with HIV and AIDS*), рекомендується використовувати термін «Люди, які живуть з ВІЛ» (*People living with HIV – PLHIV*)¹⁹⁰. Зокрема цей термін набув легального статусу через роз'яснення у ст. 1 Закону України від 12 грудня 1991 року «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ»¹⁹¹.

Для розуміння суті цієї категорії уразливих осіб принципове значення має розмежування таких понять, як СНІД (AIDS) та ВІЛ (HIV), які досить часто помилково ототожнюються. У Настановах

---

¹⁹⁰ UNESCO Guidelines on Language and Content in HIV- and AIDS – Related Materials. ED.2006/WS/29 (REV. in Eng only) // UNESDOC. UNESCO Digital Library. – P. 4. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000144725>.

¹⁹¹ Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1972-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 11. – Ст. 152.

ЮНЕСКО пояснюється: «СНІД – це цілий ряд симптомів, що виникають при значному ослабленні імунної системи людини в результаті дії ВІЛ-інфекції. У ВІЛ-інфікованої людини в організмі присутні антитіла до вірусу, але у нього може не розвинутися жодне з захворювань, що представляють собою власне СНІД»¹⁹².

Саме таке тлумачення цих термінів покладено в основу визначення легальних понять, як «*ВІЛ-інфікована особа*», під якою розуміється особа, «в організмі якої виявлено ВІЛ, але яка перебуває у стані безсимптомного носійства ВІЛ» та «*особа, яка страждає на хворобу, зумовлену ВІЛ*», «у якої за результатами медичного та лабораторного обстеження виявлено СНІД чи інші встановлені Міжнародною класифікацією хвороб клінічні прояви хвороби, зумовленої ВІЛ». Узагальнюючим щодо цих термінів є поняття *людей, які живуть з ВІЛ*, які об'єднують як ВІЛ-інфікованих осіб та осіб, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ¹⁹³.

Досить важливими є рекомендації ЮНЕСКО щодо використання терміна «уразливі групи» (*vulnerable groups*) у контексті характеристики ВІЛ-інфікованих осіб.

Зокрема замість цього терміна рекомендується вживати термін «ключові групи населення» (*key populations*), у якому наголос робиться не лише на уразливості, і тому цей термін «дозволяє розглядати певну групу як частину всього населення».

Так само в Настановах ЮНЕСКО пропонується утримуватися від вживання таких понять, як «група високого/підвищеного ризику» (*high/higher risk group*) та «групи, що практикують небезпечну поведінку» (*groups with high-risk behaviour*). Це, на думку ЮНЕСКО, обумовлено тим, що «дані терміни можуть трактуватися так, що причиною ВІЛ-інфікування є не поведінка, а приналежність до певної групи. В результаті у людей, які не відносять себе до груп високого ризику, навіть якщо їх поведінка

---

¹⁹² UNESCO Guidelines on Language and Content in HIV- and AIDS – Related Materials. ED.2006/WS/29 (REV. in Eng only) // UNESDOC. UNESCO Digital Library. – P. 12.

¹⁹³ Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1972-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 11. – Ст. 152.

пов'язана з ризиком, може виникнути помилкове відчуття захищеності»¹⁹⁴.

Порушення прав і свобод ВІЛ-інфікованих уразливих осіб різноманітні, але до основних можна віднести наступні:

– примусове тестування на ВІЛ без попередньої згоди та розкриття ВІЛ-статусу у медичних та освітніх закладах, що досить часто має своїм наслідком звільнення таких осіб з роботи;

– у зв'язку з тим, що ця категорія осіб звичайно має наркотичну залежність, вони досить часто відчувають на собі фізичне та психологічне насильство з боку правоохоронних органів, незаконне затримання тощо, що тягне за собою не лише дискримінацію цих осіб на побутовому рівні, а й «те, що люди уникають тестування та лікування, а це сприяє подальшому поширенню інфекції та загальному погіршенню стану здоров'я ВІЛ-інфікованих»;

– ухвалення дискримінаційних законів та реалізація дискримінаційної політики уряду щодо цієї категорії осіб; дискримінаційні на цьому ґрунті дії представників державних органів та посадових осіб, які провокують негативне ставлення громадськості до ВІЛ-інфікованих осіб та їхніх сімей, що проявляється у насильстві над цими людьми та їх ізоляції¹⁹⁵.

Однією з новітніх справ, показових для загальної оцінки ЄСПЛ стану забезпечення захисту прав ВІЛ-інфікованих уразливих осіб в нашій країні, є Справа «Сергій Антонов проти України» (*Sergey Antonov v. Ukraine*) від 22 жовтня 2015 року.

Зокрема, Суд зазначив, що «епідемія ВІЛ-інфекції в Україні є однією з найтяжчих серед країн Східної Європи та Співдружності Незалежних Держав». Особливо тривожним є те, що «масштаби епідемії ВІЛ-інфекції поступово зростають».

Судом наведено дані щодо поширення цієї епідемії у місцях позбавлення волі. В Україні вперше стали вивчати поширеність ВІЛ

¹⁹⁴ UNESCO Guidelines on Language and Content in HIV- and AIDS – Related Materials. ED.2006/WS/29 (REV. in Eng only) // UNESDOC. UNESCO Digital Library. – P. 20–21.

¹⁹⁵ Захист прав ВІЛ-інфікованих осіб у суді: наук.-практ. посіб. для суддів / за ред. д. ю. н., проф. Буроменського М. В. – Київ, 2009. – С. 7–9.

серед засуджених у 2009 р. Згідно з цим дослідженням у 2009 р. показник інфікованості ВІЛ становив 15 %. У 2011 р. дослідження поширеності ВІЛ серед засуджених було проведено вдруге у тих самих установах, з використанням методології та розміру вибірки попереднього дослідження. Показник інфікованості ВІЛ за цей період часу практично не змінився і склав 13,7 %.

Загалом Суд заявив, що він залишає за собою достатню гнучкість при визначенні того, який саме рівень охорони здоров'я вимагався у контексті конкретних обставин справи. Зазначений стандарт має бути «сумісним з людською гідністю» ув'язненого та повинен урахувувати «практичні потреби ув'язнення».

Суд зазначив, що медичним персоналом СІЗО не було докладено жодних зусиль з метою з'ясувати у заявника точні відомості щодо стану його здоров'я, чи були у нього також будь-які захворювання, пов'язані з ВІЛ та який курс лікування у зв'язку з цим він проходив та/або потребував на той час¹⁹⁶.

Інтерпретація практика Європейського Суду з прав людини у справах із захисту ВІЛ-інфікованих уразливих осіб. У прецедентному праві ЄСПЛ виокремлюються три основних напрями, пов'язані з протидією окремим видам дискримінації цієї категорії осіб.

1. Депортація особи, у якої підтверджено ВІЛ-статус.

У рішенні в справі «Кіютін проти Російської Федерації» (*Kiyutin v. Russia*) від 10 березня 2011 року відмічається, що заявник – громадянин Узбекистану переїхав жити до Росії, одружився з громадянкою РФ, у подружжя народилася дитина. Після цього заявник звернувся з клопотанням про отримання дозволу на проживання. На виконання чинних у Росії вимог він пройшов медичне обстеження, яке виявило позитивний результат на ВІЛ. Федеральна міграційна служба Росії вирішила, що заявник має статус нелегального мігранта і зобов'язаний покинути територію Росії. Заявник оцінив це як дискримінацію через статус ВІЛ-інфікованого.

---

¹⁹⁶ Рішення ЄСПЛ у справі «Сергій Антонов проти України» (Заява № 40512/13) від 22 жовтня 2015 року // Офіційний вісник України від 13.05.2016. – 2016. – № 35. – С. 163, ст. 1390.

Отже, Суд визнав, що такі заходи, як депортація *особи*, у якій підтверджено ВІЛ-статус, не досягали заявленою владою мети (усування загрози національній безпеці та загрози людству). При цьому мало місце порушення принципу пропорційності – РФ не вимагала проходження контролю від своїх громадян, які поверталися з-за кордону.

У своєму рішенні Суд зазначив, що особи, інфіковані ВІЛ/СНІД, належать до особливо уразливої групи, і тому свобода розсуду держави щодо таких осіб має бути значно вужчою, порівняно з представниками інших груп. У цьому контексті російський законодавець має враховувати наявність загальноєвропейського консенсусу щодо відмови від проходження медичного обстеження на предмет ВІЛ/СНІД особами, які звертаються по отримання дозволу на проживання¹⁹⁷.

2. Звільнення з роботи заявника, що став ВІЛ-інфікованим.

У зв'язку з цим показовим є рішення ЄСПЛ у справі «І. В. проти Греції» (*I. V. v. Greece*) від 3 жовтня 2013 року. Заявник оскаржував своє звільнення роботодавцем під тиском колег, які вимагали цього через побоювання контактів з ним як ВІЛ-інфікованим. Отже, до заявника поставились менш сприятливо, ніж до будь-кого з інших працівників підприємства, які не були ВІЛ-інфікованими.

Суд ще раз підтвердив, що належність особи до особливо уразливої групи, звужує межі свободи розсуду держави у виборі засобів досягнення такої її мети, як «збереження нормальної робочої атмосфери на підприємстві».

При цьому брак загальноєвропейського консенсусу стосовно законодавчої заборони на звільнення осіб, рівно як на відмову у прийнятті на роботу або продовженні строку дії контракту через статус ВІЛ-інфікованого, не може свідчити про більш широку свободу розсуду держави. При цьому необхідно враховувати: існує «чітка тенденція до захисту» ВІЛ-інфікованих осіб від будь-якої

---

¹⁹⁷ Kiyutin v. Russia, no. 2700/10, § 63, ECHR 2011 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103904>

дискримінації на роботі чи у зв'язку з роботою у державах – членах Ради Європи¹⁹⁸.

Європейський суд з прав людини у своїй постанові від 2 травня 1997 року в справі «D проти Сполученого Королівства» (*D. v. the United Kingdom*) розглянув заяву, яка стосувалася питання депортації ВІЛ-інфікованої особи.

По суті справа полягає у наступному. У 1993 році громадянин Сент-Кітсу D прибув до Великобританії. Він зазначив у заяві на в'їзд, що має намір в'їхати до країни на два тижні як гість. В аеропорту у нього було виявлено кокаїн, і було відмовлено у в'їзді. D був узятий під варту, і щодо нього була порушена кримінальна справа. У серпні 1994 року, перебуваючи у в'язниці, він переніс напад опортуністичної інфекції, і йому був поставлений діагноз ВІЛ. У серпні 1995 року був поставлений діагноз СНІД з ознаками анемії, що чергується. У січні 1996 року він був тимчасово звільнений із в'язниці, а імміграційні органи Великобританії розпорядилися про його депортацію до Сент-Кітсу. Тому до вислання з країни D був поміщений до центру затримання, а згодом звільнений і направлений до спеціального центру для хворих на СНІД.

Водночас медичні установи в Сент-Кітсі не мали можливості надання лікування, необхідного для D, не було медичних служб, які надають лікування від СНІД, а сам D не мав у Сент-Кітсі свого будинку або рідної сім'ї, яка могла б піклуватися про нього.

На цій основі D стверджував, що його депортація з Великобританії до Сент-Кітсу є негуманною і такою, що принижує гідність, поведженням і порушенням його фізичної цілісності. також через те, що він хворів на СНІД і не міг отримати адекватного медичного лікування та умов життя, це може бути кваліфіковано як порушення ст. 3 Європейської конвенції з прав людини.

Суд зазначив, що заявник перебував на розвинутій стадії невиліковного і термінального захворювання, і раптове припинення можливості одержання медичних послуг буде мати найбільш важкі наслідки для нього. Отже, його депортація прискорить його смерть. D залежить від медичного і паліативного догляду, який він отримує

---

¹⁹⁸ I.B. v. Greece, no. 552/10, § 72, ECHR 2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127055>

у Великобританії. Хоча не можна сказати, що умови, з якими він буде стикатися у країні, яка приймає, самі по собі є порушенням статті 3 Конвенції, виселення поставить його в становище ризику смерті в дуже важких обставинах і буде тим самим рівноцінне негуманному поводженню. Тому Суд постановив, що «в найбільш виняткових обставинах такої справи і з огляду на спонукальні гуманітарні міркування, що мають місце, необхідно дійти висновку, що виконання рішення про виселення заявника буде порушенням статті 3»¹⁹⁹.

3. Несанкціоноване розголошення відомостей про ВІЛ-інфікованих осіб

Ця проблема була предметом розгляду у справі «Z проти Фінляндії» (Z v. Finland), рішення у якій ухвалено 25 лютого 1997 року.

Зокрема, заявниця, громадянка Фінляндії, у своїй скарзі вказала на бездіяльність фінської влади, що допустила розголошення в пресі її повного імені як носія ВІЛ-інфекції і медичного діагнозу.

ЄСПЛ взяв до уваги фундаментальне значення захисту відомостей особистого характеру, як це гарантовано у ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. При цьому було зазначено, що істотно важливим є не лише повага до особистого життя хворих, а також збереження їхньої довіри до лікарів і служби здоров'я в цілому. Тому внутрішнє законодавство держав – членів Ради Європи має надавати належні гарантії для запобігання поширенню або розголошенню таких відомостей про здоров'я людини.

Суд зазначив, що ці міркування особливо важливі щодо захисту таємниці відомостей про ВІЛ-інфікованих. Розголошення таких відомостей може вирішальним чином вплинути на їх особисте або сімейне життя, а також соціальний стан і професійну діяльність і піддати їх ризику остракізму.

Водночас Суд визнав, що інтереси пацієнта і всього суспільства в цілому щодо захисту таємниці медичних відомостей можуть поступитися за своєю значущістю інтересам розслідування

---

¹⁹⁹ D. v. the United Kingdom, 2 May 1997, § 49, Reports of Judgments and Decisions 1997-III [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58035>

злочинів і забезпечення гласності судочинства, якщо доведено, що такі інтереси мають більш істотне значення. У цьому світлі залучення лікарів заявника до надання свідчень було визнано достатньо мотивованим обставинами справи і відповідало вимогам, продиктованими правомірною метою. Тому Суд визнав, що по цьому питанню не було порушення ст. 8 Конвенції.

Водночас Суд визнав встановленим той факт, що заявниця зазнала моральної шкоди в результаті розголошення її повного імені і медичних відомостей про неї у рішенні Апеляційного суду, яке є порушенням ст. 8 Європейської конвенції з прав людини²⁰⁰.

Висновки

1. Найбільш поширеною категорією осіб, уразливих за станом здоров'я, є інваліди або особи з обмеженими можливостями, які зазнають дискримінації за значним спектром проявів. Найважливішим у позиції ЄСПЛ стосовно захисту прав і свобод цієї категорії осіб є те, що Суд гранично широко підходить до кваліфікації уразливих осіб за станом здоров'я і не обмежує її лише межами 40-відсоткової втрати працездатності;

2. Надзвичайно складною є проблема віднесення певних осіб до категорії уразливих за станом психічного здоров'я, що обумовлено складністю медичної діагностики подібних захворювань. Водночас судовий захист цієї категорії осіб усе більше актуалізується в країнах – членах Ради Європи, зокрема в Україні. За цих умов прецедентна практика ЄСПЛ із захисту психічно хворих набуває особливої значущості;

3. в обставині поширення СНІДу, що останнім часом набуває масштабів загальноєвропейської пандемії, найбільш складною проблемою є судовий захист прав і свобод ВІЛ-інфікованих уразливих осіб. Як свідчить прецедентна практика ЄСПЛ, серед усіх випадків зловживання уразливим становищем людей, які живуть з ВІЛ, питома вага стигматизації цих осіб значно перевищує їхню

---

²⁰⁰ Z v. Finland, 25 February 1997, § 95, Reports of Judgments and Decisions 1997-I [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58033>

дискримінацію. При цьому слід ураховувати, що така дискримінація більшою мірою відбувається на побутовому рівні, аніж на рівні законодавства та державної політики.

Інформаційно-методичне забезпечення

Перелік питань для семінарських занять

1. Основні судові прецеденти ЄСПЛ з захисту прав уразливих осіб за станом здоров'я.

2. Інтерпретація ЄСПЛ індивідуального підходу при позбавленні психічно хворої особи повної дієздатності і на цій основі примусової її госпіталізації та лікування без згоди пацієнта.

3. Аналіз справи «Штукатуров проти Росії» (Shtukaturov v. Russia, 27 березня 2008 року).

Ключові слова:	Ключевые слова:	Key words:
люди, які живуть з віл	люди, живущие с вич	people living with hiv – plhiv
люди, які живуть з віл та снідом	люди, живущие с вич и спидом	people living with hiv and aids
снід	спид	aids
віл	вич	hiv
віл-інфікована особа	вич-инфицированное лицо	HIV-infected person
особа, яка страждає на хворобу, зумовлену віл	лицо, страдающее заболеванием, обусловленным вич	HIV sufferer
клінічні прояви хвороби	клинические проявления болезни	clinical manifestations of the disease
уразливі групи	уязвимые группы	vulnerable groups
ключові групи	ключевые группы	key populations
група високого/підвищеного ризику	группа высокого/повышенного риска	high/higher risk group

групи, що практикують небезпечну поведінку	группы, которые практикуют опасное поведение	groups that practice dangerous behavior
показник інфікованості віл	показатель инфицированности вич	hiv infection rate

Розв'язання кейсів

Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ у справі «G.N. та інші проти Італії» *G.N. and Others v. Italy*, no. 43134/05, § 102, 1 December 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117285>

➤ Як Суд кваліфікував захворювання, засновані на генетичній характеристиці особи, у розумінні статті 14 Конвенції?

➤ На який міжнародний акт послався Суд для кваліфікації дискримінації за ознакою генетичних характеристик?

Проаналізуйте Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Прайс проти Сполученого Королівства» *Price v. the United Kingdom*, no. 33394/96, § 24, ECHR 2001-VII [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125920> (викладено українською мовою)

➤ Які статті Європейської конвенції з прав людини було визнано порушеними?

➤ Які ознаки принижуючого людську гідність поводження наведено у цьому Рішенні?

Проаналізуйте Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Прітті проти Сполученого Королівства» (*Pretty v. The United Kingdom*) від 29 квітня 2002 року (Заява N 2346/02) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2003 р., № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210

- Які статті Європейської конвенції з прав людини було визнано порушеними?
- З яких причин у законі, що забороняє суїцид, не визначаються винятки на користь тих, кого не відносять до уразливої категорії осіб ?

Прецеденти Європейського Суду з прав людини

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Сергій Антонов проти України» (Заява № 40512/13) від 22 жовтня 2015 року // Офіційний вісник України від 13.05.2016 – 2016 р., № 35, стор. 163, стаття 1390
2. I.B. v. Greece, no. 552/10, § 72, ECHR 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127055>
3. Kiyutin v. Russia, no. 2700/10, § 63, ECHR 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103904>
4. Glor v. Switzerland, no. 13444/04, § 94, ECHR 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92525>
5. G.N. and Others v. Italy, no. 43134/05, § 102, 1 December 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117285>
6. Дело «Штукатуров против России» (Shtukaturov v. Russia), судебное постановление ЕСПЧ от 27 марта 2008 г. (жалоба N 44009/05) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902140946>
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Кучерук проти України» (Заява № 2570/04) від 6 вересня 2007 року // Офіційний вісник України від 02.11.2012 – 2012 р., № 81, стор. 279, стаття 3299
8. Gelfmann v. France, no. 25875/03, § 48, 14 December 2004 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67720>
9. Farbutuhs v. Latvia, no. 4672/02, § 54, 2 December 2004 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185649>
10. Mouisel v. France, no. 67263/01, §§ 40–42, ECHR 2002-IX [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60732>

11. *Pretty v. the United Kingdom*, no. 2346/02, § 61, ECHR 2002-III <https://www.uniedirittiumani.it/wp-content/uploads/2012/07/CASE-OF-PRETTY-v.-THE-UNITED-KINGDOM.pdf>

12. *Valašinas v. Lithuania*, no. 44558/98, §§ 100-101, ECHR 2001-VIII [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>

13. *Price v. the United Kingdom*, no. 33394/96, § 24, ECHR 2001-VII [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125920>

14. *D. v. the United Kingdom*, 2 May 1997, § 49, Reports of Judgments and Decisions 1997-III [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58035>

15. *Z v. Finland*, 25 February 1997, § 95, Reports of Judgments and Decisions 1997-I [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58033>

16. *Herczegfalvy v. Austria*, 24 September 1992, § 82, Series A no. 244 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57781>

Інші правові акти

17. Декларация о правах умственно отсталых лиц. Принята резолюцией 2856 (XXVI) Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1971 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_119/print. – Назва з екрана.

18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13 / № 32 від 23.08.2006 / стор. 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

19. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 {Конвенцію ратифіковано Законом України № 1767-VI від 16.12.2009} [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 19.03.2010 – 2010 р., № 17, / № 101 (2009, ст. 3496) / стор. 93, стаття 799, код акта 50027/2010. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

20. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 г. N 48/96 // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, сорок восьмая сессия, Дополнение N 49 (A/48/49), стр. 292-306. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_306.

21. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.

22. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

23. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1972-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 11. – Ст. 152.

24. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 21.05.1991. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

Рекомендована література

25. Богомолец О. Кінець каральної психіатрії [Електронний ресурс] / Ольга Богомолец // Права Людини в Україні: Інформ. портал Харків. Правозахисної Групи. – 2017. – 29 трав. – Режим доступу: <http://khrpg.org/pda/index.php?id=1496046820&w=>. – Назва з екрана.

26. Виклик та подолання: ВІЛ/СНІД та права людини в Україні. – Київ : ПРООН в Україні, 2008. – 192 с.

27. Захист прав ВІЛ-інфікованих осіб у суді: наук.-практ. посіб. для суддів / за ред. д. ю. н., проф. Буроменського М. В. – Київ, 2009. – 110 с.

28. Козаренко Н. Стигматизація + дискримінація. Проблеми людей що живуть з ВІЛ/СНІДом з юридичної точки зору [Електронний ресурс] / Наталя Козаренко // Юридична газета online: Всеукраїнське щотижневе професійне юридичне видання. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/interview/stigmatizaciya--diskriminaciya->

problemi-lyudey-shcho-zhivut-z-vilnsnidom-z-yuridichnoyi-tochki-zoru.html. – Назва з екрана.

29. Коротенко А. Специфіка юридичного захисту психічно хворих [Електронний ресурс] / А. Коротенко. – Режим доступу: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc7/41.pdf>. – Назва з екрана.

30. Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Издательство Совета Европы, 2011. – 458 с.

31. Право людей с инвалидностью на самостоятельную жизнь и полноценное участие в жизни общества: Тематический доклад, опубликованный Комиссаром Совета Европы по правам человека [Электронный ресурс] // CommDH/Issue paper (2012)3 / Пер. с англ. – Страсбург, 2012. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/16806da91b>. – Загл. с экрана.

32. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації /упоряд.: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. – Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2015. – 72 с.

33. Рабінович, П. М. Страсбурзький суд і конституційне судочинство у сфері прав людини / П. Рабінович // Вісник Академії правов. наук Укр. – 2006. – N1. – С. 17–25.

34. Репродуктивні права та механізм їх реалізації у ВІЛ-позитивних жінок в Україні: цільовий аналіз законодавства на замовлення Проекту ПОЛІСІ в Україні / М. В. Буроменський [та ін.]. – Київ : Видавництво Раєвського, 2005. – 144 с.

35. Halliday, S. A comparative analysis of some of the legal parameters of the right to life and the right to privacy in the regulation of abortion / Samantha Halliday // Human Rights in Transition / McEldowney, J. & Weick, G. (eds.). – Frankfurt: Peter Lang Publishing Group, 2003. – P. 85–105.

36. UNESCO Guidelines on Language and Content in HIV- and AIDS – Related Materials. ED.2006/WS/29 (REV. in Eng only) // UNESDOC. UNESCO Digital Library. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000144725>

Інформаційні ресурси

37. Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської Правозахисної Групи. 29.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/pda/index.php?id>
38. Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua>
39. European Court of Human Rights Portal [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.echr.coe.int>
40. Council of Europe Portal [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>
41. The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre <<https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>>

Тести для самоконтролю

5.1. Який варіант перекладу англomовного правового терміну *disabled persons* є єдино можливий?

- A. інваліди;
- B. особи з обмеженими можливостями;
- C. особи, які мають проблеми зі здоров'ям;
- D. можливий кожен з варіантів залежно від контексту;
- E. немає жодного правильного варіанта.

5.2. Яких осіб можна віднести до категорії особливо уразливих?

- A. women with disabilities;
- B. children with disabilities;
- C. black lesbians with disabilities;
- D. усі вищенаведені особи;
- E. жодна з перелічених осіб.

5.3. Яке поняття використовує Комісар Ради Європи з прав людини Томас Хаммарберг (Thomas Hammarberg)?

- A.** persons with mental health or psychiatric problems;
- B.** persons with intellectual disabilities;
- C.** persons with intellectual disabilities who also have mental health problems;
- D.** усі наведені поняття використовує Томас Хаммарберг;
- E.** жодне з наведених понять Томас Хаммарберг не використовує.

5.4. Що з нижченаведеного не належить до форм зловживання або зневажання уразливим становищем осіб за станом здоров'я, які найчастіше зустрічаються у прецедентній практиці ЄСПЛ?

A. обмеження у реалізації виборчих прав і свобод, права купівлі-продажу, прийняття рішення щодо місця проживання чи роботи, свободи переміщення, одруження;

B. дискримінація дітей з обмеженими фізичними та розумовими здібностями, які, зокрема, фактично обмежені у спілкуванні з іншими дітьми, передусім через недостатню обладнаність місць для ігор під їх потреби;

C. маніпуляції уразливими за станом здоров'я, при прийнятті рішень особами, що здійснюють опіку. Негативна практика обмеження права на освіту для дітей-інвалідів.

D. негідні умови утримання психічно хворих у спеціалізованих установах та недостатня регламентація прийому та виписки пацієнтів з психіатричних клінік.

E. усе наведене належить до форм зловживання або зневажання уразливим становищем осіб за станом здоров'я.

5.5. У якому своєму рішенні ЄСПЛ продемонстрував гранично розширений підхід до кваліфікації неоднакового ставлення до хворих з різним ступенем втрати працездатності як дискримінації за станом здоров'я?

A. у справі *«Паскал проти України»* (2011);

B. у справі *«Глор проти Швейцарії»* (*Glor v. Switzerland*) (2009);

C. у справі ЄСПЛ у справі *«М.С. проти Болгарії»* (*M.C. v. Bulgaria*) (2003);

D. у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (Christine Goodwin v. the United Kingdom) (2002);

E. у справі «Ріс проти Сполученого Королівства» (Rees v. the United Kingdom) (1986);

5.6. У якому своєму рішенні ЄСПЛ інтерпретує індивідуальний підхід при позбавленні психічно хворої особи повної дієздатності і на цій основі примусової її госпіталізації та лікування без згоди пацієнта?

A. у справі «Штукатуров проти Росії» (Shtukaturov v. Russia) (2008);

B. у справі ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria) (2003);

C. у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (Christine Goodwin v. the United Kingdom) (2002);

D. у справі «Ріс проти Сполученого Королівства» (Rees v. the United Kingdom) (1986);

E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

5.7. Визначенням якого поняття є наступна дефініція: «ряд симптомів, що виникають при значному ослабленні імунної системи людини в результаті дії ВІЛ-інфекції».

A. ВІЛ (HIV);

B. СНІД (AIDS);

C. Люди, які живуть з ВІЛ (People living with HIV – PLHIV);

D. Люди, які живуть з ВІЛ та СНІДом» (People living with HIV and AIDS);

E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

5.8. Яке положення міститься у рішенні в справі «Кіютін проти Російської Федерації» (*Kiyutin v. Russia*) від 10 березня 2011 року?

A. належність особи до особливо уразливої групи, звужує межі свободи розсуду держави у виборі засобів досягнення такої її мети, як «збереження нормальної робочої атмосфери на підприємстві»;

B. такі заходи, як депортація особи, у якої підтверджено ВІЛ-статус, не досягали заявленої владою мети (усування загрози національній безпеці та загрози людству). При цьому мало місце

порушення принципу пропорційності – РФ не вимагала проходження контролю від своїх громадян, які поверталися з-за кордону;

С. істотно важливим є не лише повага до особистого життя хворих, а також збереження їхньої довіри до лікарів і служби здоров'я в цілому. Тому внутрішнє законодавство держав – членів Ради Європи має надавати належні гарантії для запобігання поширенню або розголошенню таких відомостей про здоров'я людини;

Д. усі наведені положення містяться у рішенні в справі «Кіютін проти Російської Федерації»;

Е. жодне з наведених положень не міститься у рішенні в цій справі.

5.9. У якому рішенні ЄСПЛ констатував, що існує «чітка тенденція до захисту» ВІЛ-інфікованих осіб від будь-якої дискримінації на роботі чи у зв'язку з роботою у державах – членах Ради Європи?

А. у справі ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria) (2003);

В. у справі «Штукатуров проти Росії» (Shtukaturov v. Russia) (2008);

С. у справі «І. В. проти Греції» (I. V. v. Greece) (2013);

Д. у справі «Z проти Фінляндії» (Z v. Finland) (1997).

Е. немає жодного правильного варіанта відповіді.

5.10. Які питання інтерпретуються у справі справи «Z проти Фінляндії» (Z v. Finland) (1997)?

А. депортація особи, у якої підтверджено ВІЛ-статус;

В. звільнення з роботи заявника, що став ВІЛ-інфікованим;

С. несанкціоноване розголошення відомостей про ВІЛ-інфікованих осіб;

Д. усі наведені питання інтерпретуються у справі справи «Z проти Фінляндії»;

Е. жодне з наведених понять не інтерпретується у цій справі.

ТЕМА 6. ЗАХИСТ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ОСІБ ЗА ЕТНІЧНОЮ ТА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКАМИ, А ТАКОЖ У СВОБОДІ ПЕРЕСУВАННЯ, ПРАВАХ НА ПРАЦЮ І ПРИТУЛОК

Спеціальні (фахові) компетентності: за підсумками вивчення теми студенти повинні вміти: користуватися відповідним понятійним апаратом; аналізувати справи з захисту прав уразливих осіб за етнічною та релігійною ознаками, аналізувати справи з захисту прав уразливих осіб у свободі пересування, правах на працю і притулок.

План лекції

Вступ

6.1. Інтерпретаційна практика ЄСПЛ із захисту прав і свобод уразливих осіб за етнічною та релігійною ознаками

- Особи, які належать до уразливих за етнічною ознакою. Кваліфікація проявів расової дискримінації та ксенофобії;
- Дискримінація уразливих осіб за мовною ознакою;
- Особливості дискримінації уразливих осіб за ознакою громадянства;
- Уразливі особи за релігійною ознакою та кваліфікація фактів їх дискримінації.

6.2. Прецедентна практика ЄСПЛ із захисту уразливих осіб у свободі пересування, правах на працю і притулок

- Поняття осіб, уразливих у свободі пересування, правах на працю і притулок та основні форми їх дискримінації;
- Інтерпретація Європейським судом правових норм і юридичних фактів у справах із захисту уразливих осіб у свободі пересування, правах на працю і притулок.

Висновки

Інформаційно-методичне забезпечення.

- Запланований перелік питань на семінарському занятті (ключові терміни);
- Розв’язання кейсів;
- Джерела системного дослідження теми;
- Тести для самоконтролю засвоєння теми.

Вступ

Статистичні дані, наведені у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 р., свідчать про достатню актуальність в Україні проблеми захисту уразливих осіб за національністю, громадянством, місцем знаходження (див. табл. 6.1.).

Таблиця 6.1

Кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за категоріями заявників за 2017 рік

Соціальна категорія заявників	Кількість звернень	Відсоток від загальної кількості
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ЗВЕРНЕНЬ	6700	100 %
Біженець	3	0,1 %
Внутрішній переселенець	494	7,4 %
Громадянин іншої держави	147	2,2 %
Громадянин України – трудовий мігрант	5	0,1 %
Громадянин України, що перебуває за кордоном	14	0,2 %
Закордонний українець	59	0,9 %
Нелегальний мігрант	6	0,1 %
Непрацююча особа	55	0,8 %
Особа без громадянства	35	0,5 %
Особа без певного місця проживання	24	0,4 %
РАЗОМ ²⁰¹	842	12,6 %

²⁰¹ Необхідно враховувати, що той самий заявник міг бути зареєстрований по

Станом на 04.01.2018, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення, на обліку перебувало 1 492 100 внутрішньо переміщених осіб з Донбасу та Криму. Протягом 2017 року до Уповноваженого з прав людини надійшло 37 звернень щодо проявів дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, етнічного (національного) походження, а з питань дискримінації за ознакою релігійних переконань та стану дотримання права на свободу совісті і віросповідання Уповноваженим з прав людини здійснювалося 105 проваджень²⁰².

6.1. Інтерпретаційна практика ЄСПЛ із захисту прав і свобод уразливих осіб за етнічною та релігійною ознаками

Особи, які належать до уразливих за етнічною ознакою. Кваліфікація проявів расової дискримінації та ксенофобії. Як свідчить практика ЄСПЛ, дискримінація осіб, за етнічною ознакою, тобто на ґрунті їх расової та національної належності, є поширеною у багатьох країнах Ради Європи.

Однак Європейський суд з прав людини підкреслює: він «у будь-якому випадку вважає, що жодну відмінність у поводженні, яка ґрунтується винятково або переважно на етнічному походженні особи, не можна об'єктивно виправдати в сучасному демократичному суспільстві, що будується на принципах плюралізму та поваги до різних культур». Така узагальнена позиція була визначена в рішенні у справі «Тімішев проти Росії» (*Timishev v. Russia*) від 13 грудня 2005 року, за якою Суд визнав скаргу придатною для розгляду і кваліфікував порушення статті 14 Європейської конвенції в поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 4, що закріплює право на свободу пересування, яке було обмежено тільки на підставі

декількох категоріях.

²⁰² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – С. 352, 532, 549, 638–641.

національності (заявник Ліас Якубович Тімішев – громадянин Росії чеченської національності)²⁰³.

У своєму рішенні у справі *D. H. and Others v. the Czech Republic* від 7 лютого 2007 року Суд кваліфікував поміщення школярів циганського походження в спецшколи, призначені для нерозвинутих дітей, як дискримінаційне ставлення через їхнє етнічне походження. Показово, що при цьому було визнано надзвичайну складність доведення дискримінації у подібних випадках²⁰⁴.

Ця справа є фундаментальною у створенні судового прецеденту із захисту прав уразливих осіб за національною ознакою. Зокрема, під час обговорення проекту рішення суддя К. Баретто сформулював важливий принцип кваліфікації факту дискримінації, яким ЄСПЛ активно користується у подальшому, – *всі різні, всі рівні* (*all different, all equal*). Отже, Суд запровадив новий підхід до питання тягара доведення, суть якого полягає в тому, що заявник ініціює порушення справи про дискримінацію лише *на перший погляд* (*prima facie*). Основний тягар доведення покладається на державу, яка має надати розумне та об'єктивне обґрунтування розбіжностей у поводженні з різними категоріями осіб за національною ознакою²⁰⁵.

Для кваліфікації категорії уразливих осіб за національною ознакою принциповим є розмежування *корінних народів* (*indigenous peoples*) та *національних меншин* (*national minorities*), до яких можуть належати багато різних етнічних груп:

національні меншини (*national minorities*),
іноземці (*alien*), *анатриди* (*stateless person*), *біанатриди* (*bipatrid, person with multiple citizenship or dual itizenship*) та так звані *незаконно народжені* (*illegitimate, illegally born*)

²⁰³ Timishev v. Russia, nos. 55762/00 and 55974/00, § 56, ECHR 2005-XII [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.srji.org/resources/search/4/>

²⁰⁴ D.H. and Others v. the Czech Republic [GC], no. 57325/00, § 176, 7 February 2006, ECHR 2007IV [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256>

²⁰⁵ Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / упоряд.: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. – Страсбург: Видавництво Ради Європи, 2015. – С. 45–47.

Зловживання або зневажання уразливим становищем осіб за етнічною ознакою, а також дискримінація національних меншин кваліфікується як прояви ксенофобії та створення перепон щодо їхньої самоідентифікації. До таких фактів, передусім, належать:

- обмеження використання мов меншин у різних сферах, передусім, освіті;
- насилля та погроза насиллям на ґрунті ксенофобії;
- дискримінація за етнічною ознакою у реалізації основних потреб;
- соціальна стигматизація щодо циган (ромів).

Як свідчить практика ЄСПЛ, переважна більшість таких правопорушень кваліфікується як порушення статті 14 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також Протоколу №12 до цієї конвенції про заборону дискримінації.

Зміст основних понять, що використовуються ЄСПЛ для такої кваліфікації, визначено в Загальних рекомендаціях Європейської комісії проти расизму та нетерпимості №7 від 13 грудня 2002 року та №11 від 29 червня 2007 року (*ECRI General Policy Recommendation No. 11: Combating racism and racial discrimination in policing*).

Так, у своїй Загальній політичній рекомендації №7 стосовно національного законодавства щодо боротьби з расизмом і расовою дискримінацією, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості визначає *расову дискримінацію (racial discrimination)* через поняття *расизм (racism)*, яке означає переконання у тому, що така підстава, як *раса, колір, мова, релігія національність* або *національне* або *етнічне походження* виправдовує презирство до однієї особи або групи осіб і стверджує переваги інших осіб або груп²⁰⁶.

У своїй інтерпретаційній практиці ЄСПЛ виходить з того, що етнос і раса є близькими поняттями. Поняття «раса» ближче до біологічної класифікації людей на підвиди на підставі їхніх

---

²⁰⁶ ECRI General Policy Recommendation No.7: National legislation to combat racism and racial discrimination. Adopted on 13 December 2002 and amended on 7 December 2017 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://rm.coe.int/compilation-of-ecri-s-general-policy-recommendations-march-2018/16808b7945>

морфологічних особливостей, таких як колір шкіри чи риси обличчя. Поняття «етнос» ураховує однакове національне походження, релігійні вірування, спільну мову, культуру, традиції тощо. На підставі цього Суд дійшов думки, що дискримінація, заснована на етнічному походженні, є різновидом расової дискримінації²⁰⁷.

Расистський злочин (racist crime), під яким розуміється «звичайне правопорушення (таке як убивство, напад із побиттям, підпал або образа), учинене з расистських мотивів, а також інше правопорушення, у якому расистський елемент є невіддільною частиною (наприклад збудження расової ненависті або участь у расистській організації)».

Пряма расова дискримінація: (direct racial discrimination), що тлумачиться як «будь-яке неоднакове поводження з людьми за такими ознаками, як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство та національне або етнічне походження, що не має об'єктивного й розумного виправдання. Неоднакове поводження позбавлене об'єктивного й розумного виправдання, якщо не має правомірної мети або не дотримано розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою».

Непряма расова дискримінація: (indirect racial Discrimination) – це «випадки, коли позірно нейтральний фактор, такий як положення, критерій чи порядок, становить труднощі під час його дотримання особами або ставить у не вигідне становище осіб, що належать до групи, яка визначається ознаками раси, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства та національного чи етнічного походження, крім випадків, коли цей фактор має об'єктивне й розумне виправдання. Таке виправдання можливе, якщо є правомірна мета або існує розумна пропорційність між використаними засобами та поставленою метою». Уперше Суд кваліфікував певний випадок як непряму дискримінацію у своєму рішенні у справі *D. H. and Others v. the Czech Republic* від 7 лютого 2007 року²⁰⁸.

²⁰⁷ Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / упоряд.: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. – Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2015. – С. 34.

²⁰⁸ *D.H. and Others v. the Czech Republic* [GC], no. 57325/00, § 176, 7 February 2006, ECHR 2007IV [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256>

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості наголошує на тому, що в разі неоднакового поводження за будь-якою з перелічених етнічних або релігійних ознак, концепцію об'єктивного та розумного виправдання слід тлумачити якомога обмеженіше.

З урахуванням того, що ця Загальна рекомендація адресована правоохоронним органам країн – членів Ради Європи, центральним поняттям у запропонованій терміносистемі виступає *расове профілювання (racial profiling)*, під яким розуміється «використання поліцією, без об'єктивного й розумного виправдання, таких ознак, як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство або національне чи етнічне походження, під час контролю, спостереження або розслідувань». Показово, що в п. 1 Рекомендацій прямо вказується: «Чітко законодавчо означити й заборонити расове профілювання»²⁰⁹.

Дискримінація уразливих осіб за мовною ознакою. Оскільки мова є невід'ємною характеристикою національної (етнічної) приналежності, захист прав цієї категорії осіб має розглядатися у загальному контексті протидії расовій та етнічній дискримінації.

Однак провідною тенденцією у ставленні ЄСПЛ з мовних питань є визнання за державами – членами Ради Європи досить широких дискреційних повноважень як у процесі законотворчості, так і тлумачення під час правозастосування. Тому кількість рішень, за якими Страсбурзький суд кваліфікував певну позицію держави як дискримінацію за ознакою мови, досить обмежена.

Певним орієнтиром для ЄСПЛ у розв'язанні справ у такій сфері є позиція з цього питання Комітету з прав людини ООН (*United Nations Human Rights Committee*) – організації, що займається наглядом за виконанням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

---

²⁰⁹ Загальна рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості № 11 від 29 червня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Страсбург : Видання Ради Європи, 2007. – С. 25. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-11-on-combating-racism-and-racia/16808b5ae4>. – Назва з екрана.

До таких прецедентів можуть бути віднесені Рішення Комітету з прав людини у справі «*Diergaardt та інші проти Намібії*» (*Diergaardt et al. v. Namibia*) від 25 липня 2000 року, у якому кваліфіковано заборону державним службовцям відповідати місцевою мовою замість офіційної англійської, навіть якщо вони могли це зробити та хотіли цього²¹⁰. Дискримінацією за мовною ознакою було визнано Комітетом з прав людини ООН недопущення громадянки Латвії до участі у виборах без підтвердження спеціально уповноваженою національною установою того, що вона володіє державною мовою, у рішенні у справі «*Ігнатане проти Латвії*» (*Ignatane v. Latvia*) від 25 липня 2001 року²¹¹.

Найчастіше проблема захисту права на власну мову постає в площині реалізації права на освіту. Наприклад, у рішенні по справі «Щодо певних аспектів законів про використання мов у галузі освіти в Бельгії» (*Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium*) від 23 липня 1968 року заявители стверджували, що позбавлення дітей франкомовної меншини навчатися рідною мовою за результатами реформи освіти є дискримінацією за мовною ознакою у шести аспектах. ЄСПЛ вирішив, що порушення було лише за одним аспектом²¹².

У кількох справах, у яких заявители оцінювали транслітерацію їх імен та особистих даних не так, як вони промовляються рідною мовою, не були кваліфіковані за різною аргументацією Судом як дискримінація за національною чи мовною ознаками. Показовими з цього приводу є рішення у справах «*Булгаков проти України*» (*Bulgakov v. Ukraine*) від 11 вересня 2007 року²¹³ та «*Кемаль Ташкін*

---

²¹⁰ *Diergaardt v. Namibia*, Comm. 760/1997, U.N. Doc. A/55/40, Vol. II, at 140 (HRC 2000) [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.worldcourts.m/hrc/eng/decisions/2000.07.25_Diergaardt_v_Namibia.htm

²¹¹ *Ignatane v. Latvia*, Comm. 884/1999, U.N. Doc. A/56/40, Vol. II, at 191 (HRC 2001) [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2001.07.25_Ignatane_v_Latvia.htm

²¹² Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» (merits), 23 July 1968, p. 28, § 4, Series A no. 6 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>

²¹³ *Bulgakov v. Ukraine*, no. 59894/00, §§ 43-44, 11 September 2007 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172016>

та інші проти Туреччини» (*Kemal Taşkın and Others v. Turkey*) від 2 лютого 2010 року²¹⁴, за якими оскаржені факти могли бути кваліфіковані як порушення ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, але така оцінка була відхилена ЄСПЛ.

Особливості дискримінації уразливих осіб за ознакою громадянства та походження. Хоча дискримінацію за ознакою громадянства, а також походження (місця народження) не можна прямо віднести до порушення прав уразливих осіб за расовою чи національною ознакою, але з юридичної точки зору такі форми дискримінації схожі й досить часто однаково кваліфікуються – за статтею 14 Європейської Конвенції.

До цієї категорії належать *іноземці (alien)*, *анатриди (stateless person)*, *біпатриди (bipatrid, person with multiple citizenship or dual itizenship)* та так звані *незаконно народжені (illegitimate, illegally born)*. Хоча нині у переважній більшості країн народжені поза шлюбом (*extramarita*) діти урівняні в правах з тими, хто народжений у офіційному шлюбі, але на побутовому рівні громадської психології та релігійній моралі ставлення до таких осіб, яких неофіційно називають *bastard, adulterine*, залишається принизливим.

У Європейській конвенції про громадянство 1997 року (*European Convention on Nationality*) *громадянство (nationality)* визначено як «правовий зв'язок між окремою особою та державою без зазначення етнічного походження цієї особи», а *множинне громадянство (multiple nationality)* означає «одночасну належність особи до громадянства двох або більше держав».

Дуже важливою для інтерпретаційної практики ЄСПЛ є норма, наведена у ч. 2 ст. 5 Конвенції: «Кожна держава-учасниця керується принципом заборони дискримінації (*non-discrimination*) своїх громадян незалежно від того, чи вони є громадянами за народженням (*nationals by birth*), чи набули свого громадянства пізніше (*have acquired its nationality subsequently*)»²¹⁵.

²¹⁴ *Kemal Taşkın and Others v. Turkey*, nos. 30206/04, 37038/04, 43681/04, 2 February 2010 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97088>

²¹⁵ Європейська конвенція про громадянство. Страсбург, 6 листопада 1997 року // Відомості Верховної Ради України від 28.03.2008. – 2008. – № 13. – С. 359.

Досить показовою є позиція ЄСПЛ у справі «Гайгусуз проти Австрії» (*Gaygusuz v. Austria*) від 16 вересня 1996 року. Зокрема, Суд відніс ознаку громадянства до таких, що вимагають «дуже вагомих підстав» для виправдання неоднакового ставлення, яке ґрунтується лише на підставі громадянства. Сам же факт різного ставлення до австрійців та неавстрійців у ситуаціях, коли вони потребують державної допомоги, на думку Суду, не отримав розумного та об'єктивного обґрунтування з боку влади²¹⁶.

Ситуацію щодо дискримінації за походженням (народженням поза шлюбом) Європейський суд уперше системно розтлумачив у рішенні з уже згадуваної нами справи «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) від 13 червня 1979 року, де йшлося про різницю у статусі дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом.

Доводи влади не переконали Суд, і він зазначив, що поза-шлюбна дитина має не менше право на встановлення юридичного зв'язку з матір'ю, ніж народжена у шлюбі, при цьому заходи держави щодо підтримки «традиційної сім'ї» не можуть завдавати шкоди інтересам «нетрадиційної сім'ї». Для подальшої інтерпретації подібних фактів має значення висновок Суду про те, що існуючий європейський консенсус щодо рівності дітей, народжених у шлюбі, та позашлюбних дітей істотно зменшує свободу розсуду держави навколо якогось «загального інтересу», який позбавляв би дитину, народжену поза шлюбом, права на спадкування²¹⁷.

Уразливі особи за релігійною ознакою та кваліфікація фактів їхньої дискримінації. До категорії осіб, які потрапили до уразливого становища внаслідок свого віросповідання, відмінного від більшості, що проживає на певній території, або взагалі ставлення до релігії, належать так звані *іновірці* (*outside of the faith*), яких на побутовому рівні іноді принизливо називають «невірними» (*infidels*), а в деяких випадках також атеїсти (*atheist, nothingarian, freethinker*). Особливо це актуально для тих країн, де всупереч

²¹⁶ *Gaygusuz v. Austria*, 16 September 1996, § 42, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58060>

²¹⁷ *Marckx v. Belgium*, no. 6833/74, 13 June 1979, § 63, Series A no. 31 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57534%22%7D>

проголошеному принципу відокремлення церкви від держави де-юре або де-факто одна з релігій чи релігійних конфесій визнається офіційною (державною) або домінуючою.

До найбільш поширених фактів дискримінації уразливих осіб за релігійною ознакою належать:

– Перешкоджання задоволенню духовних потреб, свободи совісті та віросповідання;

– Неправомірні обмеження свободи зборів, свободи пересування, права на працю і притулок;

– Вибіркові репресії щодо релігійних лідерів, активістів, служителів культу, голів громад національних меншин.

Кваліфікація таких фактів дискримінації в основному здійснюється ЄСПЛ на основі тлумачення ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Стаття 9 Свобода думки, совісті і релігії

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Article 9 Freedom of thought, conscience and religion

1. Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.

2. Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others

При кваліфікації фактів дискримінації уразливих осіб за релігійною ознакою ця стаття іноді пов'язується не лише зі статтею 14 Заборона дискримінації, а й зі статтею 10 Свобода вираження поглядів та статтею 11 Свобода зібрань та об'єднання.

У своїй прецедентній практиці ЄСПЛ докладно розтлумачив ідейні засади змісту ст. 9 Конвенції. Зокрема, у рішенні у справі «Коккінакіс проти Греції» (*Kokkinakis v. Greece*) від 25 травня 1993 року Суд визначив «свободу думки, совісті і релігії» (*freedom of thought, conscience and religion*) «як один з базисів (*foundations*) демократичного суспільства», а «у релігійному вимірі це один з найбільш життєво важливих елементів самоідентифікації віруючих і їх концепції життя, але також значна цінність (*a precious asset*) для атеїстів, агностиків, скептиків і тих, хто не визначився у своєму світогляді. Такий плюралізм невіддільний від демократичного суспільства, яке було завойовано дорогою ціною протягом століть».

Далі у п. 31 рішення Суд окремо зауважив, що «хоча релігійна свобода – це, перш за все, справа індивідуальної совісті або власного переконання (*individual conscience*), вона також передбачає, зокрема, свободу «проявляти [свою] релігію» (*manifest [one's] religion*). Свідчення у словах і справах пов'язане з існуванням релігійних переконань (*religious convictions*).

Отже, Страсбурзький суд упевнений у тому, що «Згідно зі статтею 9, свобода прояву своєї релігії не тільки реалізується спільно з іншими, публічно і в колі тих, чия віра одна, але може відстоюватися також самостійно та приватно». Таким чином Суд дійшов висновку, що свобода прояву своєї релігії «включає в принципі право намагатися переконати свого ближнього» через релігійне вчення, яке він сповідує, а також «свободу змінити [свою] релігію або переконання» (*freedom to change [one's] religion or belief*)²¹⁸.

У подальшому Суд визначив, що норма, яка міститься у ст. 9 Конвенції поширюється і на філософські переконання. Наприклад, у рішенні у справі «Кемпбелл і Коузенс проти Об'єднаного Королівства» (*Campbell and Cosans v. United Kingdom*) від 25 лютого

---

²¹⁸ *Kokkinakis v. Greece*, no.14307/88, § 31, 25 May 1993, Series A no. 260-A [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>

1982 року Суд розтлумачив змістовно єдине поняття «релігійні та філософські переконання» (*religious and philosophical convictions*). Зокрема, Страсбурзький суд указав на визначальну ознаку, яка є спільною для релігійних та філософських переконань, – це такі погляди (*views*), що «досягають певного рівня переконливості, важливості, цілісної сформованості та значущості» (*that attain a certain level of cogency, seriousness, cohesion and importance*).

У п. 39 цього ж рішення Суд підкреслив, що «в своєму окремому значенні слово «переконання» (*convictions*), на думку Суду, не є синонімом до слів «думки» (*opinions*) та «ідеї» (*ideas*), що використовуються в статті 10 Конвенції, яка гарантує свободу вираження поглядів (*freedom of expression*)». Термін «переконання» у контексті ст. 9 більше схожий на термін *la conviction*, що вживається у французькому тексті Конвенції. Таким чином, ЄСПЛ відмежував кваліфікацію багатьох фактів дискримінації за релігійною ознакою від ст. 10 і запропонував застосовувати у таких випадках саме ст. 9 Конвенції²¹⁹.

6.2. Прецедентна практика ЄСПЛ із захисту уразливих осіб у свободі пересування, правах на працю і притулок

Поняття осіб, уразливих у свободі пересування, правах на працю і притулок та основні форми їх дискримінації. До цієї категорії уразливих осіб належать не лише *іноземці* (*foreign citizens*) та *анатриди* (*stateless persons*), а й *трудоючі мігранти* (*migrant workers*), *нелегальні мігранти* (*illegal migrant*), *біженці* (*refugees*) та внутрішньо переміщені особи (*internally displaced persons*).

Про надзвичайну актуальність проблеми захисту мігрантів для європейських країн свідчать такі факти, що тільки в 2017 році у басейні Середземного моря загинуло 2 262 особи, а січень 2018 розпочався з того, що загинули або зникли безвісти близько 170 осіб з Марокко та Лівії.

---

²¹⁹ Campbell and Cosans v. the United Kingdom, nos. 751.1/76 and 7743/76, § 33, 25 February 1982, Series A no. 48, (1982) 4 EHRR 293. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57455>

У зв'язку з цим Верховний комісар ООН у справах біженців Філіппо Гранді закликав не відвертатися від трагічної ситуації, що склалася біля порога Європи, і запобігти загибелі людей. «Потрібно зробити все можливе для того, щоб врятувати людей, що опинилися в морі, і не перешкоджати цим зусиллям», – заявив Гранді. У той же час, за його словами, необхідно усунути причини, які штовхають зневірених людей на такі небезпечні подорожі. Люди, які тікають від війни або переслідувань, повинні мати можливість шукати притулку законним шляхом, не піддаючи себе ризику. Поки ж мігранти вважають, що у них немає іншого виходу, аніж довіритися контрабандистам²²⁰.

Отже, у найбільш небезпечному становищі перебувають *нелегальні мігранти (illegal migrant)*. До речі, є сенс приєднатися до застережень про неправомірність використання цього терміна, який налаштовує на негативне ставлення до таких осіб, прирівнюючи їх на побутовому рівні до «осіб поза законом» (*outlaw, bandit*) або «нелегалів» (*illegals*), що погіршує і без того їх уразливе становище. У Сполучених Штатах Америки в 2010 році було розпочато кампанію *Drop the I-Word* за використання таких термінів, як *іммігранти без документів (undocumented immigrants)* або *неавторизовані іммігранти (unauthorized immigrants)*, коли йдеться про іноземців, які нелегально проживають у країні. До цієї кампанії приєдналися асоціації журналістів США, Великобританії, Європи, Австралії²²¹.

Важливою в цьому аспекті є позиція Міжнародної організації з міграції (*International Organization for Migration*), яка запровадила концепцію нерегулярної міграції (*irregular migration*). З точки зору країн призначення, така міграція – це в'їзд, перебування або робота в країні без необхідних дозволів або документів, що вимагаються відповідно до імміграційних правил. З точки зору країни-

---

²²⁰ Центр новостей ООН. В свете массовой гибели мигрантов в Средиземном море в ООН призвали не допустить новых трагедий, 19 января 2019 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.refworld.org.ru/docid/5c4b0cc87.html> [последняя дата доступа 31 января 2019]. – Загл. с экрана.

²²¹ Race Forward: The Center for Racial Justice Innovation united with Center for Social Inclusion [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.raceforward.org/practice/tools/drop-i-word>

відправника, це порушення, яке спостерігається у випадках, коли людина перетинає міжнародний кордон без дійсного паспорта або проїзного документа або не відповідає адміністративним вимогам для виїзду з країни. Таким чином, Міжнародна організація з міграції приєднується до тенденції «обмежувати використання терміна *нелегальна міграція (illegal migration)* до випадків контрабанди і торгівлі людьми»²²².

Як свідчить судова практика, основними видами неправомірного обмеження свободи пересування та порушення, пов'язані з цими правами або формами дискримінації мігрантів, біженців та переміщених осіб, є:

- надмірний економічний вплив та укладання кабальних договорів (економічне рабство);
  - зловживання скрутним матеріальним становищем для втягування цієї категорії уразливих осіб до злочинного бізнесу, у тому числі до секс-індустрії;
  - торгівля людьми-мігрантами, експлуатація дітей-мігрантів;
  - порушення права на притулок, незаконна депортація, у тому числі повернення до тієї країни, де вони зазнали дискримінації з політичних, етнічних та релігійних питань;
  - незаконне поводження з затриманими мігрантами, утримання під охороною осіб, що шукають притулку;
  - протидія або ускладнення возз'єднанню сімей мігрантів.
- Обмеження у натуралізації іноземців та апатридів.

Найбільш тривожною тенденцією є те, що за умов поширення нелегальної міграції, у європейських країнах поширюється криміналізація усіх випадків нелегального проникнення іноземців через державний кордон. Це має наслідком відповідну регламентацію засобів затримання, що до них застосовуються. Такі законодавчі заходи прямо суперечать Міжнародній конвенції про захист прав всіх трудящих мігрантів та членів їх сімей 1990 р., де прямо говориться про те, що якщо мігрант затриманий за порушення міграційних норм, то він повинен утримуватися окремо від

---

²²² IOM, Glossary on Migration, International Migration Law Series No. 25, 2011 // International Organization for Migration [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.iom.int/key-migration-terms>

засуджених та осіб, які перебувають під вартою в очікуванні суду, і до нього не повинні ставитися, як до злочинця (стаття 17, § 3)²²³.

Інтерпретація ЄСПЛ норм і фактів у справах із захисту уразливих осіб у свободі пересування, правах на працю і притулок. Порівняння судової практики ЄСПЛ та практики національних судів держав – членів Ради Європи із захисту уразливих осіб у свободі пересування, правах на працю і притулок дозволяє виявити основні тренди у цій сфері правореалізації.

Найбільш гострою проблемою є питання *депортації нелегальних мігрантів*. При цьому слід ураховувати, що звичайно позиція Суду з питань виселення іноземця до країни, де йому загрожує реальна можливість дискримінації, базується на кваліфікації цього факту, як порушення статті 3 Європейської Конвенції. За цих обставин дана стаття передбачає зобов'язання не депортувати особу в таку країну. При цьому стаття 3 Конвенції може також застосовуватися в разі, якщо небезпека походить від осіб, які не є державними посадовими особами. Однак у цьому разі необхідно довести, що небезпека реальна і що держави, що приймають, не здатні усунути її, надавши належний захист²²⁴.

Наприклад, у справі «Хірсі Джамаа та інші проти Італії» (*Hirsi Jamaa and Others v. Italy*) заявниками були одинадцять сомалійських і тринадцять громадян Еритреї, що входили до складу групи з приблизно двохсот осіб, яка залишила Лівію у 2009 році на трьох судах з метою досягти італійського узбережжя. 6 травня 2009 року вони були перехоплені судами італійської Податкової поліції (Фінансової гвардії) і Берегової охорони.

Суд кваліфікував повернення мігрантів, перехоплених у відкритому морі до країни відправлення, як порушення ст. 3 Конвенції. Суд зазначив, що «особливий характер ситуації,

---

²²³ Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей. 18.12.1990 [Електронний ресурс] // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – 1996. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203/print. – Назва з екрана.

²²⁴ H.L.R. v. France, no 24573/94 § 40, 29 April 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-III [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58041>

пов'язаної з міграцією по морю, не може виправдати існування сфери поза законом, у якій на осіб не поширюється дія будь-якої правової системи, здатної забезпечити їм права і гарантії, що охороняються Конвенцією» і зробив висновок, що стаття 4 Протоколу № 4 також підлягає застосуванню в цій справі²²⁵.

Однак у рішенні у справі «М.У.Н. та інші проти Швеції» (*M.Y.H. and Others v. Sweden*) від 27 червня 2013 року Європейський суд з прав людини зайняв іншу позицію.

Так, 20 вересня 2008 року Міграційна служба Швеції (Migrationsverket) відхилила клопотання про надання притулку біженцям-християнам з Іраку. Служба постановила, що «ситуація в Іраку як така або той факт, що заявники є християнами, не є підставою для задоволення такого клопотання». Служба вирішила також, що вимагання та викрадення людей мають економічні, а не релігійні причини. Заявники подали апеляцію, додавши, що їх сусід в Багдаді повідомив їм, що хтось у вересні 2008 р. написав на їхньому будинку гасла «Християн потрібно вбивати» і «Ваша кров повинна бути пролита». Однак Міграційний суд Швеції (Migrationsdomstolen) підтримав рішення Міграційної служби, а Міграційний апеляційний суд (Migrationsöverdomstolen) відмовив заявникам у праві на оскарження.

ЄСПЛ зазначив, що ситуація загального насильства сама по собі, як правило, не тягне порушення статті 3 у разі висилки нелегальних мігрантів. Однак Суд порушив питання: «Чи роблять уразливість християнської групи і ризики, з якими стикаються особи через своє віросповідання, неможливим повернення членів цієї групи до Іраку без порушення їх прав за статтею 3»?

Суд вирішив, що йому не потрібно приймати рішення з цього питання, бо для християн доступна альтернатива переміщення всередині країни, а саме – до регіону Курдистан. На цій підставі Суд прийшов до висновку про те, «що, хоча заявники як християни належать до уразливої меншості, ... вони цілком можуть переїхати до регіону Курдистан, де не будуть піддаватися такій небезпеці»²²⁶.

²²⁵ *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* [GC], no. 27765/09, §§ 76, 78, ECHR 2012 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183675>

²²⁶ *M.Y.H. and Others v. Sweden*, no. 50859/10, §§20-36, ECtHR, 27 June 2013

Однак за дещо інших обставин Суд ухвалив протилежне рішення. Так, у справі «*I.K. проти Австрії*» (*I.K. v. Austria*) заявник – громадянин Росії чеченського походження, який проживав у м. Відні, стверджував, що його видворення в Росію піддасть його жорстокому поводженню, що суперечить статтям 2 та 3 Конвенції, а також розлучить його з дружиною й дітьми, що є порушенням статті 8 Конвенції.

Після того, як він неодноразово був австрійськими властями притягнутий до кримінальної відповідальності, 27 червня 2007 року Федеральна поліція (*Bundespoleizeidirektion*) видала щодо заявника заборону на повторний в'їзд (*Rückkehrverbot*) до 27 вересня 2013 року.

Розглядаючи заяву про надання притулку, Суд зазначив, що заявник послідовно наголошував на тому, що боявся переслідування у разі повернення в Росію з тієї причини, що його батько працював на Службі безпеки Чечні і був убитий в 2001 році. Заявник також стверджував, що був чотири рази заарештований, звільнений за викуп, йому погрожували і жорстоко побили під час перевірки документів у 2004 році. На підставі викладеного суд дійшов висновку, що «є ґрунтовні підстави вважати, що Заявнику загрожує реальна і індивідуальна небезпека піддатися поводженню, суперечить статті 3 в разі повернення в Росію» і ухвалив, що «депортація заявника в Росію буде порушенням статті 3 Конвенції»²²⁷.

Іншою значущою проблемою захисту прав мігрантів є тримання під вартою осіб, які шукають притулку. Базовими тут є прецеденти, створені ЄСПЛ у рішеннях у справах «Ріад та Ідіаб проти Бельгії» (*Riad and Idiab v. Belgium*) від 24 січня 2008 року та «Сааді проти Сполученого Королівства» (*Saadi v. the United Kingdom*) від 29 січня 2008 року²²⁸. Так, у першій справі Суд кваліфікував тримання нелегальних мігрантів під вартою у

[Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-121567>
²²⁷ *I.K. v. Austria*, no. 2964/12, § 58, 28 March 2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117684>

²²⁸ *Saadi v. Italy* [GC], no. 37201/06, § 125, ECHR 2008 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85276>

транзитній зоні аеропорту протягом більше десяти днів без задоволення їхніх основних потреб як принижуюче гідність поведіння, що є прямим порушенням ст. 3 та ст. 5 Конвенції²²⁹.

Важливою проблемою захисту прав осіб, які є уразливими у свободі пересування є надання їм притулку. Так, ще у рішенні ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*Case of James and Others v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1986 року було зазначено: «сучасне суспільство розглядає забезпечення населення житлом як найважливішу соціальну потребу, регулювання якої не можна цілком покладати на ринкові механізми» і тим самим покладаючи на уряди держав – членів Ради Європи обов'язок надання житла тим особам, які його потребують і не можуть з певних причин придбати його²³⁰.

У рішенні у справі «М.С.С. проти Бельгії та Греції» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) від 21 січня 2013 року ЄСПЛ, зокрема, кваліфікував порушенням ст. 3 та ст. 13 Конвенції «Недоліки грецької системи надання притулку, а також ризик висилки за відсутності ретельного розгляду суті заяви про отримання політичного притулку та доступу в ефективному засобі правового захисту»²³¹.

Істотною проблемою захисту прав уразливих осіб є вдосконалення системи набуття громадянства країни перебування мігрантами та членами їхніх сімей, зокрема необхідність автоматичного набуття громадянства для народжених на території відповідної держави і спрощеної натуралізації для осіб старшого віку. Це знайшло правову оцінку в Справах ЄСПЛ «Сливенко проти Латвії» (*Slivenko v. Latvia*) від 9 жовтня 2003 року²³² та «Сисоєва

²²⁹ *Riad and Idiab v. Belgium*, nos. 29787/03 and 29810/03, § 68, 24 January 2008 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108395>

²³⁰ Рішення ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*Case of James and Others v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1986 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 4.

²³¹ *M.S.S. v. Belgium and Greece* [GC], no. 30696/09, § 8, ECHR 2011 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103050>

²³² *Slivenko v. Latvia* [GC], no. 48321/99, § 60, ECHR 2003-X [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61334>

проти Латвії» (*Sisojeva and Others v. Latvia*) від 15 січня 2007 року²³³.

Важливими актами, що сприяють розв'язанню цієї проблеми, є відповідні резолюції та рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи щодо врегулювання статусу мігрантів²³⁴.

Висновки

1. Основною категорією осіб, уразливих за етнічною ознакою є національні меншини (*national minorities*), порушення прав яких узагальнюється через поняття расової дискримінації (*racial discrimination*). До основних проявів такої дискримінації належать: расистський злочин (*racist crime*), пряма расова дискримінація (*direct racial discrimination*) та непряма расова дискримінація (*indirect racial Discrimination*), расове профілювання (*racial profiling*) при здійсненні правоохоронних заходів. Дискримінація уразливих осіб за мовною ознакою по суті є проявом ксенофобії і тому за своїм складом максимально наближається до расової дискримінації.

2. З юридичної точки зору, дискримінація за ознаками громадянства, а також походження (місця народження) є схожою з порушенням прав уразливих осіб за расовою чи національною ознакою і на практиці підлягають однаковій кваліфікації за статтею 14 Європейської Конвенції. До цієї категорії належать такі уразливі особи, які мають статус іноземця (*alien*), апатрида (*stateless person*), біпатрида (*bipatrid, person with multiple citizenship or dual itizenship*) та незаконно народженого (*illegitimate, illegally born*).

3. Через те, що до базових критеріїв національної ідентичності належить певне віросповідання і взагалі традиційне ставлення до

---

²³³ *Sisojeva and Others v. Latvia (striking out)* [GC], no. 60654/00, § 97, ECHR 2007-I [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79022>

²³⁴ Парламентська асамблея Ради Європи. Резолюція 1618 (2008). Заходи, спрямовані на поліпшення демократичної участі мігрантів http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/833_res_1618.htm

Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція 1933 (2013)234[1]. Вирішення проблем змішаної міграції та надання притулку за межами східних кордонів Європейського Союзу [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1748_rez_1933_\(2013\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1748_rez_1933_(2013).htm)

релігії, захист прав і свобод уразливих осіб за релігійною ознакою регулюється так само, як і протидія расовій та мовній дискримінації. Отже, при кваліфікації фактів дискримінації уразливих осіб за релігійною ознакою, крім статті 9 Європейської конвенції з прав людини, застосовуються стаття 14, а також статті 10 та 11.

4. До особливої категорії осіб належать особи, уразливі у свободі пересування, правах на працю і притулок. До цієї категорії уразливих осіб, окрім іноземців (*foreign citizens*) та апатридів (*stateless persons*), мають бути віднесені трудящі мігранти (*migrant workers*), нелегальні мігранти (*illegal immigrant*), біженці (*refugees*) та внутрішньо переміщені особи (*internally displaced persons*). При цьому дуже важливо розмежовувати поняття нерегулярної міграції (*irregular migration*) та нелегальної міграції (*illegal migration*), під яке підпадають випадки контрабанди і торгівлі людьми.

Інформаційно-методичне забезпечення

Перелік питань для семінарських занять

1. Спільні та відмінні ознаки уразливих осіб за національною, мовною та релігійною ознаками.

2. Типологія зловживання або зневажання уразливим становищем осіб за релігійною ознаками.

3. Розгляд Справ ЄСПЛ «Сливенко проти Латвії» (*Slivenko v. Latvia*, 9 жовтня 2003 року) та «Сисоева проти Латвії» (*Sisojeva v. Latvia*, 15 січня 2007 року).

4. Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 1596 (2003) про становище молодих мігрантів в Європі та 1827 (2007), про програми врегулювання статусу нелегальних мігрантів.

Ключові слова:	Ключевые слова:	Key words:
дискримінація на ґрунті належності до певної національної меншини	дискриминация на почве принадлежности к определенному национальному меньшинству	discrimination on the ground of association with a national minority

дискримінація за релігійною ознакою	дискриминация по религиозному признаку	discrimination on the ground of religion
дискримінація за кольором шкіри	дискриминация по цвету кожи	discrimination on the ground of colour
дискримінація на мовному ґрунті	языковая дискриминация, лингвизм	discrimination on the ground of language
дискримінація за національним походженням	дискриминация по национальному происхождению	discrimination on the ground of national origin
дискримінація на расовому ґрунті	дискриминация по признаку расы	discrimination on the ground of race
іноземці	иностранцы	foreign citizens
апатриди	апатриды	stateless persons
мігранти	мигранты	migrants
іммігранти	иммигранты	immigrants
трудящі-мігранти	трудоые мигранты	migrant workers
нелегальні мігранти	нелегальные мигранты	illegal immigrants
біженці	беженцы	refugees
внутрішньо переміщені особи	внутренне перемещенные лица	internally displaced persons
особи поза законом	лица вне закона	outlaw, bandit
нелегали	нелегалы	illegals
іммігранти без документів	иммигранты без документов	undocumented immigrants
неавторизовані іммігранти	неавторизированные иммигранты	unauthorized immigrants
Міжнародна організації з міграції	Международная организация по миграции	International Organization for Migration
нерегулярна міграція	нерегулярная миграция	irregular migration

Розв'язання кейсів

Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ у справі «Суфі та Елмі проти Сполученого Королівства» від 28.06.2011: *Sufi and Elmi v. the United Kingdom*, nos. 8319/07 and 11449/07, § 212, 28 June 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.refworld.org.ru/docid/535f6da94.html>

- Чи розглядав суд питання про правомірність надання політичного притулку?
- По яких статтях Конвенції Суд розглядав скарги?
- Чому Суд прийняв рішення об'єднати скарги?
- Скарга по якій статті Конвенції визнана Судом прийнятною?

Порівняйте зміст понять «повага до почуттів віруючих» і «свобода висловлювання думок» у Справі ЄСПЛ «Інститут Отто Премінгера проти Австрії» (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*, 29 вересня 1994 року). *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, 20 September 1994, § 49, Series A no. 295-A [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897>

Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ у справі «Байсаков та інші проти України» (Заява N 54131/08) від 18 лютого 2010 року // Офіційний вісник України від 19.07.2010 – 2010 р., № 52, стор. 106, стаття 1760 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.refworld.org.ru/docid/5294a2e14.html>.

- Якими принципами керується Суд при інтерпретації правомірності екстрадиції та можливості її оскаржити?
- Скарга по якій статті Конвенції визнана Судом прийнятною?

Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*Case of James and Others v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1986 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002 р., № 4. [Електронний

ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_180

➤ Чому, за аргументами заявників, законодавство про орендну реформу призводить до дискримінації за ознакою майна («property»).

➤ Порушення яких статей Європейської конвенції з прав людини та Протоколу № 1 встановив Суд?

Прецеденти Європейського Суду з прав людини

1. M.Y.H. and Others v. Sweden, no. 50859/10, §§20-36, ECtHR, 27 June 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-121567>

2. I.K. v. Austria, no. 2964/12, § 58, 28 March 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117684>

3. Hirsi Jamaa and Others v. Italy [GC], no. 27765/09, §§ 76, 78, ECHR 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183675>

4. M.S.S. v. Belgium and Greece [GC], no. 30696/09, § 8, ECHR 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103050>

5. Sufi and Elmi v. the United Kingdom, nos. 8319/07 and 11449/07, § 212, 28 June 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.refworld.org.ru/docid/535f6da94.html>

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Байсаков та інші проти України» (Заява N 54131/08) від 18 лютого 2010 року // Офіційний вісник України від 19.07.2010. – 2010. – № 52. – С. 106, ст. 1760.

7. Kemal Taşkın and Others v. Turkey, nos. 30206/04, 37038/04, 43681/04, 2 February 2010 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97088>

8. Saadi v. Italy [GC], no. 37201/06, § 125, ECHR 2008 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85276>

9. Riad and Idiab v. Belgium, nos. 29787/03 and 29810/03, § 68, 24 January 2008 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108395>

10. Bulgakov v. Ukraine, no. 59894/00, §§ 43-44, , 11 September 2007 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172016>

11. D.H. and Others v. the Czech Republic [GC], no. 57325/00, § 176, 7 February 2006, ECHR 2007–IV [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256>

12. Sisojeva and Others v. Latvia (striking out) [GC], no. 60654/00, § 97, ECHR 2007-I [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79022>

13. Timishev v. Russia, nos. 55762/00 and 55974/00, § 56, ECHR 2005-XII [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.srji.org/resources/search/4/>

14. Slivenko v. Latvia [GC], no. 48321/99, § 60, ECHR 2003-X [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61334>

15. Рішення ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (Case of James and Others v. the United Kingdom) від 21 лютого 1986 року [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 4. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_180. – Назва з екрана.

16. H.L.R. v. France, no 24573/94 § 40, 29 April 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-III [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58041>

17. Gaygusuz v. Austria, 16 September 1996, § 42, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58060>

18. Kokkinakis v. Greece, no.14307/88, § 31, 25 May 1993, Series A no. 260-A [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>

19. Рішення ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (Case of James and Others v. the United Kingdom) від 21 лютого 1986 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 4.

20. Campbell and Cosans v. the United Kingdom, nos. 751.1/76 and 7743/76, § 33, 25 February 1982, Series A no. 48, (1982) 4 EHRR

293. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57455>

21. Marckx v. Belgium, no. 6833/74, 13 June 1979, § 63, Series A no. 31 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57534%22%5D%7D>

22. Case «relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» (merits), 23 July 1968, p. 28, § 4, Series A no. 6 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>

Інші правові акти

23. Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей. 18.12.1990 [Електронний ресурс] / Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – 1996. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203/print. – Назва з екрана.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13, / № 32 від 23.08.2006 /. – С. 270. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004. – Назва з екрана.

25. Перший Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Париж, 20.III.1952. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets009.htm>. – Назва з екрана.

26. Європейська конвенція про громадянство. Страсбург, 6 листопада 1997 року // Відомості Верховної Ради України від 28.03.2008. – 2008. – № 13. – С. 359.

27. Загальна рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості № 11 від 29 червня 2007 р. [Електронний ресурс] – Страсбург : Видання Ради Європи, 2007. – 25 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-11-on-combating-racism-and-racia/16808b5ae4>. – Назва з екрана.

28. ECRI General Policy Recommendation No.7: National legislation to combat racism and racial discrimination. Adopted on 13

December 2002 and amended on 7 December 2017 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://rm.coe.int/compilation-of-ecri-s-general-policy-recommendations-march-2018/16808b7945>

29. Diergaardt v. Namibia, Comm. 760/1997, U.N. Doc. A/55/40, Vol. II, at 140 (HRC 2000) [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2000.07.25_Diergaardt_v_Namibia.htm

30. Ignatane v. Latvia, Comm. 884/1999, U.N. Doc. A/56/40, Vol. II, at 191 (HRC 2001) [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2001.07.25_Ignatane_v_Latvia.htm

31. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С. 1114, ст. 260.

32. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – Ст. 146.

33. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19/20. – Ст. 179.

34. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 року № 2494-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.

35. Парламентська асамблея Ради Європи. Резолюція 1618 (2008). Заходи, спрямовані на поліпшення демократичної участі мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/833_res_1618.htm. – Назва з екрана.

36. Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція 1933 (2013) [1]. Вирішення проблем змішаної міграції та надання притулку за межами східних кордонів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1748_rez_1933_\(2013\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1748_rez_1933_(2013).htm). – назва з екрана.

Рекомендована література

37. Друзенко Г. Вплив прецедентного права Європейського Суду з прав людини на законодавство України в сфері свободи віросповідання: реалії та перспективи. [Електронний ресурс] / Г. Друзенко. – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?id=33982&name=materials_conferences&_lang=ua&. – Назва з екрана.

38. Захист прав людини в умовах вимушеного переміщення: європейські стандарти та конституційна юрисдикція [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/zahyst-prav-lyudyny-v-umovah-vymushenogo-peremishchennya-yevropeyski-standarty-ta>. – Назва з екрана.

39. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики ее применения / под общ. ред. В. А. Туманова и Л. М. Энтина. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 336 с.

40. Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «З.Н.С. проти Туреччини» / пер.: П. М. Рабінович, О. Шарван, Т. Полянський // Право України : Юридичний журнал. – 2013/1. – № 6. – С. 336-338 .

41. Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Лаутсі проти Італії» / пер.: П. М. Рабінович, О. Шарван, Т. Полянський // Право України : Юридичний журнал. – 2013/1. – № 3/4. – С. 482–485.

42. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Довідник для членів парламенту [Електронний ресурс]. – Київ : Вид-во «К.І.С.», 2014. – 101 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>. – Назва з екрана.

43. Матвеева С. П. Принцип автономності тлумачення у сфері особистих немайнових правовідносин (право на життя, право на вільне віросповідання, право на вибори) на прикладі рішень Європейського суду з прав людини / Матвеева Станіслава Петрівна // Європейські перспективи. – 2014. – № 8. – С. 156–163.

44. Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб, які отримали статус внутрішньо переміщених осіб із зони АТО та Автономної Республіки Крим / А. О. Медвідь // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер. Юридичні науки. – 2015. – Вип. 1. (Т. 2). – С. 71–76.

45. Можливості вдосконалення законодавчого забезпечення права людини на свободу віросповідання в Україні / П. Рабінович, Л. Ярмол // Вісник Академії правов. наук Укр. – 2004. – №1. – С. 16–27.

46. Права людини в сучасній православній інтерпретації [Електронний ресурс] : (в світлі міжнародних стандартів) / П. М. Рабінович, С. Цебенко. – Електрон. текстові дан. // Вісник Національної Академії правових наук України. – 2015/1. – № 2. – С. 7–16.

47. Права человека в Европе: Позиция Томаса Хаммарберга, Комиссара Совета Европы по правам человека. – Страсбург : Издательство Совета Европы, 2011. – 458 с.

48. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / упоряд.: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. – Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2015. – 72 с.

49. Про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні: Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2018. – 661 с. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf. – Назва з екрана.

50. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: сб. анали. ст. / под ред. М. Р. Воскобитовой. – М. : Изд-во «Анахарсис», 2005. – 528 с.

51. Care, Migration and Human Rights: Law and Practice (Routledge Research in Human Rights Law) / Editor Siobhán Mullally, University College Cork. – London and New York : Routledge, 2015. – 192 p.

52. Collinson, J. Immigration Tribunal fees as a barrier to access to justice and substantive human rights protection for children / Jonathan Collinson // Public Law. №1, 2017. – P. 1–10.

Інформаційні ресурси

53. Центр новостей ООН, В свете массовой гибели мигрантов в Средиземном море в ООН призвали не допустить новых трагедий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.refworld.org.ru/docid/5c4b0cc87.html> Council of Europe Portal Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

54. European Court of Human Rights Portal [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.echr.coe.int>

55. IOM, Glossary on Migration, International Migration Law Series No. 25, 2011 // International Organization for Migration [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.iom.int/key-migration-terms>

56. Race Forward: The Center for Racial Justice Innovation united with Center for Social Inclusion [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.raceforward.org/research/immigration>

57. The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>

Тести для самоконтролю

6.1. Яке поняття не використовується в державах – членах Ради Європи для позначення уразливих осіб за етнічною та релігійною ознаками?

A. національні меншини (national minorities);

B. незаконно народжені (illegitimate, illegally born);

C. іноземці (alien);

D. апатриди (stateless person);

E. біпатриди (bipatrid, person with multiple citizenship or dual citizenship).

6.2. Що з нижченаведеного ЄСПЛ не кваліфікується як дискримінація за національною ознакою?

- A.** обмеження використання мов меншин у різних сферах;
- B.** запровадження навчальних закладів, у яких викладання здійснюється мовою меншин;
- C.** насилля та погроза насиллям на ґрунті ксенофобії;
- D.** соціальна стигматизація щодо циган (ромів);
- E.** усе наведене кваліфікується як дискримінація за національною ознакою.

6.3. Що Європейська комісія проти расизму та нетерпимості визначає як «переконавання у тому, що така підстава, як раса, колір, мова, релігія національність або національне або етнічне походження виправдовує презирство до однієї особи або групи осіб і стверджує переваги інших осіб або груп»?

- A.** непряма расова дискримінація: (indirect racial Discrimination);
- B.** пряма расова дискримінація: (direct racial discrimination);
- C.** расистський злочин (racist crime);
- D.** расизм (racism);
- E.** ксенофобія (xenophobia).

6.4. Яка з нижченаведених дефініцій є визначенням расового профілювання (racial profiling)?

A. «звичайне правопорушення (таке як убивство, напад із побиттям, підпал або образа), учинене з расистських мотивів, а також інше правопорушення, у якому расистський елемент є невіддільною частиною (наприклад збудження расової ненависті або участь у расистській організації)»;

B. «будь-яке неоднакове поводження з людьми за такими ознаками, як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство та національне або етнічне походження, що не має об'єктивного й розумного виправдання»;

C. «використання поліцією без об'єктивного й розумного виправдання таких ознак, як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство або національне чи етнічне походження, під час контролю, спостереження або розслідувань»;

Д. «випадки, коли позірно нейтральний фактор, такий як положення, критерій чи порядок, становить труднощі під час його дотримання особами або ставить у не вигідне становище осіб, що належать до групи, яка визначається ознаками раси, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства та національного чи етнічного походження, крім випадків, коли цей фактор має об'єктивне й розумне виправдання»;

Е. немає жодного правильного варіанта відповіді.

6.5. У якому своєму рішенні ЄСПЛ підкреслює, що «жодну відмінність у поведженні, яка ґрунтується винятково або переважно на етнічному походженні особи, не можна об'єктивно виправдати в сучасному демократичному суспільстві, що будується на принципах плюралізму та поваги до різних культур»?

А. у справі «Паскал проти України» (2011);

В. у справі «Тімішев проти Росії» (Timishev v. Russia) (2005);

С. у справі «Глор проти Швейцарії» (Glor v. Switzerland) (2009);

Д. у справі ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria) (2003);

Е. у справі «Ріс проти Сполученого Королівства» (Rees v. the United Kingdom) (1986).

6.6. Що наведено у рішенні ЄСПЛ у справі «D. Н. та інші проти Чеської Республіки» D. H. and Others v. the Czech Republic від 7 лютого 2007 року?

А. приклад кваліфікації певного випадку як непрямої дискримінації;

В. дефініцію расистського злочину;

С. визначення расового профілювання;

Д. усі варіанти відповіді правильні;

Е. немає жодного правильного варіанта відповіді.

6.7. У якому своєму рішенні ЄСПЛ кваліфікував поміщення школярів циганського походження в спецшколи, призначені для нерозвинутих дітей, як дискримінаційне ставлення через їхнє етнічне походження?

A. у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (Christine Goodwin v. the United Kingdom) (2002);

B. у справі Тімішев проти Росії (Timishev v. Russia) (2005);

C. у справі «D. Н. та інші проти Чеської Республіки» (D. Н. and Others v. the Czech Republic) (2007);

D. у справі «Глор проти Швейцарії» (Glor v. Switzerland) (2009);

F. немає жодного правильного варіанта відповіді.

6.8. Як називають у країні перебування особи, яка в'їжджає до цієї країни?

A. емігрант (emigrant);

B. мігрант (migrant);

C. іммігрант (immigrant);

D. усі варіанти відповіді правильні;

E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

6.9. У якому своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що «особливий характер ситуації, пов'язаної з міграцією по морю, не може виправдати існування сфери поза законом, у якій на осіб не поширюється дія будь-якої правової системи, здатної забезпечити їм права і гарантії, що охороняються Конвенцією?»

A. у справі «М.У.Н. та інші проти Швеції» (M.U.N. and Others v. Sweden) (2013);

B. у справі «Хірсі Джамаа та інші проти Італії» (Hirsi Jamaa and Others v. Italy) (2012);

C. у справі «D. Н. та інші проти Чеської Республіки» (D. Н. and Others v. the Czech Republic) (2007);

D. у справі ЄСПЛ у справі М.С. проти Болгарії (M.C. v. Bulgaria) (2003);

E. у справі «Ріс проти Сполученого Королівства» (Rees v. the United Kingdom) (1986).

6.10. У якому рішенні ЄСПЛ визначив, що «сучасне суспільство розглядає забезпечення населення житлом як найважливішу соціальну потребу, регулювання якої не можна цілком покласти на ринкові механізми» і тим самим зобов'язав

держави – члени Ради Європи надавати житло тим особам, які його потребують і не можуть з певних причин придбати його?

A. у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (Case of James and Others v. the United Kingdom) (1986);

B. у справі «Хірсі Джамаа та інші проти Італії» (Hirsi Jamaa and Others v. Italy) (2012);

C. у справі «М.У.Н. та інші проти Швеції» (M.U.N. and Others v. Sweden) (2013);

D. у справі «D. Н. та інші проти Чеської Республіки» (D. H. and Others v. the Czech Republic) (2007);

E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

ТЕМА 7. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ ПРЕЦЕДЕНТІВ ЄСПЛ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМАТИВНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД УРАЗЛИВИХ ОСІБ

Спеціальні (фахові) компетентності: за підсумками вивчення теми студенти повинні вміти: користуватися відповідним понятійним апаратом; здійснювати правову оцінку конкретного рішення ЄСПЛ; використовувати інтерпретаційну практику ЄСПЛ за різними формами судочинства в Україні.

План лекції

Вступ

7.1. Загальні концептуальні та нормативні засади застосування судами України прецедентного права ЄСПЛ:

- нормативно-правові засади застосування судами України Європейської Конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ;
- інтерпретаційна практика Конституційного Суду України та європейські стандарти захисту прав уразливих осіб;

7.2. Специфіка застосування прецедентів ЄСПЛ при здійсненні судочинства у кримінальних та адміністративних справах:

- застосування практики ЄСПЛ судами загальної юрисдикції при здійсненні судочинства у кримінальних справах;
- практика застосування адміністративними судами України прецедентного права ЄСПЛ;

7.3. Особливості застосування прецедентів ЄСПЛ під час розгляду справ у порядкух цивільного та господарського судочинства:

- прецедентне право ЄСПЛ як джерело матеріальних норм та правової інтерпретації при здійсненні цивільного судочинства;

– особливості застосування судової практики ЄСПЛ спеціалізованими господарськими судами, що входять до системи судів загальної юрисдикції.

Висновки

Інформаційно-методичне забезпечення:

- запланований перелік питань на семінарському занятті (ключові терміни);
- розв'язання кейсів;
- джерела системного дослідження теми;
- тести для самоконтролю засвоєння теми.

Вступ

Тема посібника, якою композиційно завершується весь курс лекцій, має явно виражену практичну спрямованість. Розкриваючи її зміст, ми маємо з'ясувати стан реципійованості досвіду Європейського суду з прав людини у практику українських судів за такими формами судочинства як конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільного та господарського. Це, у свою чергу, має спряти встановлення ступеня імплементованості європейських стандартів захисту прав і свобод уразливих осіб. Таким чином, ми маємо констатувати особливу актуальність порушених у цій темі питань.

Така оцінка підтверджується висновком, до якого надійшли багато вітчизняних дослідників. Зокрема відмічається, що роль і місце Європейської конвенції з прав людини у судовому правозастосуванні «останнім часом є не лише актуальною, а й пріоритетною». Це передусім стосується й механізму використання практики ЄСПЛ, тобто його рішень²³⁵

---

²³⁵ Комаров В. В. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України: проблема конкуренції / В. В. Комаров // Проблеми законності. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – Вип. 100. – С. 31–41.

7.1. Загальні концептуальні та нормативні засади застосування судами України прецедентного права ЄСПЛ

Нормативно-правові засади застосування судами України Європейської Конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ. В Україні застосовується цілісна система джерел імплементації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини.

У підґрунті цієї системи лежить сама Європейська конвенція з прав людини. Так, відповідно до ст. 32 Конвенції до юрисдикції ЄСПЛ належить неподільна компетенція нормативного тлумачення та застосування Європейської Конвенції з прав людини та Протоколів до неї. Причому ч. 2 цієї статті передбачає, що «у випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд» (*in the event of dispute as to whether the Court has jurisdiction, the Court shall decide*). Отже, Суд керується *принципом компетенції-компетенції* (*Kompetenz-Kompetenz; competence-competence principle*), який застосовується для встановлення компетенції міжнародного комерційного арбітражу. Саме тому всі акти інтерпретації Конвенції мають перевагу над подібними актами національних судів.

Найважливішою щодо застосування прецедентів ЄСПЛ є стаття 46 Конвенції, яка має назву «Обов'язкова сила рішень та їх виконання» (*Binding force and execution of judgments*). Зокрема держави – учасниці Конвенції «зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами». Отже, обов'язковими для виконання національних судів нашої країни є не всі акти ЄСПЛ, а лише *остаточні рішення* (*judgments*), і лише з тих справ, де стороною є держава Україна. Це, до речі, дозволяє вважати, що прецеденти Європейського Суду щодо інших держав для України не є актами нормативного тлумачення.

Безпосереднім джерелом процедури реалізації рішень ЄСПЛ судами України є Закон України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який має відносно тривалу практику застосування²³⁶.

²³⁶ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості

Зокрема, частиною 1 ст. 2 встановлюється, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання Україною, як це передбачено ст. 46 Європейської Конвенції. Однак ця загальна норма досить невдало конкретизується у частині 1 ст. 17 Закону, що приписує: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Таке уточнення здійснено за допомогою певних узагальнень. Отже, таке «розмите» формулювання провокує до помилкового висновку про те, що джерелом права для судів України може бути будь-яке рішення або ухвала, винесене Європейським судом, незалежно від суб'єктного складу справи та від того, чи є такий акт рішенням у справі проти України²³⁷.

На користь того, що така трактовка частини 1 ст. 17 не просто можлива, а й реалізується у доктрині та судовій практиці, свідчить наявність у мотиваційній частині судових рішень національних судів непоодиноких посилань на всю практику ЄСПЛ, не обмежуючись лише справами проти держави суду.

На наш погляд, така двозначність впливає з того, що у частині 1 ст. 2 Закону і ст. 46 Конвенції йдеться про джерела правореалізації, а в частині 1 ст. 17 – переважно про джерела тлумачення. Однак у тексті Закону це має бути чітко визначено.

Окремими нормами цього Закону регулюється порядок виплати відшкодування (ст. 7, 8), а також додаткові заходи індивідуального характеру (ст. 10, 11) та заходів загального характеру (ст. 13–15).

Частина 2 ст. 2 Закону України від 23 лютого 2006 року джерелом виконання рішень ЄСПЛ визначає Закон України від 2 червня 2016 року «Про виконавче провадження»²³⁸. Зокрема, п. 8 частини 1 ст. 3 цього Закону передбачає, що самі рішення Європейського суду з прав людини є підставою для їх примусового виконання, а п. 2 частини 5 ст. 27 передбачає звільнення виконання

Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С. 1114, ст. 260.

²³⁷ Бяленевич О. А. Про застосування практики Європейського суду з прав людини / Бяленевич О. А. // Вісн. КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер. Юридичні науки. – Київ, 2009. – С. 32–38.

²³⁸ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 30. – Ст. 542.

рішень Європейського суду з прав людини від стягування виконавчого збору.

Окремі статті процесуальних кодексів України також містять норми, які передбачають урахування судової практики ЄСПЛ при застосуванні принципу верховенства права і регулюють процедуру перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, до яких може бути віднесене відповідне Рішення Європейського суду щодо порушення Україною міжнародних зобов'язань. Ці положення процесуальних кодексів будуть розглянуті пізніше.

До інтерпретаційних джерел можуть бути віднесені відповідні узагальнення судової практики Верховного Суду України, які у подальших параграфах тексту даної лекції будуть розглянуті докладніше.

Отже, судова практика ЄСПЛ – це досить важливе джерело для національного правосуддя,²³⁹ і це офіційно роз'яснено в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009²⁴⁰.

Однак для застосування судами України прецедентної практики ЄСПЛ принципове значення має з'ясування правової природи цього джерела, навколо якого у доктрині права нині точаться жваві дискусії.

Зокрема, сформувалася позиція, відповідно до якої стверджується про відсутність обов'язкової сили судової практики ЄСПЛ для судів України. На користь такої точки зору наводиться наступна аргументація.

У Кримінальному процесуальному кодексі України від 13 квітня 2012 року (п. 2 ч. 3 ст. 459; п. 2 ч. 5 ст. 461; п. 5¹ ч. 2 ст. 462; ч. 3 стаття 463)²⁴¹, Кодексі адміністративного судочинства

---

²³⁹ Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – Київ: Реферат, 2007. – 640 с.

²⁴⁰ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс] // Вісник Верховного суду України. – 2009. – № 3. – С. 7. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09/print. – Назва з екрана.

²⁴¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9/10. – С. 474, ст. 88.

України від 6 липня 2005 року (п. 3 ч. 5 ст. 361; п. 6 ч. 1 ст. 363 та ч. 3 ст. 365)²⁴², Цивільному процесуальному кодексі України від 18 березня 2004 року (п. 2 ч. 3 ст. 423; п. 5 ч. 1 ст. 424; ч. 3 ст. 425; п. 5 ч. 3 ст. 426 та ч. 5 ст. 427)²⁴³, а також у Господарському процесуальному кодексі України від 6 листопада 1991 року (п. 2 ч. 3 ст. 320; п. 5 ч. 1, ч. 6 ст. 321; п. 5 ч. 3 ст. 322 та ч. 4 ст. 323)²⁴⁴ застосовується однакова юридична конструкція.

Так, у цих актах при визначенні підстав перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами виокремлюється факт, безпосередньо пов'язаний з діяльністю ЄСПЛ. Отже, рішення у певній справі може бути переглянуте у зв'язку з виключними обставинами, якщо міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, встановлене порушення Україною міжнародних зобов'язань саме при вирішенні цієї справи українським судом. Це означає, що, якщо Страсбурзький суд ухвалив остаточне рішення, за яким буде визнане порушення певної статті Європейської конвенції з прав людини або Протоколів до неї у своєму рішенні відповідним судом України, то особою, на користь якої постановлено рішення ЄСПЛ, протягом тридцяти днів з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного, може бути подано Заяву про перегляд цього судового рішення національного суду за нововиявленими або виключними обставинами. Незалежно від форми судочинства по цій справі заява подається до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати Верховного Суду.

Противники прямої юридичної сили рішень Європейського суду з прав людини звертають увагу на те, що в таких випадках рішення ЄСПЛ є лише підставою для ініціації відповідного судового провадження у Верховному Суді України, але жодним чином не

---

²⁴² Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35/36, № 37. – Ст. 446.

²⁴³ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 /40–42/. – С. 1530, ст. 492.

²⁴⁴ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

скасовує судового рішення, яке стало предметом розгляду в Страсбурзькому суді.

Досить істотною формально-юридичною проблемою застосування рішень ЄСПЛ є забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень Європейського Суду. Згідно зі ст. 18 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди мають використовувати офіційний переклад рішення Суду, надрукований в офіційному виданні, або, за відсутності перекладу, оригінальним текстом. На жаль, поки ще немає узагальненої інформації про стан забезпечення судів офіційними перекладами рішень Страсбурзького суду²⁴⁵.

Інтерпретаційна практика Конституційного Суду України та європейські стандарти захисту прав уразливих осіб. У правовій доктрині вже давно помічено, що судова практика Європейського суду з прав людини здійснює помітний вплив на національне конституційне судочинство в Україні²⁴⁶.

На сучасному етапі розвитку всіх форм судочинства в нашій країні Конституційний Суд України (далі – КСУ) поступово займає провідне місце в процесі імплементації європейських стандартів прав людини.

Зокрема лунають непоодинокі заяви Голови КСУ про створення нового інституту захисту прав людини в Конституційному Суді України, який позиціонується як інститут конституційної скарги, що може захистити права, порушені на рівні закону, зокрема внутрішньо переміщених та інших осіб, які постраждали від конфлікту на сході України.

---

²⁴⁵ Застосування рішень Європейського суду з прав людини в судовій практиці: проблеми інтерпретації [Електронний ресурс] / Михайло Гончарук, Лілія Литвинець; Правова група «Домініон» // Протокол: юридичний інтернет-ресурс. Юридична дискусія. – Режим доступу: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviyu_praktitsi_pr_oblemi_interpretatsii/. – Назва з екрана.

²⁴⁶ Євграфов П. В. Право тлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства / П. В. Євграфов, В. П. Тихий // Вісн. Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 82.

У зв'язку з цим Конституційний Суд України сформулював принцип «дружнього ставлення» до міжнародного права, який ґрунтується на тому, що фундаментальні права та свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини, та основоположні свободи в Конституції України мають спільну юридичну природу. Цей принцип приписує, що хоча Конституція України має найвищу юридичну силу, однак такі гуманітарні питання мають вирішуватися з урахуванням міжнародних нормативно-правових актів та усталеної практики Європейського суду з прав людини²⁴⁷.

Конституційний Суд України, наприклад, продемонстрував активне використання положень Європейської конвенції та принципів і доктрини, вироблених ЄСПЛ при тлумаченні Конвенції у Рішенні у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016²⁴⁸.

Більш новий приклад рішення, «мотивація якого є сучасною та європейською», – це Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України, за яким суддя без клопотання прокурора не може продовжити строк перебування під вартою, бо це суперечить Конституції України²⁴⁹.

---

²⁴⁷ Захист прав людини в умовах вимушеного переміщення: європейські стандарти та конституційна юрисдикція [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/zahyst-prav-lyudyny-v-umovah-vymushenogo-peremishchennya-yeuropeyski-standarty-ta>. – Назва з екрана.

²⁴⁸ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу». Справа № 1-170/2018(1114/18) від 20 грудня 2018 року, № 13-р/2018 // Офіційний вісник України від 25.01.2019. – 2019. – № 7. – С. 121, ст. 229, код акта 93103/2019.

²⁴⁹ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього

У мотивувальній частині цього рішення Суд посилається на практику Європейського суду з прав людини, згідно з якою тримання під вартою без відповідного судового рішення, особливо протягом періоду після закінчення слідства та до початку судового розгляду, а також на підставі судових рішень, винесених на стадії судового розгляду, які не містять визначених строків подальшого тримання під вартою, суперечить вимогам статті 5 Європейської Конвенції з прав людини.

Все це корелює з практикою Конституційного суду, нагромадженою у попередні роки.

Так, у Рішенні КСУ від 23.02.2009 (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) у мотивувальній частині зазначається, що «Європейський суд з прав людини також надає особливого значення при вирішенні справ про усиновлення принципу пріоритету інтересів дитини»²⁵⁰.

Аналогічно у Рішенні КСУ від 29.01.2008 (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) здійснено посилання на правову позицію Європейського суду з прав людини, в якій визнано допустимим застосування різних пріоритетів у захисті окремих категорій осіб²⁵¹.

речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України. Справа № 1-28/2017 від 23 листопада 2017 року // Офіційний вісник України від 15.12.2017. – 2017. – № 98. – С. 126, ст. 3001, код акта 88194/2017.

²⁵⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною). Справа № 1-4/2009 від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009 // Офіційний вісник України від 23.02.2009 – 2009. – № 11. – С. 51, ст. 341, код акта 45751/2009.

²⁵¹ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про

Водночас у правовій доктрині сформувалися принципово різні підходи співвідношення юридичної сили рішень ЄСПЛ та КСУ.

Відповідно до першого підходу рішення ЄСПЛ визнаються такими, що мають формальний пріоритет стосовно рішень конституційних судів²⁵². Таке бачення, враховуючи реалії нашої країни, ґрунтується на тому, що прецедентна практика Європейського суду є юридично значущим джерелом права в Україні і тому є обов'язковою для застосування.

Це, зокрема, впливає зі змісту ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, де визначено, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Якщо Закон при цьому не уточнює форму судочинства, а сама норма має імперативний характер, то Конституційний Суд поряд з іншими судами зобов'язаний застосовувати таке джерело, а самі рішення органу конституційної юрисдикції не можуть суперечити практиці ЄСПЛ.

Протилежний підхід щодо пріоритетності рішень ЄСПЛ щодо рішень Конституційного Суду України базується на тому, що слід категорично розрізняти інтерпретаційні прецеденти, які по суті ближче до переконливих прецедентів, від обов'язкових прецедентів правоутворення, які притаманні прецедентній системі з чіткою ієрархією судів у системі судочинства.

Виходячи з того, що судова система України не є вторинною щодо Європейського суду з прав людини, то їх взаємовідносини повинні будуватись на принципах взаємодії, а не підпорядкування. Тому Конституційний Суд України, а отже, і загальні суди, зв'язані тільки Конституцією України. З урахуванням цього на відповідність Основному Закону України мають перевірятись усі нормативні акти,

---

звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення. Справа № 1-5/2008 від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 31.10.2008. – 2008. – № 80. – С. 57, ст. 2697, код акта 44708/2008. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-08/print>. – Назва з екрана.

²⁵² Євграфов П. Правотлумачна діяльність Європейського суду з прав людини і її значення для України / Євграфов П., Тихий В. // Юрид. вісн. України. – 2005. – № 44. – С. 4.

які діятимуть в Україні, у тому числі й рішення Страсбурзького суду²⁵³.

Визнання того, що в Україні рішення і висновки Конституційного Суду, як і рішення ЄСПЛ, є однаково обов'язковими до виконання, жодним чином не прояснює ситуацію і не знімає проблеми конкуренції таких рішень²⁵⁴.

Однак такі колізії не належать до сфери гіпотетичних припущень, у реальній судовій практиці вже мають місце окремі випадки конкуренції рішень Конституційного Суду України і рішень ЄСПЛ.

Наочним прикладом тут може служити рішення по справі про відповідність Конституції України (конституційність) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна», ухваленого 10 червня 2003 року, за яким Конституційний Суд України визнав, що даний Закон відповідає Конституції²⁵⁵.

Ураховуючи те, що вказаний Закон передбачив, по суті, привілеї для державних підприємств-боржників і тим самим санкціонував дискримінацію підприємств приватної форми власності, то таке рішення Конституційного Суду України вступає в конфлікт з рішенням ЄСПЛ у справі «Сокур проти України» від 26 квітня 2005 року²⁵⁶.

---

²⁵³ Фурса С. Я. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – Київ: Вид. Фурса С. Я., 2007. – С. 7.

²⁵⁴ Тихий В. П. Повноваження Конституційного Суду України та правова природа його рішень / Володимир Павлович Тихий // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2006. – № 4. – С. 59.

²⁵⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (справа про мораторій на примусову реалізацію майна) (Справа N 1-11/2003) від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003 // Офіційний вісник України від 04.07.2003. – 2003. – № 25. – С. 279, ст. 1217, код акта 25505/2003.

²⁵⁶ Рішення ЄСПЛ у справі «Сокур проти України» (Sokur v. Ukraine) від 26 квітня 2005 (заява N 29439/02) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 02.09.2005. – 2005. – № 33. – С. 258, ст. 2025. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_351. – Назва з екрана.

Щоправда, колізія не перейшла в площину практичного юридичного конфлікту головним чином тому, що на нього не пішов сам Страсбурзький суд, який утримався від оцінки цього рішення Конституційного Суду України.

Доречно зауважити, що Конституційний Суд України, реалізуючи покладені на нього повноваження щодо нормативного тлумачення, фактично виконує провідну і досить ініціативну роль щодо утворення концептуальних засад реалізації права. Правова доктрина, яка позиціонується як безпосередній генератор праворозуміння, все ж виконує вторинну функцію розгортання певних правових концепцій у відповідь на виклики часу, а первинною є практика Конституційного Суду.

Тому перед тим, як перейти до аналізу конкретної практики застосування судами України певних прецедентів Європейського суду з прав людини, спробуємо визначити, наскільки взаємно корелюють найбільш загальні концептуальні позиції КСУ та ЄСПЛ щодо праворозуміння загалом і правореалізації зокрема.

У зв'язку з цим достатньо продуктивними є новітні дослідження концепції «правовладдя» та його критеріїв, розроблені Венеційською Комісією (*Rule of Law Checklist*).

У цьому контексті нині чинний Суддя Конституційного Суду України Сергій Петрович Головатий, проаналізувавши юридичну позицію Конституційного Суду України щодо тлумачення понять «правова держава» та «верховенство права» на прикладі десяти Рішень національного органу конституційної юрисдикції, визначив її як таку, що відображає офіційну в нашій країні доктрину²⁵⁷.

---

²⁵⁷ Рішення КСУ № 22-рп/2003 від 25 грудня 2003 р. (Справа № 1-46/2003; параграф 7); Рішення КСУ № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. (Справа № 1-33/2004; параграф 4.1); Рішення КСУ № 18-рп/2004 від 1 грудня 2004 р. (Справа № 1-10/2004; параграф 3.4.); Рішення КСУ № 5-рп/2010 від 16 лютого 2010 р. (Справа № 1-15/2010; параграф 3.5.); Рішення КСУ № 8-рп/2010 від 11 березня 2010 р. (Справа № 1-1/2010; параграф 3.2.); Рішення КСУ № 17-рп/2010 від 29 червня 2010 р. (Справа № 1-25/2010; параграф 3.1.); Рішення КСУ № 16-рп/2011 від 8 грудня 2011 р. (Справа № 1-19/2011; параграф 5); Рішення КСУ № 20-рп/2011 від 26 грудня 2011 р. (Справа № 1-42/2011; параграф 2.1); Рішення КСУ № 3-рп/2012 від 25 січня 2012 р. (Справа № 1-11/2012; параграф 2.2); Рішення КСУ № 16-рп/2012 від 29 серпня 2012 р. (Справа № 1-1/2012; параграф 5.2).

Він, зокрема, підкреслив: «Наведені вище приклади неодноразових спроб Конституційного Суду тлумачити поняття «верховенство права» як один із елементів формули частини першої статті 8 Конституції є промовистою ілюстрацією того, як вітчизняний орган конституційної юрисдикції щоразу (в десяти випадках!) допускався інструментальних помилок, спричиняючи систематичне знецінення посутнього значення цього поняття. Такі інструментальні помилки, що їх припускався Конституційний Суд, обумовлені тим, що кожного разу Суд застосовував неприйнятний для тлумачення поняття «верховенство права» реальний інструмент – методологічний підхід, заснований на успадкованій від радянських часів доктрині юридичного позитивізму»²⁵⁸.

Навпаки, Європейський суд з прав людини дотримується протилежного, юснатуралістичного підходу до праворозуміння, при цьому неодноразово підкреслюючи, що «будь-який припис права має бути приступним і передбаченим»²⁵⁹, що знайшло своє закріплення у низці Рішень Суду²⁶⁰. Саме тому Страсбурзький суд уточнює, що «поняття «право» (*law*) охоплює не лише конституції, міжнародне право, статутне право та підзаконні акти, а й також – де

---

²⁵⁸ Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) Мірило правовладдя : коментар, глосарій = European Commission for Democracy Through law (Venice Commission) Rule of law Checklist [Електронний ресурс] / пер. з англ. С. Головатого. – [Київ] : [Б. в.], 2017. – С. 86. – Режим доступу: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/Мірило_правовладдя.pdf](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/Мірило_правовладдя.pdf). – Назва з екрана.

²⁵⁹ Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) Мірило правовладдя : коментар, глосарій = European Commission for Democracy Through law (Venice Commission) Rule of law Checklist / пер. з англ. С. Головатого. – [Київ] : [Б. в.], 2017. – С. 17, 89.

²⁶⁰ Kurić and Others v. Slovenia [GC], no. 26828/06, § 34ff, ECHR 2012. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>; Amann v. Switzerland [GC], no. 27798/95, 16 February 2000, § 50, ECHR 2000-II. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>; Slivenko v. Latvia [GC], no. 48321/99, 9 October 2003, § 100, ECHR 2003-X [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

доречно – суддєтворене право (*judge-made law*), у тому числі й норми загального права (*common law*)²⁶¹.

Хоча переважно позитивістська налаштованість вітчизняної доктрини права та Конституційного суду України істотно заважає гармонізації суддівського праворозуміння з європейською філософією права, тим не менш, сама судова практика в Україні переконливо свідчить про те, що кількість рішень, ухвалених судами різної форми судочинства та за різними судовими інстанціями, у яких містяться посилання на практику ЄСПЛ, неухильно зростає з року в рік.

До цього висновку спонукає інформація, отримана з використанням інформаційно-правової електронної бази Єдиного державного реєстру судових рішень України²⁶². Статистичні дані вилучені та систематизовані за допомогою логічного оператора OR та декількох пошукових слів (*Європейський суд з прав людини OR Європейського суду з прав людини OR ЄСПЛ*), що було введено в полі «Пошук за контекстом». Як свідчать результати такого емпіричного дослідження, абсолютні значення кількості таких судових рішень в Україні щороку збільшується в півтора-два рази. Найбільша кількість рішень – це ті, у яких є посилання на практику ЄСПЛ за цивільною, адміністративною та кримінальною формами судочинства. Значно менша – за господарською (див.рис. 7.1.).

Генеральний тренд, виявлений на основі підрахунку абсолютних даних, надійно корелює з тенденцією, визначеною через порівняння питомої ваги таких рішень до загальної кількості судових рішень, ухвалених в Україні в різні роки (див. рис. 7. 2.)

---

²⁶¹ *The Sunday Times v. the United Kingdom* (no. 1), 6538/74, 26 April 1979, § 46ff, Series A no. 30 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

²⁶² Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zemelshik.com.ua/reestr-sudovyh-rishen.html>. – Назва з екрана.

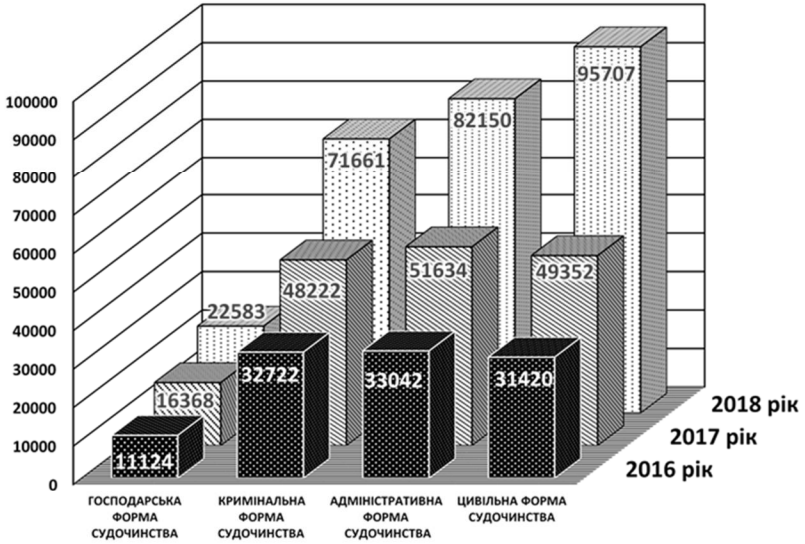

Рис. 7.1. Динаміка абсолютної кількості усіх форм рішень судів України, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

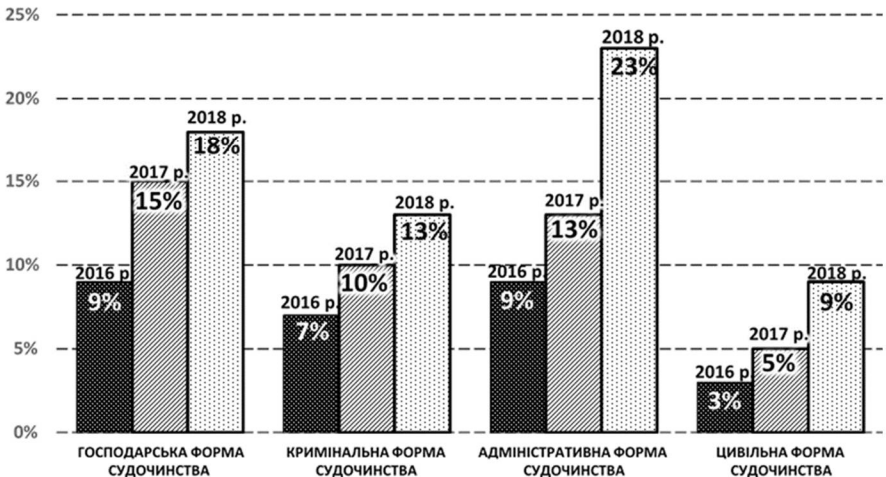

Рис. 7.2. Динаміка відносної кількості судових рішень, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, до загальної кількості рішень судів України

Докладніший якісний аналіз практики застосування прецедентного права ЄСПЛ у судовій практиці України почнемо з найбільш репрезентативних кримінальної та адміністративної форм судочинства.

7.2. Специфіка застосування прецедентів ЄСПЛ при здійсненні судочинства у кримінальних та адміністративних справах

Застосування практики ЄСПЛ судами загальної юрисдикції при здійсненні судочинства у кримінальних справах. За три останні роки абсолютні показники звернення на рівні першої та апеляційної при здійсненні кримінального судочинства до практики ЄСПЛ у середньому збільшилися у два рази, а на рівні касаційної інстанції – у два з половиною рази (див. рис. 7.3.).

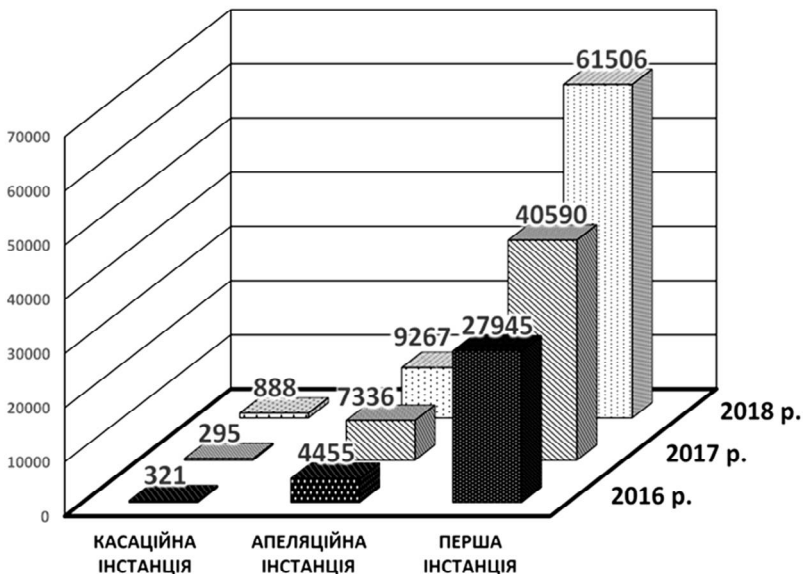

Рис. 7.3. Динаміка абсолютної кількості судових рішень кримінальної форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

Ще більша динаміка зростання таких рішень спостерігається за відносними показниками. Досить показово, що найбільша питома вага судових рішень кримінальної форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, до загальної кількості рішень судів України припадає саме на апеляційну інстанцію. Це дозволяє дійти висновку про те, що саме в цій інстанції виникає нагальна потреба звернення до прецедентів ЄСПЛ, чим, власне, й пояснюється найбільша частота згадувань рішень Страсбурзького суду під час розгляду апеляцій у кримінальних справах і, можливо, найбільша ефективність такої аргументації (див. рис. 7.4.).

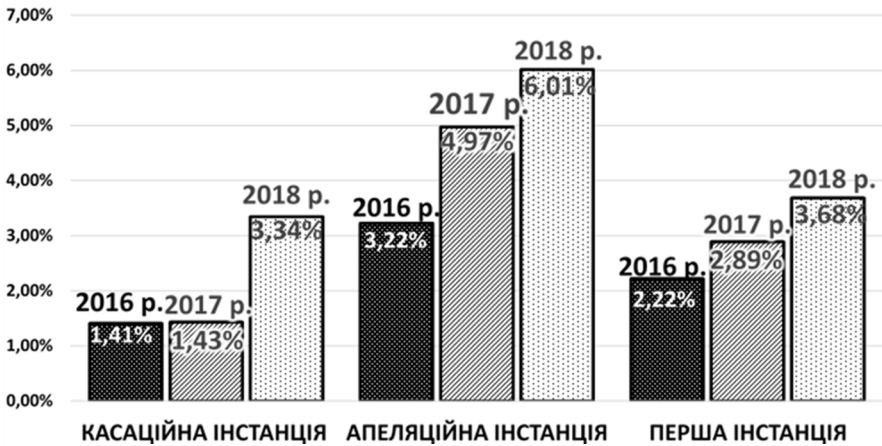

Рис. 7.4. Динаміка відносної кількості судових рішень кримінальної форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, до загальної кількості рішень судів України

За два перших місяці 2018 року, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень України, істотних змін у виявлених трендах не виявлено (див. табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Розподіл з 01.01.2018 по 01.03.2018 абсолютної та відносної кількості судових рішень кримінальної форми судочинства в Україні по різних інстанціях, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

Судова інстанція	Кількість судових рішень, в яких є посилання на практику ЄСПЛ	Загальна кількість судових рішень за цей період	Питома вага судових рішень, в яких є посилання на практику ЄСПЛ
КАСАЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	123	3291	3,74 %
АПЕЛЯЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	1361	23049	5,90 %
ПЕРША ІНСТАНЦІЯ	9635	262804	3,67 %

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (КПКУ) закладає основи трактування принципу верховенства права в дусі природного права. Зокрема, відправна норма, закріплена у частині першій ст. 8, приписує, що «кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави».

Водночас у частині другій тієї ж статті суди явно орієнтуються на юснатуралістичне трактування цієї найважливішої засади – «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини». Це загальне положення конкретизується у частині п'ятій ст. 9 Закону, де вказується, що «Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини». Це, зокрема, реалізується через те, що «рішення міжнародної судової установи», до якої можуть

бути віднесені рішення ЄСПЛ, мають «преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів»²⁶³.

Важливим джерелом інформації про вітчизняну судову практику застосування прецедентного права ЄСПЛ є вивчення та узагальнення судової практики, що здійснюють суди, вищої ланки в системі судоустрою України і на які, окрім функції касаційної або апеляційної інстанції, покладено повноваження із забезпечення сталості та єдності судової практики.

Так, у 2013 році у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ), який з 2010 до утворення в 2017 році нового Верховного Суду, виконував функції суду касаційної інстанції для цивільних і кримінальних справ у системі судів загальної юрисдикції України, було вивчено та узагальнено судову практику дотримання судами у кримінальному судочинстві прав людини і громадянина (в контексті статей 3, 5, 6 Конвенції та практики ЄСПЛ у справах проти України за 2011 – перше півріччя 2012 року).

Показово, що в цьому акті серед проблем, які призводять до порушення вимог Конвенції у кримінальному судочинстві і потребують усунення, найбільш поширеним є питання реалізації принципу верховенства права. Так «насамперед поширеним явищем є нерозуміння самого принципу верховенства права, його ототожнення з принципом верховенства позитивного закону», що суперечить вимогам частини першої ст. 8 КПКУ²⁶⁴.

Другою за значущістю проблемою є те, що «існують непоодинокі випадки неврахування судами першої та апеляційної інстанцій вимог Конвенції та практики ЄСПЛ. Досить часто

---

²⁶³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9/10. – С. 474, ст. 88.

²⁶⁴ Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. 01.06.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001740-13>. – Назва з екрана.

застосування судами положень Конвенції та конкретних правових позицій ЄСПЛ «має абстрактний характер та не зіставляється з відповідними обставинами кримінальної справи та національним законодавством».

Основними причинами прийняття ЄСПЛ рішень, у яких констатується порушення норм Європейської конвенції, є істотні недоліки під час проведення слідчих дій. Так, основними причинами порушення ст. 3 Конвенції, визначається: відсутність правдоподібного та достовірного пояснення державних органів щодо причин виникнення у заявників чи їх близьких родичів тілесних ушкоджень під час їхнього перебування під вартою; відсутність ефективного розслідування скарг заявників чи їх близьких родичів на погане, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження та катування з боку представників держави.

Узагальнення практики судів апеляційної інстанції щодо скасування вироку суду першої інстанції та направлення справи прокурору на додаткове розслідування встановлює типові випадки відсутності належної реакції суду першої інстанції на заяви обвинувачених про застосування щодо них незаконних методів дізнання та досудового слідства²⁶⁵.

На жаль, новітня судова практика не дає жодних підстав для спростування таких оцінок семирічної давнини.

Зокрема, залишаються незмінними претензії до судів апеляційної інстанції, які недостатньо керуються прецедентним правом ЄСПЛ у своїх рішеннях. Так, Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у своїй Постанові від 21 лютого 2018 року, справа № 752/21365/16-к, висловив думку, відповідно до якої апеляційному суду належало дотримуватися іншої позиції й розглянути апеляційну скаргу, керуючись загальною практикою Європейського суду з прав людини²⁶⁶.

---

²⁶⁵ Там само.

²⁶⁶ Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 21 лютого 2019 року; справа № 752/21365/16-к; провадження № 51-1780км18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80079971>. – Назва з екрана.

Приміром, враховуючи те, що український законодавець не встановлює критеріїв, за якими суд має визначитись у питанні, чи дійсно обвинувачений не володіє або недостатньо володіє державною мовою, Верховний Суд України колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у своїй Постанові пропонує звернутися до таких роз'яснень, що «містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини»²⁶⁷.

Досить важливим є порівняння тлумачення судами України під час розгляду кримінальних справ базових понять, якими оперує ЄСПЛ для захисту прав і свобод уразливих осіб.

Природно, що через переважно позитивістську налаштованість вітчизняного суддівського корпусу суди України в кримінальних справах для тлумачення базового поняття «уразливий стан особи» передусім керуються не його доктринальним визначенням у науці міжнародного права, а легальною дефініцією, наведеною у примітці 2 до ст. 149 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року, яку ми вже докладно проаналізували у першій темі.

Варта уваги спроба Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй ухвалі від 9 вересня 2014 року розтлумачити цю дефініцію через вільний переказ примітки 3 до ст. 149 ККУ. Зокрема у цій ухвалі зазначається: «Уразливим стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставин справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам»²⁶⁸. Щоправда, незважаючи на

---

²⁶⁷ Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 19 лютого 2019 року; справа № 236/1798/16-к; провадження № 51-7070 км 18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80080039>. – Назва з екрана.

²⁶⁸ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09 вересня 2014 року ; Справа №: 5-2919к14 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40507577>. – Назва з екрана.

деякі юридико-технічні зауваження щодо такої інтерпретації, у ній справедливо акцентується увага на досить істотній характеристиці уразливих осіб, якою є нездатність самостійно реалізовувати та захищати власні права та інтереси. Такий підхід, до речі, реалізований і в інших судових рішеннях, де уразливими визнаються особи, «котрі за певних обставин не були здатні приймати самостійні рішення або чинити опір незаконним діям щодо них»²⁶⁹.

Не потребує додаткових пояснень той факт, що при розгляді кримінальних справ саме фізичне насильство (завдання тілесних ушкоджень потерпілому) виступає в якості основного способу приведення певних осіб до уразливого стану²⁷⁰.

Досить важливо, що суди України в подібних справах починають справедливо кваліфікувати вчинення злочину щодо уразливих осіб, зокрема осіб похилого віку та щодо тих, які перебувають у беспорядному стані (наприклад, пограбування потерпілої особи-інваліда у зв'язку вродженою хворобою) як *обтяжуючу покарання обставину*²⁷¹.

Для вітчизняної судової практики у кримінальних справах характерно, що кваліфікація уразливого стану певних осіб досить часто відбувається по декількох ознаках одночасно. Наприклад, в одній зі справ було встановлено, що використання уразливого стану неповнолітньої особи, поряд з іншим, виразилося у «відсутності у неї місця проживання і засобів для існування»²⁷².

---

²⁶⁹ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09 листопада 2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62754223> – Назва з екрана.

²⁷⁰ Вирок Апеляційного суду Житомирської області від 22 березня 2018 року ; Справа №: 295/17137/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73011530> – Назва з екрана.

²⁷¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 28 лютого 2018 року ; Справа № 0827/7164/15-к ; провадження № 1-кп/336/11/2018 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72560653> – Назва з екрана.

²⁷² Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від

При цьому суди нерідко оперують поняттями, які своєю чергою потребують конкретизації й детальної аргументації, що не завжди докладно викладається у мотиваційній частині судового рішення. Так, уразливим станом може бути визнаний такий, що сформувався «під впливом *життєвих негараздів, матеріальних труднощів*»²⁷³ або «внаслідок збігу *тяжких сімейних і матеріальних обставин*»²⁷⁴.

Особливістю кримінальних справ в Україні, сторонами яких виступають уразливі особи, є те, що до «комплексу» ознак їхньої уразливості досить часто належать і такі легально невизначені поняття, як «збіг тяжких особистих та сімейних обставин», якими на практиці позначається становище безпритульних або осіб без певного місця проживання²⁷⁵. Іноді суди намагаються уточнити зміст таких «аморфних» понять – приміром до тяжких сімейних обставин може бути віднесено «хворобу матері, алкоголізм батька»²⁷⁶.

У порівнянні з судовою практикою інших країн – членів Ради

---

19 лютого 2015 року ; Справа №: 5-4358км14 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42946711>. – Назва з екрана.

²⁷³ Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 17 січня 2018 року ; справа № 415/1047/17 ; провадження № 1-кп/415/105/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71741628>. – Назва з екрана.

²⁷⁴ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 липня 2015 року ; Справа №: 5-750км15 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46359280>. – Назва з екрана.

²⁷⁵ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 9 червня 2016 року // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58271936>. – Назва з екрана.

²⁷⁶ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 листопада 2014 року ; Справа №: 5-4067км14 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42767591>. – Назва з екрана.

Європи та прецедентним правом ЄСПЛ матеріальні обставини (становище) значно частіше або порівнюються («тяжке матеріальне становище та уразливий стан»²⁷⁷, або прямо ототожнюються з уразливим станом («використання уразливого стану потерпілої, дізнавшись про скрутне матеріальне становище, збіг тяжких сімейних обставин»)²⁷⁸.

За відсутності чітких критеріїв «скрутного матеріального становища» суди намагаються уточнити зміст цього поняття, ураховуючи контекст справи. Так, у вирокі колегії суддів Приморського районного суду м. Одеси від 20 грудня 2017 року до скрутного матеріального становища як причини уразливого стану було віднесено «відсутність роботи, постійного джерела доходів»²⁷⁹. Проте досить сумнівною виглядає спроба віднести до скрутного матеріального становища особи те, що вона «потребує матеріального збагачення»²⁸⁰.

Досить часто для характеристики об'єктивних причин уразливого стану молодих жінок, яких схилили до заняття проституцією, до скрутного матеріального стану додається й ще менш визначене поняття «важкий соціальний стан»²⁸¹.

---

²⁷⁷ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 березня 2017 року Справа №: 645/1462/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65486642>. – Назва з екрана.

²⁷⁸ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 квітня 2015 року ; Справа №: 5-696ск15 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43626089>. – Назва з екрана.

²⁷⁹ Вирок колегії суддів Приморського районного суду м. Одеси від 20 грудня 2017 року ; Справа № 522/4835/17 ; Провадження 1-кп/522/935/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71162134>. – Назва з екрана.

²⁸⁰ Вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова від 29 січня 2018 року ; справа 646/453/18 ; провадження №1-кп/646/316/2018 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71895410>. – Назва з екрана.

²⁸¹ Вирок Краматорського міського суду Донецької області від 16 лютого 2018 року ; Справа №: 234/903/18 ; Провадження № 1-кп/234/420/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим

Найчастіше уразливий стан особи через скрутне матеріальне становище використовується для вербування з метою злочинної експлуатації²⁸². Для цього уразлива особа втягується у боргову кабалу для подальшого примушення до заняття проституцією²⁸³ або жебрацтвом на користь іншої особи²⁸⁴.

Як свідчить вітчизняна судова практика, порівняно з іншими європейськими країнами у нас більш поширеними є факти зловживання уразливим станом іноземців через незнання ними (наприклад громадянами Пакистану та КНР) української мови²⁸⁵.

Потрібно наголосити на тому, що в Україні є досить поширеною практика зловживання уразливим станом неповнолітніх²⁸⁶.

доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72409755>

²⁸² Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 14 березня 2018 р. ; Справа №: 398/470/18 ; провадження №: 1-кп/398/298/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72715636>. – Назва з екрана.

²⁸³ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 червня 2015 ; справа № 5-1439км15 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45396104>. – Назва з екрана.

²⁸⁴ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09 листопада 2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62754223>. – Назва з екрана.

²⁸⁵ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 жовтня 2017 року ; справа № 0614/3005/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69577394>; Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 жовтня 2014 року ; справа № 5-3102км14 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41098939>. – Назва з екрана.

²⁸⁶ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 грудня 2015 року ; справа № 5-2588км15 // Єдиний державний реєстр

Насамкінець необхідно застерегти проти механічного переносу суддівської інтерпретаційної практики з однієї справи на іншу і, тим більш, з однієї форми судочинства на іншу.

Так, досить спірною, хоча й зрозумілою, виходячи з контексту справи, є конструкція, використана для характеристики свідка, який під час допиту «перебував у стані алкогольного сп'яніння, тобто в уразливого стані»²⁸⁷.

З іншого боку, гідна уваги позиція Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, визначена в Ухвалі від 30 вересня 2015 року, суть якої полягає в тому, що категорично не можна механічно використовувати об'єктивні ознаки уразливого стану для кваліфікації злочину.

Так, колегія суддів погодилася з тим, що «з обвинувачення слід виключити таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення злочину з використанням уразливого стану особи, оскільки потерпілі не повідомляли підсудним про свій уразливий, матеріальний чи психічний стан, крім того, під час зустрічей потерпілі були одягнуті охайно та сексуально і їх зовнішній вигляд не свідчив про те, що вони перебували у скрутному матеріальному становищі»²⁸⁸.

судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54765618>; Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06 грудня 2016 ; справа № 308/470/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63324351>. – Назва з екрана.; Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 20 березня 2018 року ; Справа № 200/4273/18 ; Провадження №1-кс/200/3054/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72833575>. – Назва з екрана.

²⁸⁷ Ухвала Верховного Суду колегією суддів другої палати Касаційного кримінального суду від 20 лютого 2018 ; справа № 137/1610/16-к ; провадження № 51-1390ск18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72378264>. – Назва з екрана.

²⁸⁸ Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від

Практика застосування адміністративними судами України прецедентного права ЄСПЛ. Необхідно визнати, що для адміністративної форми судочинства цілком справедливі висновки щодо виявлення головних трендів, які нами були зроблені під час аналізу судової практики за кримінальною формою судочинства. Важливо, що в цілому по всіх судових інстанціях за підсумками 2018 року порівняно з 2016 роком у два з половиною рази зростає кількість справ, у яких суди посилаються на практику Європейського Суду. Причому, якщо за три останні роки зростання абсолютної кількості адміністративних справ, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, у першій та апеляційній інстанції більш ніж у два рази, то в касаційній інстанції вже більш ніж у п'ять разів (див. рис. 7.5).

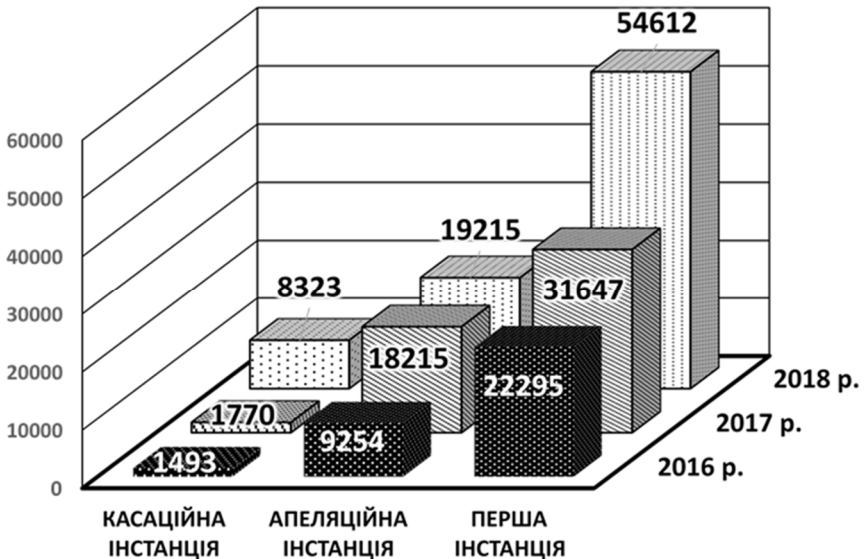

Рис. 7.5. Динаміка абсолютної кількості судових рішень адміністративної форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

Ця тенденція постає ще більш рельєфною, якщо порівняти питому вагу таких рішень за всіма судовими рішеннями за цей період. Так, якщо за 2016–2018 роки на рівні першої інстанції такий показник подвоївся, а на рівні апеляційної інстанції зріс дещо менше – в 1,8 рази, то на рівні касаційної інстанції спостерігається зростання більш ніж у шість разів.

Це переконливо свідчить про те, що звернення до прецедентної практики Європейського суду з прав людини переважно відбувається під час перегляду судових рішень у касаційному порядку. Тому є всі підстави вважати, що третя інстанція з розгляду адміністративних справ виступає одним із надійніших процесуальних засобів захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб (див. рис. 7.6.).

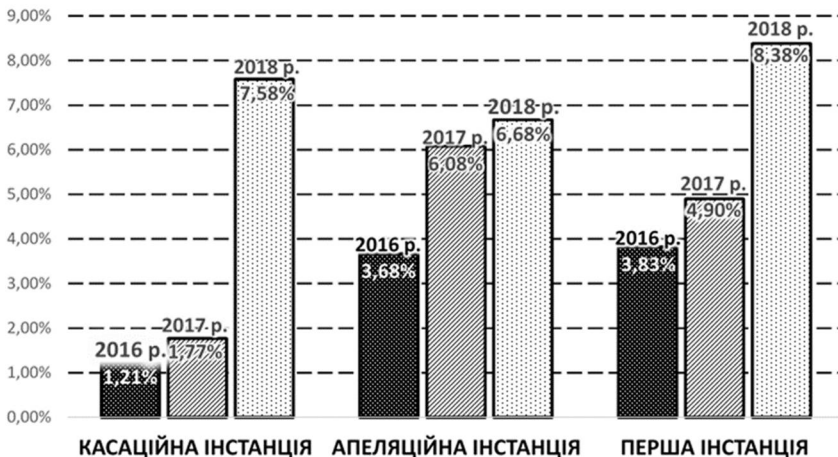

Рис. 7.6. Динаміка відносної кількості судових рішень адміністративної форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, до загальної кількості рішень судів України

За січень-лютий 2018 року, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень України, виявлений тренд ще збільшився (див. табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Розподіл абсолютної та відносної кількості судових рішень адміністративної форми судочинства в Україні по різних інстанціях, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

Судова інстанція	Кількість судових рішень, в яких є посилання на практику ЄСПЛ	Загальна кількість судових рішень за цей період	Питома вага судових рішень, в яких є посилання на практику ЄСПЛ
КАСАЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	1864	16994	10,97 %
АПЕЛЯЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	4126	49832	8,28 %
ПЕРША ІНСТАНЦІЯ	8669	96015	9,03 %

Відправна норма, яка принципово орієнтує судові органи адміністративної форми судочинства на застосування прецедентної практики ЄСПЛ, закріплена у частині другій ст.6 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. Для викладу змісту цієї норми використана вже відома нам конструкція: «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини»²⁸⁹.

Досить важливу роль для реформування адміністративного процесу в Україні відіграв Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України головам апеляційних адміністративних судів від 18.11.2014, у якому зазначено, що «практика Європейського суду з прав людини є однією з основ правозастосування, тому рішення

²⁸⁹ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35/36, № 37. – Ст. 446.

цього Суду застосовуються як джерело права під час вирішення адміністративних спорів»²⁹⁰.

При здійсненні адміністративного судочинства суди найчастіше посилаються на практику Європейського суду з прав людини в контексті застосування права, задекларованого в статті 1 Протоколу 1 до Європейської конвенції з прав людини під час розв'язання податкових спорів. У цій категорії спорів встановлення обов'язку сплатити податок чи позбавлення права отримати податкову вигоду (податковий кредит чи бюджетне відшкодування ПДВ) розглядається як позбавлення власності, яке повинно здійснюватися «на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права»²⁹¹.

Щоправда, аналогія, яку проводять суди між рішеннями ЄСПЛ та справами, що розглядаються, досить часто є неточною або навіть свавільною, що стає причиною відмови від застосування відповідного рішення Європейського Суду. Наприклад, Окружний адміністративний суд м. Києва по справі від 21.12.2012 року виніс постанову, якою відмовив у задоволенні позову ТОВ «Інтерпалета» до ДП у Солом'янському районі м. Києва про визнання протиправними та скасування податкових повідомлень-рішень. При цьому суд зазначив, що не приймає посилання позивача на практику Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Булвес» АД проти Болгарії (2009 рік, заява № 3991/03) і «Бізнес Супорт Центр» проти Болгарії (2010 рік, заява № 6689/03), «Інтерсплав» проти України (2007 рік, заява № 803/02), яке стало загальноприйнятим у судових рішеннях адміністративної форми судочинства. Окружний адміністративний суд м. Києва дотримується такої позиції, оскільки

---

²⁹⁰ Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України головам апеляційних адміністративних судів від 18.11.2014 р. № 1601/11/10/14-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ASS00241?an=1>. – Назва з екрана.

²⁹¹ Застосування рішень Європейського суду з прав людини в судовій практиці: проблеми інтерпретації / Михайло Гончарук, Лілія Литвинець; Правова група «Домініон» // Протокол: юридичний інтернет-ресурс. Юридична дискусія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpr_etatsii/. – Назва з екрана.

вважає, що позивач не міг не знати, що договір не підписано особисто уповноваженою особою контрагента, з огляду на те, що перед вчиненням юридично значущих дій повинен був перевірити повноваження особи, яка виступає від імені другої сторони, або ж такі дії вчинено позивачем умисно²⁹².

Узагальнюючи новітню практику судів касаційної інстанції цієї форми судочинства, необхідно зазначити, що касаційні скарги певних осіб про перегляд відповідних справ за виключними обставинами, посилаючись на конкретне рішення Європейського суду з прав людини, частіше залишаються без руху²⁹³.

Для того, щоб залишити касаційну скаргу без задоволення і не перевантажувати мотиваційну частину свого рішення детальною аргументацією, суди досить часто посилаються на пункт 1 статті 6 Конвенції, розтлумачуючи його таким, що не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент, а «міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення»²⁹⁴.

---

²⁹² Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 21.12.2012 року ; Справа № 2а-18782/11/2670 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24958982>. – Назва з екрана.

²⁹³ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2019 року ; Справа № 2-а-867/11 ; Провадження № 11-146зв/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80112394>. – Назва з екрана; Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 21 лютого 2019 року ; справа №428/13508/16-а ; адміністративне провадження №К/9901/32661/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8003555>. – Назва з екрана; Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 лютого 2019 року; справа №802/721/18-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80109080>. – Назва з екрана; Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 28 лютого 2019 року ; справа №1640/2774/18 ; адміністративне провадження №К/9901/162/1 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80168737>. – Назва з екрана.

²⁹⁴ Постанова Верховний Суду України від 28 лютого 2019 року ; справа №

Наочним новітнім прикладом перегляду Великою Палатою Верховного Суду адміністративних справ за виключними обставинами (а саме через встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом) є Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 27 лютого 2019 року. Зокрема у цій ухвалі переглянуто постанову Вищого адміністративного суду України від 29 квітня 2010 року у справі за позовом до Управління праці та соціального захисту населення Артемівської районної ради міста Луганськ про стягнення грошових сум по соціальним виплатам. Підставою для перегляду є рішення Європейського суду з прав людини від 6 грудня 2018 року у справі «Ісаєв та інші проти України»²⁹⁵.

826/8450/17 ; провадження № К/9901/66333/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80168451>. – Назва з екрана.

²⁹⁵ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 27 лютого 2019 року; Справа № 2-а-205/08; Провадження № 11-154зв/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80147838>. – Назва з екрана.

7.3. Особливості застосування прецедентів ЄСПЛ під час розгляду справ у порядках цивільного та господарського судочинства

Прецедентне право ЄСПЛ як джерело матеріальних норм та правової інтерпретації при здійсненні цивільного судочинства. Визначені за іншими формами судочинства в Україні тренди найбільшою мірою проявляються у цивільному судочинстві, що здійснюється судами загальної юрисдикції. Так, за підсумками 2018 року порівняно з 2016 роком, у судах першої та апеляційної інстанції відбулося зростання майже втричі кількості справ, у яких суди посилаються на практику Європейського Суду. Проте за цей період кількість таких посилань у судах касаційної інстанції збільшилося в шістнадцять разів (!) (див. рис. 7.7).

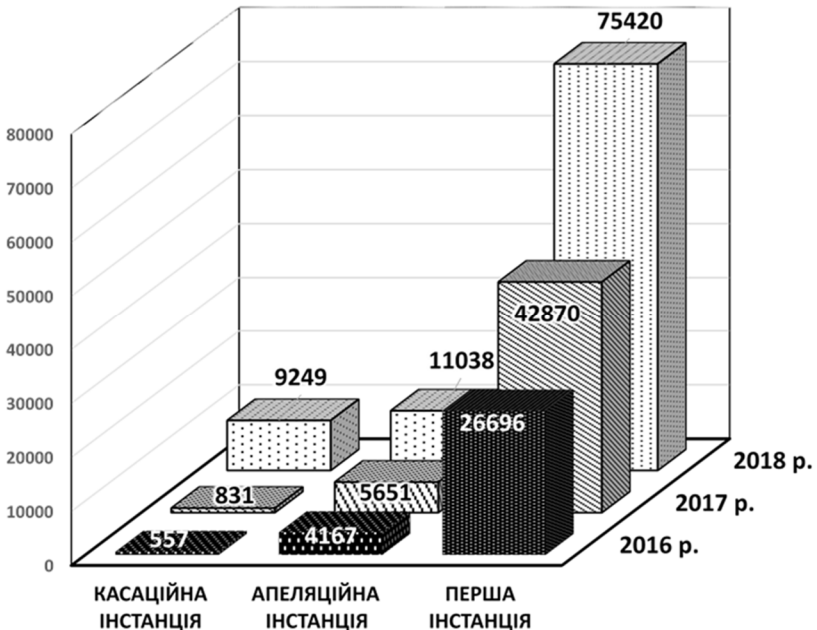

Рис. 7. 7. Динаміка абсолютної кількості судових рішень цивільної форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

Відносно справ, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, до загальної кількості справ, розглянутих у цей період, зазнали ще більшого зростання. Так, якщо для судових рішень у першій інстанції зростання таке саме, як і за абсолютними показниками, – приблизно втричі, в апеляційній інстанції – вже майже в три з половиною рази, то для судових рішень у касаційній інстанції спостерігається збільшення майже в тридцять три рази (!!!) (див. рис. 7.8).

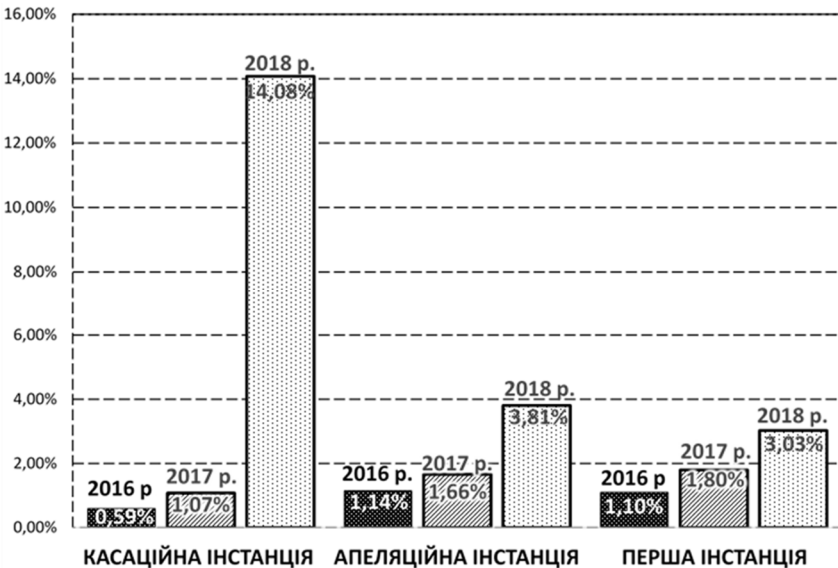

Рис. 7.8. Динаміка відносної кількості судових рішень цивільної форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, до загальної кількості рішень судів України

Важливо, що виявлені тенденції не тільки не втрачають своєї динаміки, а й помітно зростають. Заслуговує на особливу увагу те, що за даними Єдиного державного реєстру судових рішень України, питома вага судових рішень касаційної інстанції, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, упевнено займає перше місце (див. табл. 7.3).

Це ще раз підтверджує попередній висновок про особливу роль цієї інстанції для застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини в Україні на основі аналізу судової практики за кримінальною та адміністративними формами судочинства.

Таблиця 7.3

Розподіл абсолютної та відносної кількості судових рішень цивільної форми судочинства в Україні по різних інстанціях, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

Судова інстанція	Кількість судових рішень, у яких є посилання на практику ЄСПЛ	Загальна кількість судових рішень за цей період	Питома вага судових рішень, у яких є посилання на практику ЄСПЛ
КАСАЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	1656	8873	18,66 %
АПЕЛЯЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	2978	51218	5,81 %
ПЕРША ІНСТАНЦІЯ	11253	330563	3,40 %

Нормативно-правовою засадою застосування прецедентної практики ЄСПЛ під час здійснення цивільної форми судочинства є частина 4 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року, у якій зазначено, що «Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права»²⁹⁶.

²⁹⁶ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40, / 40–42. – С. 1530, ст. 492.

Для виявлення специфіки застосування прецедентної практики ЄСПЛ у цивільних справах досить інформативним є аналіз судової практики на рівні першої та апеляційної інстанцій, що було здійснено у 2015 році на прикладі Львівської області.

Практика вітчизняних судів щодо застосування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року та рішень Європейського суду з прав людини, як частини національного законодавства України в цілому позитивно оцінюється. Так, палатою у цивільних справах апеляційного суду Львівської області (виконавець суддя Бермес І. В.) було виявлено ті норми Європейської конвенції, застосування яких у цивільних справах є найбільш статистично репрезентативними. Зокрема у цьому акті було здійснено таке узагальнення: «як свідчить практика, суди в основному застосовували ст.ст. 6, 10 Конвенції, а також статтю 1 Протоколу No1, статтю 2 Протоколу No 4 Конвенції відповідно до цих положень рішення Європейського суду з прав людини»²⁹⁷.

Найбільш цінним у цьому документі є те, що окремому аналізу підлягають так звані «пілотні» рішення ЄСПЛ, які Страсбурзький суд застосовує з метою забезпечення ефективного виконання власних рішень у подібних справах. Застосовуючи процедуру «пілотного» рішення, Суд має змогу чітко вказати у такому рішенні на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень, а також на конкретні засоби чи заходи, за допомогою яких держава-відповідач має виправити ситуацію²⁹⁸.

Слушним для узагальнення на національному рівні є виокремлення типових проблем, які виникають при застосуванні

---

²⁹⁷ Аналіз судової практики апеляційного та місцевих судів Львівської області про застосування судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні судочинства у цивільних справах в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gl.lv.court.gov.ua/userfiles/file/court_461/news/2015_1_03_2016.pdf. – Назва з екрана.

²⁹⁸ Про «пілотні» рішення детальніше можна ознайомитися з інформацією, розміщеною на сайті ЄСПЛ англійською (http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf) або російською (http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_RUS.pdf) мовами.

практики ЄСПЛ під час розгляду цивільних справ. До таких найбільш важливих питань зокрема віднесено наступні.

1. Найбільш складною для застосування судами при розгляді цивільних справ є необхідність забезпечення балансу публічних і приватних інтересів для захисту права на мирне володіння майном. При посиланні судів на положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо підстав позбавлення особи власності, досить часто публічні інтереси переважають над приватними, хоча при вирішенні питання про можливість позбавлення особи власності мусить бути дотримано справедливої рівноваги між інтересами суспільства та правами власника.

2. Найбільш поширеною помилкою є те, що суди не завжди відрізняють оціночні судження від фактів та факти від оціночних суджень. Так, вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, суди повинні визначати характер такої інформації та з'ясувати, чи є вона фактичним твердженням, чи оціночним судженням. Зокрема, фрази, які вказують на висловлювання автором певної публікації свого припущення, не є твердження про будь-які фактичні дані. Тому висловлювання, які є правом журналіста вільно використовувати та обирати у своїх публікаціях різномовні звороти, вживати гіперболи, алегорію, сатиру тощо та по суті є оціночними судженнями щодо дій, не можна вважати поширенням недостовірної інформації.

3. Головною перепоною для створення узгодженої практики застосування судами рішень Європейського суду у схожих справах є відсутність однозначного підходу в їх застосуванні. Зважаючи на велику кількість прогалин та суперечностей у чинному законодавстві, найбільш дієвим напрямком діяльності щодо усунення цієї проблеми визнано узагальнення та роз'яснення вищих спеціалізованих судових інстанцій щодо однаковості та правильності розуміння норм та приписів, у застосуванні яких виникають труднощі²⁹⁹.

---

²⁹⁹ Аналіз судової практики апеляційного та місцевих судів Львівської області про застосування судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні судочинства у цивільних справах в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gl.lv.court.gov.ua/userfiles/file/court_461/news/2015_1_03_2016.pdf. – Назва з екрана.

Новітня судова практика в Україні підтверджує ці висновки та демонструє актуальність деяких інших аспектів.

Сучасна інтерпретаційна практика судів України при розгляді цивільних справ з урахування досвіду ЄСПЛ певним чином збагачує концептуальне розуміння інституту захисту прав уразливих осіб.

Так, у Рішенні Вінницького районного суду Вінницької області від 26 грудня 2017 року наведене тлумачення ст. 27 Конвенції про права дитини в дусі Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод і зроблено висновок про те, що діти є «особливо уразливою групою з огляду на їх вік, психічний та фізичний розвиток, та враховує, що діти потребують спеціального постійного нагляду та захисту, і в першу чергу враховує якнайкраще забезпечення інтересів дитини»³⁰⁰.

Надзвичайно цікавим, з огляду на подальший розвиток концепції уразливих осіб, є фактичне запровадження поняття «уразлива юридична особа» в Ухвалі Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 червня 2016 року.

Зокрема в цій Ухвалі Колегія суддів зазначила, що «з урахуванням того, що контрагентом Держкомзему України була юридична особа Швейцарії, яка апріорі могла бути необізнаною з обсягом компетенції Держкомзему України щодо умов господарського договору», то можна визнати, що вона «перебувала у більш уразливому стані та залежала повністю від добросовісної поведінки органу влади України»³⁰¹.

Слід визнати, що такий підхід до визначення правового статусу уразливих осіб ще не отримав необхідного осмислення на науково-теоретичному рівні.

---

³⁰⁰ Рішення Вінницького районного суду Вінницької області від 26 грудня 2017 року ; Справа № 128/2036/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71254003>. – Назва з екрана.

³⁰¹ Ухвала Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 червня 2016 року ; Справа № 760/15056/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58763504>. – Назва з екрана.

Особливості застосування судової практики ЄСПЛ спеціалізованими господарськими судами, що входять до системи судів загальної юрисдикції. Для господарської форми судочинства також характерні тренди, виявлені під час аналізу судової практики за іншими формами судочинства.

Важливо, що за підсумками 2018 року порівняно з 2016 роком відбулося зростання кількості справ, у яких суди посилаються на практику Європейського суду: на рівні першої інстанції в півтора рази, апеляційної – в два з половиною рази, касаційної – в чотири з половиною рази (див. рис. 7.9).

Ця тенденція зберігається щодо питомої ваги таких рішень до всіх судових рішень за цей період. Так, якщо на рівні першої інстанції такий показник збільшився в півтора рази, а на рівні апеляційної інстанції – в два з половиною рази, то на рівні касаційної інстанції цей відносний показник дещо більший – п'ять разів проти чотирьох з половиною для абсолютної кількості таких рішень. (див. рис. 7.10).

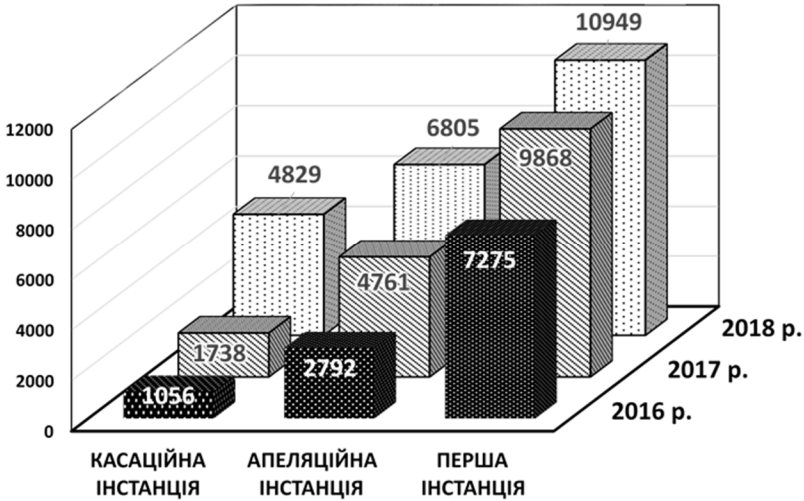

Рис. 7.9. Динаміка абсолютної кількості судових рішень господарської форми судочинства, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

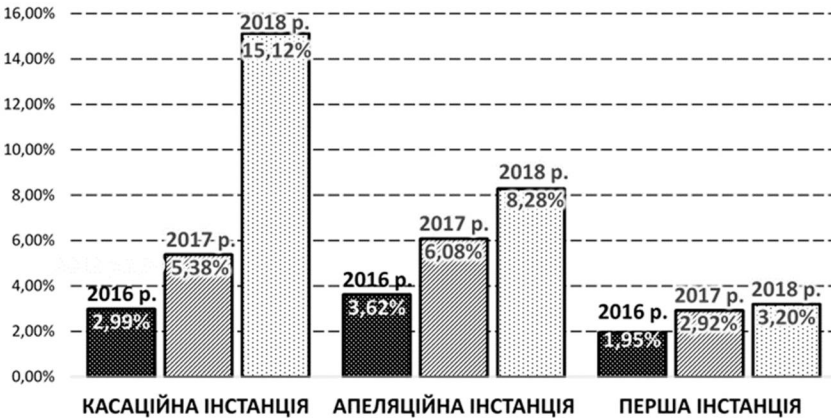

Рис. 7.10. Динаміка відносної кількості судових рішень господарської форми судочинства, в яких є посилання на практику ЄСПЛ, до загальної кількості рішень судів України

За два перших місяці 2018 року, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень України, відмічається зростання виявлених трендів (див. табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Розподіл абсолютної та відносної кількості судових рішень господарської форми судочинства в Україні по різних інстанціях, у яких є посилання на практику ЄСПЛ

Судова інстанція	Кількість судових рішень, у яких є посилання на практику ЄСПЛ	Загальна кількість судових рішень за цей період	Питома вага судових рішень, у яких є посилання на практику ЄСПЛ
КАСАЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	656	3576	18,34 %
АПЕЛЯЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ	1814	15472	11,72 %
ПЕРША ІНСТАНЦІЯ	2018	54597	3,70 %

Нормативно-правовою основою застосування прецедентної практики ЄСПЛ є положення частини 4 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 року, яке, зокрема, приписує, що суди, які здійснюють господарську форму судочинства, застосовують Європейську конвенцію з прав людини та практику Європейського суду з прав людини як джерело права³⁰². До речі, для вербалізації цього положення використана навіть однакова з цивільним кодексом юридико-технічна конструкція.

Те, що господарській формі судочинства притаманні практично всі раніше виявлені нами проблеми, і, головне, що суди неоднаково тлумачать судові прецеденти ЄСПЛ, свідчить аналіз

³⁰² Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

практики застосування рішень Страсбурзького суду вітчизняними господарськими судами, який здійснено правовою групою «Домініон». Зокрема було виявлено, що одне й те саме рішення ЄСПЛ від 24.06.2003 в одній справі «Стретч проти Об'єднаного Королівства Великобританії і Північної Ірландії» (*Stretch v. United Kingdom*)³⁰³ принаймні у трьох випадках «піддається різній інтерпретації українськими судами». Таке зауваження справедливо підсумовується: «Це, в свою чергу, жодним чином не сприяє правильному та однозначному застосуванню практики Суду»³⁰⁴.

Новітня судова практика у господарській формі судочинства в Україні демонструє низку проблем у застосуванні прецедентної практики ЄСПЛ.

Наприклад, у Постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 лютого 2019 року порушено питання про участь прокурора в суді на боці однієї зі сторін як обставину, що може впливати на дотримання принципу рівності сторін³⁰⁵. Така практика існує всупереч тому, що Європейський суд з прав людини неодноразово звертав увагу на те, що оскільки прокурор або посадова особа з аналогічними функціями, пропонуючи задовольнити або відхилити скаргу, стає противником або союзником сторін у справі, його участь може викликати в однієї зі сторін відчуття нерівності (рішення у справі «Ф.В. проти Франції» (*F.W. v. France*) від 31.03.2005, заява № 1517/00, п. 27)³⁰⁶.

³⁰³ *Stretch v. the United Kingdom*, no. 44277/98, §§ 32-35, 24 June 2003 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.echr.coe.int>.

³⁰⁴ Застосування рішень Європейського суду з прав людини в судовій практиці: проблеми інтерпретації / Михайло Гончарук, Лілія Литвинець, Правова група «Домініон» // Протокол: юридичний інтернет-ресурс. Юридична дискусія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/. – Назва з екрана.

³⁰⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 лютого 2019 року Справа № 925/683/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80118364>. – Назва з екрана.

³⁰⁶ *F.W. v. France*, no. 61517/00, § 27, 31 March 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-44715>

Водночас лунають заклики про відмежування рішень ЄСПЛ, що є джерелом права, від інших актів, ухвалених у рамках Ради Європи, але не мають загальнообов'язкового характеру.

Так, в Окремій думці суддів Великої Палати Верховного Суду Бакуліної С. В., Уркевича В. Ю. зауважується на тому, що «висновок Консультативної ради європейських суддів № 6 від 24 листопада 2004 року... має рекомендаційний характер і не є обов'язковим, зокрема, й для Верховного Суду. Адже сама по собі Консультативна рада європейських суддів є консультативним органом при Комітеті Міністрів Ради Європи»³⁰⁷.

Висновки

1. Важливе місце в процесі реалізації прецедентного права ЄСПЛ займає принцип «дружнього ставлення» до міжнародного права, сформульований Конституційним Судом України, який ґрунтується на спільній юридичній природі фундаментальних прав та свобод, закріплених у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та Конституції України. Водночас цьому істотно заважає позитивістська налаштованість Конституційного Суду у розумінні принципу верховенства права, що впливає на правозастосовну діяльність усієї судової системи України.

2. Як свідчать результати емпіричного дослідження даних, що містяться в електронній базі Єдиного державного реєстру судових рішень України за період з 2016 по 2018 рік, спостерігається істотне збільшення як абсолютної кількості справ, у яких є посилання на практику ЄСПЛ, так і питомої ваги таких рішень до загальної кількості усіх справ за цей період. Таке зростання відмічається для всіх форм судочинства і на всіх судових інстанціях.

3. Особливу значущість для судової практики в Україні мають роз'яснення, що містяться в рішеннях Європейського суду з прав щодо критеріїв та норм, але не передбачені в національному

---

³⁰⁷ Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Бакуліної С. В., Уркевича В. Ю. від 28 лютого 2019 року ; справа № 924/1220/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80178621>. – Назва з екрана.

законодавстві нашої країни. До таких питань зокрема належать критерії оцінки ступеня володіння учасниками процесу державною мовою або міра докладного обґрунтування судом свого рішення тощо.

4. Незважаючи на те, що реалізація прецедентного права ЄСПЛ потребує значного покращення в нашій країні, судами України здійснено вагомий внесок у тлумачення базових понять, якими оперує ЄСПЛ для захисту прав і свобод уразливих осіб. Зокрема суди України в своїх рішеннях намагаються уточнити юридичний зміст таких понять як «збіг тяжких сімейних і матеріальних обставин», «стан алкогольного сп'яніння як тимчасовий уразливий стан», «уразлива юридична особа» тощо.

5. Принципово важливим для реалізації духу і букви Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є те, що суди України починають справедливо кваліфікувати стан особи, яка є уразливою за декількома ознаками, як *особливо уразливу*, а вчинення злочину щодо уразливих осіб – як *обтяжуючу покарання обставину*.

Інформаційно-методичне забезпечення

Перелік питань для семінарських занять

1. Інтерпретаційна практика Конституційного Суду України щодо європейських стандартів захисту прав уразливих осіб;
2. Застосування практики ЄСПЛ судами при здійсненні судочинства в кримінальних справах;
3. Практика застосування адміністративними судами України прецедентного права ЄСПЛ;
4. Прецедентне право ЄСПЛ як джерело правової інтерпретації при здійсненні цивільного судочинства;
5. Особливості застосування судової практики ЄСПЛ спеціалізованими господарськими судами.

Ключові слова:	Ключевые слова:	Key words:
доступ до правосуддя	доступ к правосудию	access to justice
зловживання владними повноваженнями	злоупотребление властными полномочиями	abuse of powers
зобов'язальне рішення (суду)	обязывающее решение суда	binding decision (of the court)
спір щодо компетенції	спор относительно компетенции	conflict of competence
конфлікт інтересу	конфликт интереса	conflict of interest
відступ від прав людини	отступление от прав человека	derogations to/from human right
справедливий процес	справедливый процесс	due process
дієве судове рішення	действенное судебное решение	effective judicial decision
справедливий розгляд справи	справедливое рассмотрение дела	air hearing
справедливий судовий розгляд	справедливое судебное рассмотрение	fair trial
безсторонність	беспристрастность	impartiality
суддівська незалежність	судейская независимость	judicial independence
судочинство (процес)	судопроизводство (процесс)	judicial proceedings
судові процедури	судебные процедуры	judicial procedures
правомірність	правомерность	lawfulness
законність	законность	legality
доброчесність у громадській діяльності	общественная добропорядочность	public integrity
достатньо обгрунтоване судове рішення	достаточно обоснованное судебное решение	well-reasoned judgment

Розв'язання кейсів

Проаналізуйте рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Валерія Анатолійовича про офіційне тлумачення положення частини першої статті 7 Цивільного кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) (Справа N 1-9/2003) від 10 квітня 2003 року N 8-рп/2003 // Офіційний вісник України від 08.05.2003 – 2003 р., № 17, стор. 138, стаття 790, код акта 24985/2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-03>

- На які справи ЄСПЛ посилається КСУ в цьому рішенні?
- У зв'язку з чим КСУ посилається на практику Європейського Суду?

Проаналізуйте рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України Справа № 1-22/2018 (762/17) від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 // Офіційний вісник України от 29.05.2018 – 2018 г., № 41, стр. 64, стаття 1459, код акта 90231/2018

- На які статті Європейської конвенції з прав людини посилається КСУ у цьому рішенні?
- У зв'язку з чим КСУ посилається на практику Європейського суду?

Проаналізуйте Постанову Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду - Справа № 161/12173/17; Провадження № 51 – 2708 км 18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80112133>

- На які справи Європейського суду з прав людини посилається колегія суддів у цій постанові?
- Якого підходу прецедентного права ЄСПЛ до обмеження права осіб на доступ до суду дотримується колегія суддів ?

Проаналізуйте Постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 28 лютого 2019 року справа № 308/13412/16-а; провадження № К/9901/43248/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80168512>

- На який прецедент ЄСПЛ посилався суд першої інстанції?
- Як врахувала колегія суддів касаційної інстанції це посилання у своїй постанові?

Проаналізуйте Постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду - справа № 758/10057/17; провадження № 61-45210св18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80147453>

- На які статті Європейської конвенції з прав людини посилається ВСУ у цій постанові?
- Що визнається у цій постанові обмежуючим фактором щодо вимоги до судів обґрунтовувати свої рішення?

Прецеденти Європейського суду з прав людини

1. Kurić and Others v. Slovenia [GC], no. 26828/06, § 34ff, ECHR 2012. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

2. Рішення ЄСПЛ у справі «Сокур проти України» (Sokur v. Ukraine) від 26 квітня 2005 (заява N 29439/02) // Офіційний вісник України від 02.09.2005 – 2005 р., № 33, стор. 258, стаття 2025 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_351.

3. Slivenko v. Latvia [GC], no. 48321/99, 9 October 2003, § 100, ECHR 2003-X [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

4. Stretch v. the United Kingdom, no. 44277/98, §§ 32-35, 24 June 2003 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.echr.coe.int>.

5. F.W. v. France, no. 61517/00, § 27, 31 March 2005 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-44715>

6. *Amann v. Switzerland* [GC], no. 27798/95, 16 February 2000, § 50, ECHR 2000-II. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

7. *The Sunday Times v. the United Kingdom* (no. 1), 6538/74, 26 April 1979, § 46ff, Series A no. 30 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

Практика судів України

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу». Справа № 1-170/2018(1114/18) від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018 // Офіційний вісник України № 7, стор. 121, стаття 229, код акта 93103/2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18>. – Назва з екрана.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України Справа № 1-22/2018 (762/17) від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 // Офіційний вісник України от 29.05.2018 – 2018 г., № 41, стр. 64, стаття 1459, код акта 90231/2018. – Назва з екрана.

10. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України. Справа № 1-28/2017 від 23 листопада 2017 року, № 1-р/2017 // Офіційний вісник України від 15.12.2017. – 2017 р., № 98, стор. 126, стаття 3001, код акта 88194/2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17>. – Назва з екрана.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною). Справа N 1-4/2009 від 3 лютого 2009 року N 3-рп/2009 Офіційний вісник України від 23.02.2009 – 2009 р., № 11, стор. 51, стаття 341, код акта 45751/2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09>

12. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення. Справа N 1-5/2008 від 29 січня 2008 року N 2-рп/2008 // Офіційний вісник України від 31.10.2008 – 2008 р., № 80, стор. 57, стаття 2697, код акта 44708/2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-08/print>. – Назва з екрана.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (справа про мораторій на примусову реалізацію майна) (Справа N 1-11/2003) від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003 // Офіційний вісник України від 04.07.2003 – 2003 р., № 25, стор. 279, стаття 1217, код акта 25505/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-03>. – Назва з екрана.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Валерія

Анатолійовича про офіційне тлумачення положення частини першої статті 7 Цивільного кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) (Справа № 1-9/2003) від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 // Офіційний вісник України від 08.05.2003 – 2003 р., № 17, стор. 138, стаття 790, код акта 24985/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-03>. – Назва з екрана.

15. Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду - справа № 752/21365/16-к ; провадження № 51-1780км18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80079971>. – Назва з екрана.

16. Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду - Справа № 161/12173/17 ; Провадження № 51 – 2708 км 18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80112133>. – Назва з екрана.

17. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи // Вісник Верховного суду України від 03.2009 – 2009 р., № 3, стор. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09/print. – Назва з екрана.

18. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 липня 2015 року ; Справа №: 5-750км15 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46359280>. – Назва з екрана.

19. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 червня 2015 ; справа № 5-1439км15 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45396104>. – Назва з екрана.

20. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 лютого 2015 року ; Справа №: 5-4358км14 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42946711>. – Назва з екрана.

21. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 14 березня 2018 р.; Справа №: 398/470/18 ; провадження №: 1-кп/398/298/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72715636>. – Назва з екрана.

22. Рішення Вінницького районного суду Вінницької області від 26 грудня 2017 року; Справа № 128/2036/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71254003>. – Назва з екрана.

Інші правові акти

23. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13, /№ 32 від 23.08.2006/. – С. 270. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004. – Назва з екрана.

25. Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII Про виконавче провадження // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 30. – Ст. 542.

26. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9/10. – С. 38.

27. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С. 1114, ст. 260.

28. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35/36, № 37. – Ст. 446.

29. Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. 01.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001740-13>. – Назва з екрана.

30. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40, /40–42/. – С. 1530, ст. 492.

31. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

32. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України головам апеляційних адміністративних судів від 18.11.2014 N 1601/11/10/14-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ASS00241?an=1>. – Назва з екрана.

33. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року // Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – С. 11.

Рекомендована література

34. Аналіз судової практики апеляційного та місцевих судів Львівської області про застосування судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні судочинства у цивільних справах в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим

доступу:

https://gl.lv.court.gov.ua/userfiles/file/court_461/news/2015_1_03_2016.pdf. – Назва з екрана.

35. Аналіз судової практики апеляційного та місцевих судів Львівської області про застосування судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні судочинства у цивільних справах в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://gl.lv.court.gov.ua/userfiles/file/court_461/news/2015_1_03_2016.pdf. – Назва з екрана.

36. Андрианов К. В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К. В. Андрианов; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2003. – 18 с.

37. Верховенство права як омріяний результат здійснення прав людини : (підходи до інтерпретації, критерії оцінювання) / П. М. Рабінович, О. Луців // Право України : Юридичний журнал. – 2017/1. – № 3. – С. 100-111.

38. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) Мірило правовладдя : коментар, глосарій = European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Rule of Law Checklist [Електронний ресурс] / пер. з англ. С. Головатого. – [Київ] : [Б. в.], 2017. – 163 с. – Режим доступу: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/Мірило_правовладдя.pdf](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/Мірило_правовладдя.pdf). – Назва з екрана.

39. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / уклад. і наук. ред. О. Л. Жуковська. – Київ: ВПОЛ, 2004. – 960 с.

40. Значення рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України для удосконалення її законодавства [Електронний ресурс] / П. М. Рабінович, О. Гарасимів. – Електрон. текстові дан. // Вісник Національної Академії правових наук України. – 2015/1. – № 1. – С. 16-28

41. Колесниченко В. М. Значення для судів України рішень Європейського суду з прав людини за результатами розгляду

виборчих спорів / В. М. Колесниченко // Судова апеляція. – 2009. – № 2. – С. 82–89.

42. Комаров В. В. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України: проблема конкуренції / В. В. Комаров // Проблеми законності. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – Вип. 10. – С. 31–41.

43. Нешатаева Т. Н. Решения Европейского Суда по правам человека: новеллы и влияние на законодательство и правоприменительную практику: монографія / Т. Н. Нешатаева. – М. : Норма : Инфра-М, 2013. – 304 с.

44. Протасова В. Є. Рішення Європейського суду з прав людини в правових системах України і Російської Федерації: порівняльно-правовий аналіз / В. Є. Протасова, К. Я. Мандрікова // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 6–11.

45. Рабінович, П. М. Верховенство права з позицій європейсько-міжнародного та українсько-конституційного судочинства / П. М. Рабінович // Бюлетень Мін.-ва юстиції Укр : Офіційне видання. – 2006. – № 3. – С. 11–22

46. Севостьянова Н. І. Звернення до Європейського суду з прав людини як реалізація права на правосуддя : монографія / Н. І. Севостьянова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 216 с. – (Серія «Міжнародне право»).

47. Слінько, Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України [Електронний ресурс] / Т. М. Слінько // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 596–601. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_98.pdf. – Назва з екрана.

48. Соловійов О. В. До питання про національно-юридичний статус практики Європейського суду з прав людини / О. В. Соловійов // Часоп. Акад. адвокатури України. – 2010. – № 6. – С. 1–9.

49. Соловійов О. В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права (за матеріалами застосування в Україні Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду) : монографія / О. В. Соловійов. – Київ : АОК, 2012. – 164 с. – (Праці Львівської

лабораторії прав людини і громадянина. Серія 1 : Дослідження та реферати ; вип. 26).

50. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: Навчальний посібник / авт. кол.: М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький; [відпов. ред. канд. іст. наук, доц. В. М. Карпунов]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – 600 с.

51. Фулей Т. І. Застосування Європейської конвенції з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні / Т. І. Фулей. – Київ : Гештальт Консалтінг Груп, 2008. – 200 с. – (На шляху до європейських стандартів в епоху глобалізації).

52. Шевчук С. В. Порівняльне прецедентне право з прав людини / Станіслав Володимирович Шевчук. – Київ : Реферат, 2002. – 344 с.

53. Шевчук С. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України [Електронний ресурс] / С. Шевчук // Вісн. Конституційного Суду України. – 2011. – № 4/5. – С. 122–130. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2011_4-5_17. – Назва з екрана.

Інформаційні ресурси

54. Єдиний державний реєстр судових рішень – ЄДРСР. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zemelshik.com.ua/reestr-sudovyh-rishen.html>. – Назва з екрана.

55. Complete list of the Council of Europe's treaties // Council of Europe Portal treaties [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>

56. European Court of Human Rights Portal [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.echr.coe.int>

57. Human Rights // Stanford Encyclopedia of Philosophy / James Nickel, Thomas Pogge, M.B.E. Smith, and Leif Wenar, December 13, 2013, Retrieved August 14, 2014. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>

58. The Human Rights Protection of Vulnerable Groups / Human Rights Education Project // Icelandic Human Rights Centre [Electronic

resource]. – Mode of access : <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups/>>

59. Протокол: юридичний інтернет-ресурс. Юридична дискусія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/. – Назва з екрана.

Тести для самоконтролю

7.1. Яким принципом керується ЄСПЛ у випадку виникнення спору щодо його юрисдикції ?

A. принципом універсальної юрисдикції (principle of universal jurisdiction);

B. принципом національної юрисдикції (principle of national jurisdiction);

C. принципом взаємної доповнюваності з національною юрисдикцією (principle of complementarity with national jurisdictions);

D. принципом компетенції-компетенції (competence-competence principle);

E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

7.2. Чим є для українських судів рішення ЄСПЛ у справі, у якій сторонами є іноземний громадянин та зарубіжна держава?

A. джерелом правореалізації для Верховного Суду України;

B. підставою для перегляду аналогічних справ судами першої інстанції;

C. підставою для перегляду аналогічних справ судами апеляційної інстанції;

D. джерелом інтерпретації для всіх українських судів;

E. немає жодного правильного варіанта відповіді.

7.3. Які правові наслідки того, що ЄСПЛ ухвалив остаточне рішення, за яким буде визнане порушення певної статті Європейської конвенції з прав людини або Протоколів до неї у своєму рішенні відповідним судом України?

A. таке рішення є достатньою підставою для перегляду цієї справи, у якій порушена норма Конвенції, за нововиявленими або виключними обставинами Верховним Судом України;

B. таке рішення ЄСПЛ є підставою для подання особою, на користь якої постановлено рішення ЄСПЛ, заяви про перегляд цього судового рішення національного суду за виключними обставинами до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати Верховного Суду;

С. таке рішення ЄСПЛ скасовує судове рішення, яке стало предметом розгляду в Страсбурзькому суді, і тому є підставою для перегляду цієї справи в суді першої інстанції;

Д. на підставі такого рішення по цій справі, якщо вона є цивільною або господарською, заява подається до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати Верховного Суду;

Е. немає жодного правильного варіанта відповіді.

7.4. Що є новелою у практиці Конституційного Суду України з імплементації рішень ЄСПЛ?

А. створено новий інститут захисту прав людини в Конституційному Суді України, який позиціонується як інститут конституційної скарги, що може захистити права, порушені на рівні закону, зокрема внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих від конфлікту на сході України;

В. формулювання та реалізація Конституційним Судом України принципу «дружнього ставлення» до міжнародного права, який ґрунтується на тому, що фундаментальні права та свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в Конституції України, мають спільну юридичну природу;

С. на Конституційний Суд України покладено обов'язок моніторингу дотримання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод судами усіх інстанцій;

Д. усі варіанти відповіді є правильними;

Е. немає жодного правильного варіанта відповіді.

7.5. Як кваліфікує судова практика з розгляду кримінальних справ в Україні пограбування потерпілої особи-інваліда у зв'язку вродженою хворобою?

А. обставиною, що виключає злочинність діяння;

В. як крайню необхідність;

С. як обтяжуючу покарання обставину;

Д. як ексцес виконання злочину;

Е. обставиною, що пом'якшує покарання.

7.6. Як кваліфікує судова практика з розгляду кримінальних справ в Україні перебування свідка у стані алкогольного?

- A.** як крайню необхідність;
- B.** як обтяжуючу покарання обставину;
- C.** як тимчасове перебування в уразливому стані;
- D.** обставиною, що пом'якшує покарання;
- E.** як конфлікт інтересів свідка і злочинця, з яким вони разом привели себе у стан алкогольного сп'яніння.

7.7. На рівні якої інстанції адміністративної форми судочинства спостерігаються найбільші темпи зростання кількості справ, у яких є посилання на прецедентну практику ЄСПЛ?

- A.** першої інстанції;
- B.** апеляційної інстанції;
- C.** касаційної інстанції;
- D.** в усіх інстанціях зростання однакове;
- E.** немає зростання в жодній інстанції.

7.8. Як у судовій практиці з розгляду цивільних справ оцінюється те, що суди не завжди відрізняють оціночні судження від фактів та факти від оціночних суджень?

- A.** найбільш складною проблемою судів;
- B.** найбільш поширеною помилкою суддів;
- C.** головною перепоною для створення узгодженої практики застосування судами рішень Європейського суду в схожих справах;
- D.** найменш поширеною помилкою суддів;
- E.** для судів України це не є проблемою.

7.9. Що є головною перепоною для створення узгодженої практики застосування судами рішень Європейського суду в схожих справах?

- A.** необхідність забезпечення балансу публічних і приватних інтересів для захисту права на мирне володіння майном;
- B.** суди не завжди відрізняють оціночні судження від фактів та факти від оціночних суджень;
- C.** відсутність однозначного підходу в застосування судами рішень Європейського суду з прав людини;

Д. узагальнення та роз'яснення вищих спеціалізованих судових інстанцій щодо розуміння норм та приписів, у застосуванні яких виникають труднощі;

Е. таких перепон у судовій практиці не існує.

7.10. Що з сучасної інтерпретаційної практики судів України з урахуванням прецедентного права збагачує концептуальне розуміння інституту захисту прав уразливих осіб?

А. висновок про те, що діти є «особливо уразливою групою з огляду на їх вік, психічний та фізичний розвиток»;

В. запровадження поняття «уразлива юридична особа»;

С. участь прокурора в суді на боці однієї зі сторін як обставину, що може впливати на дотримання принципу рівності сторін;

Д. поняття «вирішення спору» слід застосовується як до тих проваджень, у яких постановлено ухвалу про відкриття провадження у справі, так і до тих, у яких постановлено ухвалу про повернення позовної заяви;

Е. усе наведене запроваджено в судову практику України з урахуванням прецедентного права ЄСПЛ.

ДОДАТКИ

НОТАТКА ДЛЯ ЗАПОВНЕННЯ ФОРМУЛЯРУ ЗАЯВИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА НОВИМИ ПРАВИЛАМИ

Зміни щодо звернення до Європейського суду з прав людини з 01.01.2016 р.

Стаття 47-1 Регламенту суду – Зміст індивідуальної заяви

1. Кожна заява, відповідно до статті 34 Конвенції, подається на бланку, наданому Секретаріатом, якщо Суд не вирішить інакше. Заява повинна містити всю інформацію, яка вимагається у відповідних частинах формуляру. У ній мають бути зазначені:

(а) ім'я, дата народження, громадянство та адреса заявника і, якщо заявник є юридичною особою, повна назва, дата створення чи реєстрації, офіційний реєстраційний номер (за наявності) та офіційна адреса;

(б) якщо у заявника є представник, ім'я останнього, адреса, номери телефону і факсу та електронна адреса;

(с) якщо у заявника є представник, дата та оригінал підпису заявника в розділі формуляру, відведеного для довіреності; також у цьому розділі формуляру має бути оригінал підпису представника на підтвердження його/її згоди діяти в інтересах заявника;

(д) найменування Договірної Сторони або Сторін, проти яких подається заява;

(е) стислий і розбірливий виклад фактів;

(ф) стислий і розбірливий виклад стверджуваного порушення (порушень) Конвенції та відповідних аргументів; (г) стислий виклад інформації про дотримання заявником умов прийнятності, викладених у статті 35 § 1 Конвенції.

2. (а) Інформація, вказана вище в пунктах з 1 (е) по 1 (г) і викладена у відповідній частині формуляру, має бути достатньою для того, щоб Суд міг визначити суть та обсяг заяви, не звертаючись до інших документів;

(б) Проте заявник може доповнити цю інформацію у вигляді додатків до формуляру з викладом подробиць щодо фактів, стверджуваних порушень Конвенції та відповідних аргументів. Ця

інформація повинна бути викладена не більше, ніж на 20-ти сторінках.

3.1. Формуляр повинен бути підписаний заявником чи його представником. До нього слід додати:

(а) копії документів щодо судових та інших рішень чи заходів, на які скаржиться заявник;

(б) копії документів та рішень, які показують, що заявник використав усі внутрішні засоби правового захисту, а також дотримався терміну, вказаного у статті 35 § 1 Конвенції;

(с) за наявності, копії документів стосовно будь-якої іншої процедури міжнародного розслідування чи врегулювання, які мають відношення до справи;

(д) якщо заявник є юридичною особою, як це визначено в пункті 1 (а) статті 47, документ(и) на підтвердження того, що фізична особа, яка подала заяву, має право або уповноважена представляти інтереси заявника.

3.2. Документи, які додаються на підтримку заяви, повинні бути надані в хронологічному порядку, пронумеровані та чітко позначені.

<https://www.osmark.com.ua/2015/08/13/зразок-заяви-до-європейського-суду-з-п/>

<https://helpx.adobe.com/reader.html#>

<https://helpx.adobe.com/reader.html#>

Нотатка для заповнення формуляру заяви

<http://khpg.org/files/docs/1547568708.pdf>

I. Що потрібно знати перш ніж почати заповнювати формуляр заяви

Які скарги може розглядати Суд?

Європейський суд з прав людини – це міжнародний суд, який може розглядати тільки заяви від осіб, організацій та підприємств, які стверджують, що їхні права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, були порушені. Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого значна кількість європейських держав зобов'язалися забезпечувати певні фундаментальні права. Ці права викладені в самій Конвенції, а також у Протоколах №№ 1, 4, 6, 7, 12 і 13 до неї. До зазначених

протоколів приєдналися лише окремі держави. Вам слід ознайомитись із цими документами, тексти яких додаються.

Суд не може розглядати будь-які скарги. Його повноваження визначені критеріями прийнятності, які викладені в Конвенції і які визначають, хто може подати заяву, коли та з яких питань. Понад 90 % заяв, що розглядаються Судом, визнаються неприйнятними. Тому Вам необхідно перевірити, чи відповідають Ваші скарги критеріям прийнятності, описаним нижче.

Суд може розглянути Вашу справу тільки за наступних умов:

Ваші скарги стосуються порушення одного чи декількох прав, викладених у Конвенції та Протоколах до неї;

скарги спрямовані проти держави, яка ратифікувала Конвенцію чи відповідний Протокол (певні Протоколи ратифіковані лише деякими державами, тож, будь ласка, перевірте список ратифікацій на Інтернет-сайті Суду: www.echr.coe.int/applicants);

скарги стосуються фактів, за які несе відповідальність певна державна структура (законодавчий або, виконавчий орган, суд тощо); Суд не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб чи недержавних організацій;

скарги стосуються фактів чи подій, які мали місце після дати ратифікації державою Конвенції чи відповідного Протоколу (дати для кожної держави вказані у списку ратифікацій на Інтернет-сайті Суду: www.echr.coe.int/applicants);

порушення основоположного права стосується Вас особисто і безпосередньо (Ви маєте «статус жертви»);

Ви надали національній правовій системі можливість виправити порушення Ваших прав («вичерпання національних засобів правового захисту»); зазвичай це означає, що перед поданням скарги в Суд, Ви повинні подати ті самі скарги в національні суди, в тому числі у найвищу судову інстанцію. При цьому Ви повинні дотримуватися національних процесуальних вимог, у тому числі строків оскарження. Проте Ви не повинні використовувати засоби правового захисту, що є неефективними, або вдаватися до дискреційного чи виняткового провадження, що не є частиною звичайної процедури оскарження;

Ви подали до Суду заповнену належним чином заяву протягом шести місяців після дати винесення остаточного рішення на

національному рівні. Цей шестимісячний строк зазвичай визначається з дати, коли найвища судова чи адміністративна інстанція, що уповноважена вирішувати Вашу справу, прийняла у ній рішення, або коли Ви чи Ваш юридичний представник були повідомлені про це рішення. Якщо не існує ефективних засобів правового захисту щодо Вашої скарги, шестимісячний строк відлічується від дати оскаржуваного акта, події чи рішення. Шестимісячний строк може бути перерваний, тільки коли Ви надішлете до Суду повну заяву з додатками, яка відповідатиме вимогам статті 47 Регламенту Суду (див. текст наведений у Документації для заявників). Строк закінчується в останній день шостого місяця, навіть якщо цей день припадає на неділю або офіційний неробочий день. Таким чином, формуляр заяви з усією необхідною інформацією та документами повинен бути відправлений до Суду до або в останній день шестимісячного строку, отже, Вам слід переконатися в тому, що Ви вчасно відправили Вашу заяву поштою;

Ваші скарги ґрунтовані на достовірних фактичних даних; Ви повинні обґрунтувати свою заяву: чітко описати обставини справи та додати на їх підтвердження документи, рішення, медичні довідки, показання свідків тощо;

Ви можете показати, що предметом Вашої скарги є невинуватене втручання у Ваше фундаментальне право. Ви не можете просто скажитися на те, що судові рішення було несправедливим чи неправильним; Суд не є апеляційною інстанцією по відношенню до національних судів та не може скасовувати чи міняти їхні рішення;

Ваші скарги не були вже розглянуті Судом або іншим міжнародним органом.

Слід також зважати на те, що Суд отримує десятки тисяч заяв щороку. Він не має ресурсів для розгляду малозначущих чи повторних скарг, які подаються не по суті і якими не повинен займатися міжнародний наглядовий орган. Подібні скарги можуть бути визнані неприйнятними через зловживання правом на подання заяви, так само як і у випадках, коли заявник вдається до погроз або ненормативної лексики.

Заява так само може бути відхилена, якщо оскаржувані заявником обставини не завдали йому дійсної та суттєвої шкоди, не піднімають нові питання захисту прав людини, які потребують розгляду на міжнародному рівні та були вже розглянуті національними судами.

Щоб отримати додаткову інформацію щодо цих критеріїв, Ви можете звернутися до юриста чи відвідати Інтернет-сайт Суду, де розміщена інформація про критерії прийнятності та відповіді на найбільш поширені запитання.

II. Як заповнити формуляр заяви

Вимоги до належним чином заповненої заяви викладені у статті 47 Регламенту Суду (можна знайти у пакеті документів для заявників); більш детальна інформація надається у Практичних рекомендаціях щодо порушення провадження, які додаються до Регламенту Суду і які можна знайти на Інтернет-сайті Суду (тільки офіційними мовами Суду): www.echr.coe.int/applicants).

Нижче наведено практичні пояснення та вказівки: вам слід їх прочитати, перш ніж розпочинати заповнювати формуляр заяви. Це допоможе Вам не припуститися помилок, які б не дозволили визнати Вашу заяву належним чином заповненою.

ПИШИТЬ РОЗБІРЛИВО. Бажано надавати друкований текст.

ЗАПОВНІТЬ ВСІ ПОЛЯ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СИТУАЦІЇ. В іншому випадку Ваша заява вважатиметься неповною і не буде прийнята. Не використовуйте знаки чи скорочення: чітко поясніть вашу думку словами.

ВИСЛОВЛЮЙТЕСЬ КОРОТКО.

Якщо це можливо, будь ласка, завантажте формуляр заяви з Інтернет-сайту Суду та заповніть його в електронному вигляді. Це прискорить розгляд Вашої заяви.

Мова

Офіційними мовами Суду є англійська і французька, але якщо це зручніше для Вас, Ви можете звернутися до Секретаріату офіційною мовою однієї з країн, які ратифікували Конвенцію. На початковому етапі провадження Ви також можете отримувати кореспонденцію з Суду цією ж мовою. Проте зауважте, будь ласка, що на подальшій стадії розгляду, а саме якщо Суд вирішить просити Уряд надати письмові зауваження з приводу Ваших скарг, вся

кореспонденція з Суду надсилатиметься англійською чи французькою мовами. Вас чи Вашого представника також попросять використовувати англійську чи французьку мову в подальшому листуванні.

Примітка стосовно заповнення пунктів формуляру заяви

Суд прийме до розгляду заяву, тільки якщо всі пункти формуляру будуть належним чином заповнені і якщо Ви надасте всі необхідні документи, як цього вимагає стаття 47 Регламенту Суду. Будь ласка, майте це на увазі, коли заповнюватимете формуляр і додаватимете документи на підтвердження Вашої заяви. Якщо Ви цього не зробите, Суд не стане розглядати Вашу справу, досьє не відкриватиметься, документи не зберігатимуться.

Формуляр заяви – як заповнювати кожний розділ

Будь ласка, зауважте, що термінологія, яка використовується у формулярі заяви та нотатках, ґрунтується на Конвенції. Використання тільки чоловічого чи жіночого роду не має на меті виключити будь-яку особу.

Віконце для штрих-коду. Якщо в попередньому листуванні з Судом за Вашою скаргою Ви отримали наклейки зі штрих-кодом, Вам слід наклеїти одну з них у віконце у верхньому лівому куті на першій сторінці формуляру.

A. Заявник

A.1. Фізична особа

Ця частина стосується заявника, який є фізичною особою, на відміну від юридичних осіб, таких як підприємства чи організації (розділ A.2).

1-9. Якщо заявників декілька, слід надати інформацію про кожного з них на окремому аркуші та пронумерувати кожного з заявників. Дивіться також далі розділ «Групова заява чи одна заява з декількома заявниками»

6. Адреса: Заявник повинен вказати поштову адресу, яка не є адресою адвоката або представника. Це потрібно для того, щоб Суд мав можливість встановити з ним контакт, якщо це буде необхідно. Якщо заявник є бездомним або не має певного місця проживання, він може зазначити номер абонентської скриньки або вказати адресу друзів, надавши при цьому відповідні пояснення.

A.2. Організація

Цей розділ стосується заявників, які є юридичними особами – підприємств, неурядових організацій, об'єднань тощо. Якщо заповнюється цей розділ, необхідно також заповнити розділ D.1.

10-16. Тут необхідно вказати повну офіційну назву організації-заявника та її контактні деталі. Якщо таких заявників декілька, Вам треба надати інформацію про кожного з них на окремому аркуші та пронумерувати кожного з заявників.

11. Ідентифікаційний номер: будь ласка, вкажіть офіційний ідентифікаційний код або номер, присвоєний юридичній особі за офіційним реєстром, якщо такий існує.

12. Слід також зазначити, в залежності від випадку, дату реєстрації чи створення юридичної особи з метою полегшення їхньої ідентифікації.

Групові заяви чи одна заява з декількома заявниками

Якщо заявник чи представник подає скарги від імені двох або більшої кількості заявників і ці скарги ґрунтуються на різних фактах, для кожного із заявників треба повністю заповнити окремий формуляр заяви. До кожного такого формуляру слід додати документи, які стосуються саме цього заявника.

Якщо заявників більше п'яти, представник повинен надати, крім формулярів заяв і документів, таблицю, яка б містила необхідні особисті дані щодо кожного заявника. Цю таблицю можна завантажити з Інтернет-сайту Суду: www.echr.coe.int/applicants. Якщо представник є юристом, він також повинен надати цю таблицю в електронному вигляді (на CD-ROM диску чи USB флеш-накопичувачі).

Якщо справа стосується великої групи заявників або заяв, Секретаріат може вимагати від заявників або їх представників надати текст заяв або копії документів в електронному чи іншому вигляді. З метою забезпечення більш ефективного та швидкого розгляду заяв, Секретаріат може пред'являти інші вимоги.

Невиконання вимог Секретаріату щодо форми чи способу подання групових заяв або заяв з великою кількістю заявників може призвести до того, що вони не будуть розглядатися Судом (див. статтю 47 §§ 5.1 та 5.2 Регламенту Суду).

В. Держава чи держави, проти яких подається заява

17. Проставите відмітку навпроти держави чи держав, проти яких подається заява.

Цей розділ стосується держав, які, на Вашу думку, є відповідальними за ті обставини, на які Ви скаржитеся. Будь ласка, майте на увазі, що подати заяву в Суд можна тільки проти держав, перелічених у списку, оскільки тільки вони приєдналися до запровадженої Конвенцією системи.

С. Представник(и) заявника – фізичної особи

У цьому розділі уповноважений заявником представник повинен поставити свій підпис у графі №35; заявник повинен поставити підпис у графі №33.

С.1. Представник – не юрист

18-25. Деякі заявники можуть вирішити не брати або можуть бути нездатними брати безпосередню участь у провадженні з причин, таких як стан здоров'я чи недієздатність. Вони можуть бути представлені особою, яка не має юридичної освіти. Наприклад, один з батьків може представляти дитину; опікун, родич або співмешканець може представляти заявника, якому складно взяти участь у розгляді з практичних причин або за станом здоров'я (наприклад, коли заявник госпіталізований або ув'язнений). У такому випадку представник повинен вказати, у якій якості він представляє заявника або який є його зв'язок із заявником, а також надати інформацію про себе та свої контактні дані.

С.2. Юрист

26-32. Необхідно надати інформацію про юриста, який представляє заявника в Суді, разом із вичерпною контактною інформацією. На стадії подання заяви наявність юридичного представника може бути бажаною, але не є обов'язковою. Якщо справа досягає стадії розгляду, на якій необхідно мати юридичного представника, заявникові про це повідомляють.

На цій стадії розгляду, коли Суд приймає рішення про повідомлення відповідного Уряду про справу з метою надання письмових зауважень, заявник може мати право на отримання фінансової допомоги для оплати юридичних послуг. Така допомога надається заявникам, які не мають достатньо коштів на оплату послуг юридичного представника, за умови, що його участь

необхідна для належного ведення справи. Інформація про це надсилається заявникам у відповідний момент.

С.3. Довіреність

У цьому розділі повинні стояти оригінали підписів.

33. Заявник повинен підписати довіреність, тим самим надавши своєму представникові право представляти його інтереси в Суді. Підпис не потрібен, якщо, наприклад, заявником є дитина або якщо заявник є недієздатним та не може поставити свій підпис. Якщо представник, який не є юристом, призначає юридичного представника від імені заявника, котрий не може підписати довіреність, представник повинен підписати її від імені заявника.

34 та 36. Дата, яку слід тут поставити – це дата підписання заявником, який є фізичною особою та його представником.

35. Юрист або будь-яка особа, яку заявник уповноважив подати заяву в Суд, повинен поставити свій підпис у довіреності, чим підтвердити свою згоду діяти від імені заявника. Якщо такий підпис буде відсутній, Секретаріат Суду може продовжити надсилати листи тільки заявнику, оскільки немає доказів того, що вказаний представник дійсно є залученим до справи.

Не надсилайте окрему довіреність – Суду необхідно отримати всю необхідну контактну та ідентифікаційну інформацію на самому формулярі заяви. Заявник та його представник повинні поставити свої підписи в розділі «довіреність» під час підготовки формуляру заяви: юрист не повинен надавати окрему довіреність, якщо тільки для цього немає суттєвих причин. Суд прийме довіреність на окремому аркуші тільки у випадку, коли заявник вирішив поміняти адвоката або вирішив звернутися до адвоката вже після подання заяви до Суду. В такому випадку заявникам слід заповнити окремий формуляр довіреності, в якому є вся необхідна інформація і який можна завантажити з Інтернет-сайту Суду. Якщо Суд отримає довіреність на окремому аркуші і при цьому не будуть надані переконливі пояснення – чому не можна було зробити інакше, заяву не буде прийнято до розгляду як таку, що не відповідає вимогам статті 47 Регламенту Суду.

Електронне спілкування між представником та Судом

eComms – це послуга, створена Судом для електронного зв'язку з представником заявника. Послуга активується лише у тому

випадку, якщо справа досягає такої стадії провадження, коли урядові пропонують надати письмові зауваження.

37. Надана Вами електронна адреса буде використовуватись для створення облікового запису eComms. Бажано, щоб представники, які працюють в одній юридичній фірмі, надавали загальну адресу електронної пошти, щоб цим обліковим записом могли користуватися декілька співробітників у межах фірми.

Ви повинні повідомляти Суд про будь-які зміни адреси електронної пошти свого облікового запису eComms.

Для отримання додаткової інформації, будь ласка, ознайомтесь з правилами та умовами, доступними на веб-сайті eComms (<https://ecomms.echr.coe.int>), а також із Практичним керівництвом щодо подання заявниками матеріалів в електронній формі (www.echr.coe.int/practicedirections) (ці документи доступні лише англійською та французькою мовами).

D. Представник(и) заявника – юридичної особи

D.1. Представник організації

38-45. Заявника – організацію повинна представляти особа, яка уповноважена діяти від її імені і якій, коли це буде необхідно, Суд буде направляти кореспонденцію. Такою особою може бути, наприклад, співробітник компанії, її голова або директор. Така особа повинна надати документальне підтвердження того, що її уповноважили подати заяву від імені організації. Наприклад, це може бути, в залежності від особливостей практики тієї чи іншої країни, копія виписки з реєстру компанії, або з реєстру торгової палати, або ж нотаріально завіреного протоколу засідання правління. Якщо документального підтвердження немає, необхідно надати відповідні пояснення.

У цьому розділі необхідно надати прізвище, ім'я та по батькові та повну контактну інформацію особи, яка має статутні або юридичні повноваження діяти від імені організації.

Якщо представник організації є також юристом, який діє від імені організації, це слід чітко зазначити через заповнення як цього розділу, так і розділу D.2 та надання документального підтвердження зазначеного статусу.

D.2. Юрист

46-52. Необхідно надати інформацію про юриста, який представляє заявника – організацію в Суді, разом з вичерпною контактною інформацією. На стадії подання заяви наявність юридичного представника може бути бажаною, але не є обов'язковою. Якщо справа досягає стадії розгляду, на якій необхідно мати юридичного представника, заявникові про це повідомляють.

Юрист, відомості про якого внесені в цьому розділі, повинен поставити свій підпис у графі №55; представник організації повинен поставити свій підпис у графі №53.

D.3. Довіреність

В цьому розділі повинні бути оригінали підписів.

53. Тут представник заявника – організації повинен поставити свій підпис, чим уповноважити юриста діяти від імені організації.

54 та 56. Дата, яку слід тут поставити, – це дата підписання представником заявника – організації та юристом.

55. Юрист або будь-яка особа, яку заявник – організація уповноважив подати заяву в Суд, повинен поставити свій підпис у довіреності, чим підтвердити свою згоду діяти від імені заявника. Якщо такий підпис буде відсутній, Секретаріат Суду може продовжити надсилати листи тільки представнику заявника – організації, оскільки немає доказів того, що вказаний юрист дійсно є залученим до справи.

Не надсилайте окрему довіреність – Суду необхідно отримати всю необхідну контактну та ідентифікаційну інформацію на самому формулярі заяви. Представник заявника – організації та його юрист повинні поставити свої підписи в розділі «довіреність» під час підготовки формуляру заяви: юрист не повинен надавати окрему довіреність якщо тільки для цього немає суттєвих причин. Суд прийме довіреність на окремому аркуші тільки у випадку, коли заявник вирішив поміняти адвоката або вирішив звернутися до адвоката вже після подання заяви до Суду. В такому випадку заявникам слід заповнити окремий формуляр довіреності, в якому є вся необхідна інформація і який можна завантажити з Інтернет-сайту Суду. Якщо Суд отримає довіреність на окремому аркуші і при цьому не будуть надані переконливі пояснення – чому не можна

було зробити інакше, заяву не буде прийнято до розгляду як таку, що не відповідає вимогам статті 47 Регламенту Суду.

Електронне спілкування між представником та Судом eComms – це послуга, створена Судом для електронного зв'язку з представником заявника – юридичної особи. Послуга активується лише у тому випадку, якщо справа досягає такої стадії провадження, коли урядові пропонують надати письмові зауваження.

57. Надана Вами електронна адреса буде використовуватись для створення облікового запису eComms. Бажано, щоб представники, які працюють в одній юридичній фірмі, надавали загальну адресу електронної пошти, щоб цим обліковим записом могли користуватися декілька співробітників у межах фірми.

Ви повинні повідомляти Суд про будь-які зміни адреси електронної пошти свого облікового запису eComms.

Для отримання додаткової інформації, будь ласка, ознайомтесь з правилами та умовами, доступними на веб-сайті eComms (<https://ecomms.echr.coe.int>), а також з Практичним керівництвом щодо подання заявниками матеріалів в електронній формі (www.echr.coe.int/practicedirections) (ці документи доступні лише англійською та французькою мовами).

Е, F та G: Предмет заяви

58-65. Висловлюйтеся коротко. Викладіть основну інформацію стосовно Вашої справи: ключові факти та рішення і яким чином були порушені Ваші права, не вказуючи обставини, що не мають безпосереднього відношення до Ваших скарг, та другорядні питання. Уникайте довгих цитат: Ви завжди можете зробити посилання на копію документа, яку Ви надсилаєте разом з формуляром. Обставини справи та Ваші скарги повинні бути викладені у відповідних розділах формуляру для того, щоб Суд міг визначити характер та обсяг Вашої заяви, не звертаючись до будь-яких інших матеріалів. Ця інформація стосовно Вашої справи є вкрай необхідною для належного та швидкого попереднього розгляду Вашої заяви; її необхідно надати на сторінках формуляру заяви, а не в додатках до формуляру. Це повинно бути зрозуміле та коротке викладення обставин справи, скарг та відповідності критеріям прийнятності, яке легко читати.

Отож, уникайте спроб «втиснути» кожну подробицю у відповідний розділ. Не можна також залишати ці сторінки незаповненими з посиланням на «додаток на окремих аркушах».

Невиконання вимоги стосовно внесення усієї необхідної інформації на обмеженій кількості сторінок формуляру заяви призведе до того, що Суд не буде розглядати таку заяву.

Додаткову інформацію або пояснення, якщо це буде необхідно, можна надати у додатку до формуляру заяви (в окремому документі). Об'єм такої інформації не повинен перевищувати 20 сторінок (копії рішень та інших супровідних документів у цей ліміт не входять). Проте це не означає, що Ви можете розпочати писати на бланку формуляру заяви і продовжувати писати на додаткових аркушах до моменту, коли загальна їх кількість досягне 20. Вищеозначені 20 сторінок тексту можна надати у додатку до короткого описання фактів, скарг та обґрунтування відповідності критеріям прийнятності, які повинні міститися у відповідних секціях формуляру заяви. В такому додатку не можна викладати нові скарги, цей додаток можна використовувати тільки для подальшого розвитку скарг, які вже були висунуті у формулярі заяви.

Будь ласка, зауважте, що якщо Суд пропонує Уряду держави-відповідача надати свої зауваження, заявникові надається можливість навести докладні аргументи у відповідь.

Всі матеріали повинні бути повністю розбірливими та, якщо на доповнення до короткого описання фактів, скарг та обґрунтування відповідності критеріям прийнятності на формулярі заяви надаються додаткові матеріали, вони повинні:

- якщо вони надруковані, розмір шрифту у основному тексті повинен бути не менше 12 пунктів, а в примітках – не менше 10 пунктів;
- якщо це додатки, вони повинні бути в форматі А4 з полем не менше 3,5 см;
- сторінки необхідно послідовно пронумерувати;
- текст повинен бути розділений на пронумеровані абзаци.

За загальним правилом, будь-яка інформація, що міститься у формулярі заяви та в супровідних документах, які надаються

Секретаріату, зокрема інформація про заявника чи інших осіб, буде доступною громадськості. Крім того, ця інформація може бути опублікована в базі даних Суду (HUDOC) в Інтернеті, якщо Суд включить її до викладення фактів в момент повідомлення Уряду-відповідача про справу, до рішення щодо прийнятності справи чи про її вилучення зі списку справ, або ж до рішення щодо суті справи. Зважаючи на це, Вам слід надати лише ті дані про Ваше приватне життя чи приватне життя третіх осіб, які необхідні для розуміння суті справи.

Крім того, якщо Ви не бажаєте оприлюднення даних про Вашу особу, Вам потрібно зробити відповідну заяву і викласти підстави для такого відступу від загального правила про вільний доступ до інформації в процесі судового розгляду. Суд може дозволити анонімність лише у виняткових та обґрунтованих випадках.

Е. Описання фактів

58-60. Висловлюйтесь ясно і коротко. Вкажіть точні дати.

Викладайте інформацію в хронологічному порядку. Опишіть події в тій послідовності, у якій вони відбулися.

Якщо Ваші скарги стосуються різних питань (наприклад, різних судових проваджень), будь ласка, опишіть факти по кожному епізоду окремо.

На підтримку Вашої справи Ви повинні надати документи, зокрема копії відповідних рішень чи документальні підтвердження будь-яких дій, на які Ви скаржитесь: наприклад, повідомлення про виселення чи рішення про депортацію. Вам слід також надати документальне підтвердження Ваших скарг, наприклад, медичні довідки, показання свідків, стенограми, документи, які підтверджують право власності, чи довідки про період перебування під вартою.

Якщо Ви не можете отримати копії певних документів, Вам слід пояснити, чому це неможливо.

Е. Заява про порушення Конвенції та/або Протоколів до неї і Ваші доводи

61-62. На підтримку кожної скарги потрібно вказати статтю Конвенції чи Протоколу, на порушення якої Ви скаржитесь, і коротко пояснити, як вона була порушена.

Поясніть якомога точніше, на що саме Ви скаржитеся в рамках Конвенції. Вкажіть, на які положення Конвенції Ви посилаєтесь та поясніть, яким чином описані Вами факти порушують ці положення. Такі пояснення слід дати для кожної індивідуальної скарги.

Зразок:

Стаття 6 § 1: цивільне провадження за моїм позовом про компенсацію шкоди було необґрунтовано довгим, оскільки воно тривало понад десять років: з 10 січня 2002 року по 25 квітня 2012 року.

G. Відповідність критеріям прийнятності, викладеним у статті 35 § 1 Конвенції

(інформація про вичерпання національних засобів правового захисту та дотримання шестимісячного строку)

63. У цьому розділі Вам потрібно показати, що Ви дали державі можливість виправити ситуацію, перш ніж звернутися до міжнародної юридичної установи, якою є Суд. Це означає, що Вам треба пояснити, що Ви використали доступні ефективні засоби правового захисту у відповідній країні.

Для кожної скарги в рамках Конвенції чи Протоколів, будь ласка, вкажіть наступне:

- точну дату остаточного рішення, назву суду та тип рішення;
- дати рішень, прийнятих судами попередніх інстанцій, які передували остаточному рішенню;
- номер справи у національному провадженні.

Не забудьте додати копії всіх рішень, прийнятих судами чи іншими уповноваженими органами, починаючи з першої і до останньої інстанції; Вам необхідно також надати копії Ваших позовів чи скарг, у тому числі апеляційних, поданих в суди, щоб показати, що Ви порушували питання, що складають суть Ваших скарг за Конвенцією, на кожному рівні юрисдикції.

Вам треба також показати, що кожна з Ваших скарг була подана до Європейського Суду протягом шести місяців з моменту прийняття остаточного рішення в процесі вичерпання національних засобів захисту щодо цієї скарги. Тому вирішальне значення має визначення дати остаточного рішення. На доказ цього Ви повинні надати копію остаточного рішення, в якому така дата зазначена.

Якщо ж Ви не отримали копію остаточного рішення в день, коли воно було винесене чи проголошене, на підтвердження дати сповіщення Вас про таке рішення, Ви повинні надати, наприклад, документ з датою отримання або копію рекомендованого листа чи конверта. Якщо належних засобів правового захисту не існує, Вам необхідно показати, що Ви подали скаргу протягом шести місяців від дати акту, заходу чи рішення, на яке Ви скаржитеся, і надати документальне підтвердження дати такого акту, заходу чи рішення.

64-65. У цьому розділі Вам треба вказати, чи існує доступний засіб правового захисту, який Ви не використали. Якщо так, поясніть, чому Ви до нього не звернулися.

Більш детальну корисну інформацію щодо вичерпання засобів національного правового захисту і дотримання шестимісячного строку можна знайти в «Практичному посібнику щодо прийнятності заяв»: www.echr.coe.int/applicants.

Н. Інформація про розгляд скарг в інших міжнародних установах (якщо такі скарги подавалися)

66-67. Вам треба вказати, чи подавали Ви заяву з цими ж скаргами до інших міжнародних інстанцій для розслідування чи врегулювання, наприклад, в органи ООН, такі як Міжнародна організація праці чи Комітет з прав людини, або до міжнародної арбітражної установи. Якщо так, Вам слід зазначити подробиці, включаючи назву органу, до якого подавалися скарги, дати і докладну інформацію щодо проваджень, які велися, та рішень, які були прийняті. Будь ласка, додайте копії відповідних рішень та інших документів.

68-69. Якщо раніше Ви вже подавали заяву до Суду: Вам треба також зазначити, чи Ви як заявник маєте або мали раніше інші заяви в Суді і, якщо так, вказати їх номери. Ця інформація має величезне значення, оскільки вона дозволяє Суду знайти саме ту з Ваших заяв, якої стосується Ваша кореспонденція, долучити її саме до цієї справи і належним чином опрацювати всі заяви, відкриті на **Ваше ім'я**.

I. Список супровідних документів

70. Ви повинні додати пронумерований і складений у хронологічному порядку список усіх рішень та ухвал, згаданих у розділах E, F, G та H формуляру, а також інших документів, які Ви

бажаєте надати на розгляд Суду як докази на підтримку Ваших заяв про порушення Конвенції (стенограми, показання свідків, медичні довідки, тощо). Будь ласка, вкажіть у списку документів номери сторінок, на яких можна знайти кожен із документів з тим, щоб Суд мав можливість легко їх знайти. Якщо місця у відповідному розділі формуляру заяви не вистачить, Ви можете продовжити перелік на окремому аркуші. Ви повинні надати повні і розбірливі копії всіх документів, на які ви посилаетесь у цьому списку.

Суд не повертає документи. Тому Вам слід надсилати тільки копії, а не оригінали.

Ви **ПОВИННІ**:

- впорядкувати всі документи по датах і провадженнях;
- послідовно пронумерувати сторінки;
- НЕ скріпляти, НЕ зшивати і НЕ склеювати документи.

УВАГА: Зробити вчасно все необхідне, щоб одержати інформацію і документи, потрібні для подання повної заяви, є обов'язком заявника. Якщо Ви не надасте один чи декілька необхідних документів і не вкажете поважної причини, через яку Ви не змогли це зробити, Ваша заява вважатиметься неповною і не буде розглянута Судом.

Будь ласка, зауважте, що з причин безпеки, заяви, які містять у собі підозрілі об'єкти, будуть знищені.

Декларація і підпис

У цьому розділі повинні стояти оригінали підписів.

72-73. Кожен із заявників або уповноважений представник повинен підписати декларацію. Інші особи не можуть робити це замість них.

Призначення особи, з якою ведеться листування

74. Секретаріат Суду листується тільки з одним заявником чи з одним представником. Якщо заявників декілька і вони не призначили представника, один з них повинен бути вказаний як особа, з якою листуватиметься Секретаріат Суду. Якщо заявник представлений, Секретаріат Суду листуватиметься лише з одним представником. Тобто, якщо, наприклад, заявник має більш ніж одного юридичного представника, він повинен визначити, який з юридичних представників листуватиметься з Судом.

III. Інформація про подання заяви та її підготовка до розгляду

A. Як подати заяву

Заяви до Суду надсилаються тільки поштою (не по телефону). Це означає, що формуляр заяви в паперовій версії з оригіналом підписів заявника чи заявників та/або їх уповноваженого представника (представників) необхідно надіслати поштою. Заява, надіслана факсом, не вважається повною, оскільки Суд потребує заяву з оригіналом підпису. Вам не потрібно приїжджати в Страсбург особисто і представляти Вашу справу усно.

Формуляр заяви можна завантажити на Інтернет-сайті Суду: www.echr.coe.int/applicants.

Адреса, на яку треба відіслати формуляр заяви:

The Registrar

European Court of Human Rights

Council of Europe

67075 STRASBOURG CEDEX

FRANCE

B. Підготовка справи до розгляду

Суд відкриє досьє за Вашою заявою, до якого долучатимуться надіслані Вами листи і документи. Це буде зроблено тільки якщо Ви адішлете належним чином заповнений формуляр і супровідні документи.

Після отримання формуляру заяви Секретаріат Суду перевірить, чи містить він всю необхідну інформацію та документи. Якщо заява неповна, Вам буде надісланий лист, у якому буде зазначено, що вимоги статті 47 Регламенту Суду не було дотримано, що досьє не було відкрито, а надані документи не зберігатимуться. У такому випадку у Вас є можливість подати нову заяву, тобто надіслати належним чином заповнений формуляр заяви та копії всіх необхідних документів і рішень, навіть якщо Ви їх вже надсилали. Неповні заяви не прийматимуться.

Секретаріат Суду не надає інформації щодо законодавства держави, проти якої Ви подаєте заяву, юридичних порад стосовно заяви чи тлумачення національного законодавства.

Перш ніж відправити свою заяву, залиште собі її повну копію. Таким чином, якщо Секретаріат Суду поінформує Вас про те, що

заява є неповною, Ви будете мати можливість швидше і без труднощів подати нову заяву. Якщо перша заява, яка є неповною, не була прийнята, у заявника може не залишитися досить часу, щоб подати нову заяву до завершення шестимісячного строку. Тому Вам слід подбати про те, щоб повна заява і супровідні документи надійшли вчасно.

Якщо наданий Вами формуляр був заповнений належним чином, Ви можете отримати відповідь від Секретаріату, в якій буде вказано, що за Вашою заявою було відкрито досьє, номер якого треба зазначити в усій подальшій кореспонденції. Вам також надішлють набір наклейок зі штрих-кодом, які треба буде наклеювати на листи, які Ви надсилатимете в Суд.

Секретаріат Суду може також звернутися до Вас із проханням надати додаткову інформацію чи пояснення. Вам бажано без затримки надавати відповіді на запити Секретаріату, оскільки неповні нові досьє, які не можуть бути розглянуті, знищуються через шість місяців, якщо відповідь від заявника не надходить. Крім того, просимо зауважити, що, коли справу призначено до розгляду в Суді і заявник не відповідає на лист Секретаріату із запитом про інформацію чи документи, Суд може дійти висновку, що заявник не зацікавлений у подальшому розгляді справи. Внаслідок цього справа може не розглядатися Судом або бути визнана неприйнятною чи вилучена з реєстру справ, які перебувають на розгляді Суду.

С. Безкоштовний розгляд справ

Розгляд Вашої справи – безкоштовний. Вас своєчасно повідомлять про будь-яке рішення, винесене Судом у Вашій справі.

Гайдулін, Олександр Олександрович.

Г12   Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення : навч. посіб. / О. О. Гайдулін, В. Ю. Худолей, І. М. Шаркова. – Київ: ФОП Голембовська О.О. – 300 с.

ISBN 978-966-1681-37-7

Пропонований навчальний посібник цілісно висвітлює проблеми інтерпретації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Європейським судом з прав людини. Основний зміст курсу складає проблематика протидії зловживанням становищем окремих категорій уразливих осіб і груп населення.

Видання призначене для студентів юридичних спеціальностей (зокрема, міжнародно-правової спеціалізації), а також для всіх, хто самостійно вивчає сучасне право прав людини.

Законодавство, міжнародно-правові акти та судова практика аналізуються за станом на 01.05.2018 р.

УДК 341.64:343.131.5

Навчальне видання

ГАЙДУЛІН Олександр Олександрович
ХУДОЛЕЙ Вероніка Юріївна
ШАРКОВА Ірина Миколаївна

**ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ
ПРАВ УРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ**

Навчальний посібник для студентів
юридичних вищих навчальних закладів

Випускаючий редактор:
ФОП Голембовська О. О.

Свідотцтво про державну реєстрацію
фізичної особи-підприємця №058079 від 14.10.2002.
03049, Київ, Повітрофлотський пр-кт, б. 3, к. 32.

В авторській редакції
Технічний редактор Л. А. Пустовойтова
Комп'ютерне верстання І. С. Кордюк

Підписано до друку 14.11.2018 р. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Суг.
Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 17,44. Обл.-вид. арк. 14,71.
Зам. № 203. Наклад 200 пр. Ціна договірна.